

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: **Čemu učimo djecu?**

**Istraživanje stavova roditelja i učenika
o vrijednostima u nastavnim planovima
i programima i udžbenicima**

Program podrške obrazovanju

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Istraživanje su zajednički proveli Fond otvoreno društvo BiH i Centar za policy studije (CEPOS) iz Sarajeva.

Autorice:

Dženana Trbić
Snježana Kojić Hasanagić

Pomoć pri obradi podataka:

Sonja Milutinović

Urednica publikacije:

Svetlana Nedimović

Lektura:

Ferida Duraković

Design:

Miodrag Spasojević Štrika

DTP:

IPSILON Sarajevo

Print:

CPU Sarajevo

Izdavač :

Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Sarajevo, maj 2007. godine

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

**Obrazovanje u Bosni i Hercegovini:
Čemu učimo djecu?**

**Istraživanje stavova roditelja i učenika o
vrijednostima u nastavnim planovima
i programima i udžbenicima**

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: **Čemu učimo djecu?**

Istraživanje stavova roditelja i učenika
o vrijednostima u nastavnim planovima
i programima i udžbenicima

Dženana Trbić
Snježana Kojić Hasanagić

Sadržaj

Sažetak	9
Uvod	12
Istraživanje stavova o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima	16
Ciljevi istraživanja	17
Principi i indikatori	17
Struktura istraživanja	17
Glavni nalazi	22
Zaključci i preporuke	32
Analiza rezultata	36
Opšta ocjena obrazovnog sistema	38
Zastupljenost nacionalne grupe predmeta i religijskog obrazovanja	39
Stavovi roditelja i učenika o zakonom utvrđenim principima obrazovanja	44
1. Princip: razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini	44
1.1. Prisustvo državnih simbola u školama	45
1.2. Himna u školama	46
1.3. Upotreba oba pisma	46
1.4. Mjesto i uloga škole u razvijanju svijesti o pripadnosti BiH	47
2. Princip: obrazovanje za život u multikulturalnom društvu	49
2.1. Izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije svih naroda u BiH	49
2.2. Prisustvo sadržaja koji podstiču razumijevanje, toleranciju i solidarnost	52
2.3. Multikulturalnost BiH je prezentovana kao prednost i vrijednost	53
2.4. Pozitivne vrijednosti i osobine predstavljene su kao univerzalne vrijednosti	54
2.5. Predstavljanje historijskog razvoja BiH uz isticanje doprinosa svih naroda	54
2.6. Grupni identitet se razvija na principima inkluzivnosti	56
3. Princip: obrazovanje za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava	59
3.1. Podsticanje kritičkog mišljenja	59
3.2. Stereotipno predstavljanje "nas" i "drugih"	60
3.3. Principi individualnog i kolektivnog u udžbenicima	63
3.3.1. Prezentovanje vrijednosti kolektivnog u udžbenicima	64
3.3.2. Prisustvo sadržaja vezanih za oružane sukobe i ratove uopšte	65

4. Princip: obezbeđenje kvalitetnog obrazovanja oslobođenog političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije	68
4.1. Diskriminacija po nacionalnoj osnovi	69
4.2. Diskriminacija po vjerskoj osnovi	74
4.3. Diskriminacija po ekonomskoj osnovi	75
4.4. Diskriminacija po političkoj i rodnoj osnovi	75
Stavovi roditelja i učenika o potrebi i pravcima mijenjanja NPP i udžbenika	77
1. Potreba za promjenom NPP i udžbenika	77
2. Pravci u kojima bi trebalo promijeniti sadržaj nacionalne grupe predmeta	78
3. Jezička politika	87
4. Religijsko obrazovanje u školama	90
5. Nadležnosti za obrazovanje	92
Izvori	99
Prilozi	103
Prilog 1: karta sa geografskim prikazom etnički većinskih područja u BiH	104
Prilog 2: instrumenti korišteni u istraživanju	105

Lista skraćenica

BiH	Bosna i Hercegovina
bh.	bosanskohercegovački
CEPOS	Centar za policy studije
CERD	Komitet za ukidanje rasne diskriminacije
CESCR	Komitet za ekonomski, socijalni i kulturni prava
Ecri	Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije
EFA	Education for All (Obrazovanje za sve)
FOD BiH	Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina
F BiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FGD	Fokus grupa/grupna diskusija
HDZ	Hrvatska demokratska zajednica
HVO	Hrvatsko vijeće obrane
N	Broj
NAIT	Skala nacionalnog identiteta
NATO	Sjevernoatlantski savez
NPP	Nastavni plan i program
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
OŠ	Osnovna škola
PRSP	Strategija za smanjenje siromaštva
RS	Republika Srpska
SAD	Sjedinjene Američke Države
SPSS	Statistički program za društvene nauke
SŠ	Srednja škola
TV	Televizija
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
ZAVNOBiH	Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine

Sažetak

Mislim da je ključ svega što se politika miješa; treba uraditi depolitizaciju škole. Mi (učenici) se dobro razumijemo... Nama to nije problem, to više dolazi od političara i ministarstva.¹

Ovaj Izvještaj - rezultat istraživanja stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima nacionalne grupe predmeta u osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini - predstavlja prvi pokušaj da se nakon rata u BiH na sistematski način ispitaju i dokumentuju stavovi roditelja i učenika kao krajnjih korisnika u obrazovnom sistemu.

Cilj istraživanja je bio utvrditi učeničke i roditeljske stavove o (1) temeljnim principima koje obrazovni sistem promoviše; i (2) primjeni tih principa u nacionalnoj grupi predmeta, tj. u nastavi historije, geografije, maternjeg jezika i vjeronomjenske nauke.

Istraživanje su zajednički proveli Fond otvoreno društvo BiH i Centar za policy studije (CEPOS) iz Sarajeva, kombinacijom metoda kvantitativnog i kvalitativnog istraživanja, u periodu od aprila 2006. godine do januara 2007. U njemu je ukupno obuhvaćeno 1.080 učenika i 1.056 roditelja iz cijele Bosne i Hercegovine.

Principi i praksa u raskoraku

Sve se svodi na izučavanje naroda koji je većinski u dijelu u kome se dijete školuje.
(roditelj iz Doboja)

Svako piše svoju povijest u ovoj Bosni, i to je problem.
(učenik iz Viteza)

Svaki današnji udžbenik dječiji je mala mina. Malo bure baruta je to.
(roditelj iz Sarajeva)

Istraživanje je pokazalo da učenici i roditelji podržavaju zakonske principe i reformska obećanja, istovremeno ocjenjujući da nivo njihove provedenosti u obrazovnoj praksi, strukturama i sadržaju nije zadovoljavajući. Konkretno, to znači da krajnji korisnici ne smatraju da obrazovanje u BiH priprema mlade osobe za život u multikulturalnom društvu u duhu ljudskih prava i pripadnosti Bosni i Hercegovini kao njihovoj političkoj zajednici, a po principima pune građanske ravnopravnosti i participativne demokratije.

Može se reći da je stepen nezadovoljstva postojećim obrazovnim sistemom proporcionalan stepenu podrške ispitanika preporukama i pravcima za mijenjanje postojeće obrazovne prakse. Podrška pojedinim preporukama varira, najčešće u zavisnosti od većinskog područja i karakteristika ispitanika (posebno stepena identifikacije s vlastitom nacionalnom grupom), no rezultati ukazuju da se, u principu, može zaključiti da ispitanici iz različitih dijelova BiH žele iste promjene u obrazovnom sistemu, pri čemu su najujednačeniji i najdosljedniji stavovi pripadnika konstitutivnih naroda koji su na određenom području u manjini.

Detaljnija analiza rezultata ipak ukazuje na to da saglasnost u podršci *opštim* principima ne znači nužno saglasnost oko *konkretnih* realizacije u praksi, što ne umanjuje indikativnost i značaj nalaza, ali upućuje na nužnost kontekstualizacije pri tumačenju.

Marginalizacija države

Svijest o pripadnosti Bosni i Hercegovini se, uprkos prepostavkama roditelja, kod učenika ne razvija - tek nešto manje od polovine učenika (44%) smatra da se ovaj cilj trenutno realizuje u obrazovnoj praksi.

Jednonacionalno obrazovanje

Bez obzira na izraženu institucionalnu podršku bosanskohercegovačkom društvu kao multikulturalnom, u školama se potencira izučavanje kulture jednog naroda, i to najčešće onog koji je većinski na datom području, što naročito pogađa učenike i roditelje koji se nalaze u položaju manjine. Skoro polovina ispitanika

¹ Učenici Gimnazije u Vitezu

(46%) procjenjuje da je obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini jednonacionalan - *usmjeren isključivo na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda*, bez uvažavanja principa zajedničkog dobra, što rezultira stvaranjem tri podijeljena obrazovna sistema. Trećina ispitanika smatra da količina znanja koja se u školi dobiva o drugima nije dovoljna, a 22% svih učenika ističe da se u školi drugi narodi uglavnom predstavljaju u negativnom kontekstu.

Diskriminacija

Čak četvrtina učenika obuhvaćenih ovim istraživanjem, i oko trećina roditelja, procjenjuju da je diskriminacija na nacionalnoj, vjerskoj i ekonomskoj osnovi prisutna u obrazovnom sistemu BiH, pri čemu je posebno zabrinjavajući problem segregacije učenika na nacionalnoj osnovi, tzv. *dvije škole pod jednim krovom*. Većina anketiranih učenika ne podržava razdvajanje učenika i odvojeno pohađanje nastave unutar jedne škole: 65% njih smatra da bi učenici različitih nacionalnosti trebali ići u iste razrede i imati zajedničke sve predmete, a 23% da djeca različitih nacionalnosti treba da idu u iste razrede, ali da odvojeno uče predmete iz nacionalne grupe. Ispitanici koji pripadaju manjinama² su, u odnosu na učenike i roditelje koji su većinski narod na određenom području, češće smatrali da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna diskriminacija po nacionalnoj i vjerskoj osnovi.

Posebno izraženi oblici diskriminacije manjina na vjerskoj osnovi proizlaze iz nemogućnosti pohađanja odgovarajućeg religijskog obrazovanja. Rodna diskriminacija nije posebno istaknuta, ali nalazi fokus grupe ukazuju na nedovoljno razvijen senzibilitet za rodna pitanja uopšte, pa je i pouzdanost svjedočenja upitna.

Nekritičko usvajanje sadržaja i kolektivistički duh

Priprema mlade osobe za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine zakona zahtijeva da se kod učenika razvijaju kritičko mišljenje i analitički pristup, i promoviše važnost građanskog principa nasuprot kolektivističkom i individualističkom. Međutim, samo 37% anketiranih učenika procjenjuje da su nastavni plan i program i udžbenici po kojima oni uče koncipirani na ovaj

način. Pritom, obrazovna praksa podstiče i održava preovlađujući način usvajanja sadržaja putem pukog memorisanja i ponavljanja činjenica. Dobiveni podaci ukazuju na to da su stereotipi o vlastitom narodu, kao i drugim narodima, u principu prisutniji kod onih učenika koji su većina i koji pohađaju nastavu po nastavnom planu i programu svoje nacionalne skupine. To dovodi do poistovjećivanja učenika sa kolektivnim vrijednostima i normama koje su predstavljene kao neupitne i nepromjenjive.

Preporuke

Mi još uvijek važimo za primitivne zbog načina kako načina kako nas učimo o drugima. Hajmo da učimo što su oni stvorili, jesu li oni bili korisni nama ili mi njima. Možemo li to učiti? A ne da odmah spominjemo nasilje i da druge predstavljamo kao negativne. (učenik iz Sarajeva)

Čak 43% ispitanika se ne slaže da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba ostati ovakav kakav je sada. To su najčešće ispitanici iz Distrikta Brčko (75%), zatim ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja, potom hrvatskog, i na kraju sa srpskog većinskog područja (32%). Na svim etnički većinskim područjima u BiH ispitanici pripadnici manjinskih naroda češće od većinskih smatraju da sadržaj nacionalne grupe predmeta treba promijeniti.

Konkretnе preporuke za reformu obrazovnog sistema su sljedeće:

- **U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa tek poslije toga o svakom narodu pojedinačno, ili o susjednim zemljama.** Najveći broj učenika i roditelja sa svih etnički većinskih područja (54-75%) slaže se sa ovim prijedlogom.
- **Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da se u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu.** Procenat podrške ovom prijedlogu je između 55 i 79%.

² U Istraživanju je korišten izraz "manjine" i "manjinski narod" za ispitanike koji žive na određenom etnički većinskom području u BiH i koji ne pripadaju najbrojnijem narodu na tom području, bilo da su to pripadnici jednog od konstitutivnih naroda u BiH, ili da su pripadnici nacionalnih manjina

- **U udžbenicima bi u većoj mjeri trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH** - ovu preporuku podržava od 58 do 82 % svih ispitanika. Većina anketiranih učenika (71%) i roditelja (75%) sa svih područja takođe smatra da u školama raznolikost naroda, kultura i religija u Bosni i Hercegovini treba predstavljati kao prednost i vrijednost.
- **Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da potiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima.** Ispitanici sa svih etničkih područja (osim Distrikta Brčko) najčešće smatraju da je potrebno postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH i onda ga predstaviti u udžbenicima (39-59%), ili da bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH uvažavajući i navodeći različite perspektive, tj. perspektive svih naroda (25-44%).
- **Udžbenici historije Bosne i Hercegovine treba da obrađuju i period od 1992. godine do danas.** Najveći dio ispitanika (49-73%) sa svih etničkih većinskih područja (osim Distrikta Brčko) smatra da bi udžbenici historije BiH trebali obrađivati i period od 1992. godine do danas.
- **Trebalо bi dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogовором у вези са називом језика, са граматиком и начином употребе и изучавања језика у школама и уџбеницима.** Ovo mišljenje zastupa najveći dio svih ispitanika (48-78%), dok se manji broj ne slaže s ovom promjenom (3-25%).
- **U škole je pored vjeronauke potrebno uvesti i predmet koji će podučavati о свим svjetskim religijama na objektivan i neutralan način.**

Kada je riječ o odnosu ispitanika prema religijskom obrazovanju u školama u našoj zemlji, najveći broj anketiranih učenika i roditelja smatra da u školi

treba da budu zastupljeni predmeti koje se odnose na religijsko obrazovanje. Pri tome se ispitanici u najvećem broju izjašnjavaju ili za podučavanje i vjeronauke (konfesionalna poduka) i predmeta koji će podučavati o svim religijama (28-42%), ili samo za vjeronauku (24-40%).

- **Potrebno je revidirati sadašnju nadležnosti za obrazovanje. Najveći broj ispitanika smatra da obrazovanje treba biti u nadležnosti države (od 48-85%).** Ovaj stav podržava najveći dio ispitanika iz svih područja BiH, s tim da ga ispitanici iz Distrikta Brčko i sa bošnjačkog većinskog područja podržavaju češće od ostalih. Stav da nadležnosti za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entetskog/kantonalnog nivoa češće zastupaju ispitanici sa hrvatskog većinskog područja nego ostali, a stav da obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona češće od ostalih zastupaju učenici i roditelji sa srpskog većinskog područja.

Dakle, kako bi uvažile preporuke krajnjih korisnika obrazovanja, nadležne institucije treba da poduzmu sljedeće konkretnе korake:

- usaglašavanje temeljnih politika koje bi uskladile tri odvojena obrazovna sistema,
- reviziju nacionalne grupe predmeta,
- utvrđivanje činjeničnog stanja u vezi sa provođenjem odluke o zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa i evaluaciju rezultata,
- uskladivanje sadržaja udžbenika sa zakonskim normama, ali i Smjernicama za pisanje udžbenika,
- prenos dijela nadležnosti za obrazovanje na državni nivo.

Uvod

Sistem javnog obrazovanja, koji uspostavlja i pomaže država i koji je jednim dijelom obvezan za sve njene građane, je kroz različite historijske periode i u specifičnim okolnostima u kojim su se pojedina društva nalazila imao različite, ponekad i kontraverzne uloge. Priroda i karakter obrazovanja su naročito značajni u situacijama previranja i nesigurnosti u društvu, kada različite interesne grupe i njihove intelektualne i političke elite, pokušavajući da obezbijede dugoročnu održivost novog društvenog poretku i vlastitog sistema vrijednosti, nastoje redefinisati ciljeve obrazovanja, kako usko obrazovne tako i šire društvene. Zato u uslovima međuetničke tenzije, a naročito tokom i nakon ratnih sukoba, obrazovanje može biti korišteno kao sredstvo za produžavanje ili produbljivanje konflikta u društvu i promovisanje podjele i netolerancije, ili se - nasuprot tome - može staviti u službu oporavka i obnove društva nakon sukoba i imati ulogu svojevrsnog katalizatora za ponovni razvoj zajednice. O ovoj dvostrukoj prirodi obrazovanja - konstruktivnoj i destruktivnoj - u društvima koja imaju iskustvo sukoba baziranog na etničkim podjelama govori se kao o „dva lica obrazovanja“.³

Projekat **OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI: ČEMU UČIMO DJECU?**, čiji su sastavni dijelovi *Istraživanje stavova roditelja i učenika i Analiza sadržaja NPP i udžbenika nacionalne grupe predmeta*, preispituju elemente dvostrukre prirode obrazovanja u BiH dvanaest godina nakon završetka rata, koji je rezultirao podjelom zemlje i njenog obrazovnog sistema po nacionalnoj osnovi. U njemu se nastoji utvrditi u kojoj su mjeri konstruktivne obrazovne politike (propisane zakonima i reformskim dokumentima) prisutne u obrazovnoj praksi i koje su implikacije dvostrukre uloge obrazovanja - konstruktivne i destruktivne - po bosanskohercegovačko društvo i sve njegove građane.

Konstruktivno ili destruktivno obrazovanje

Obrazovna praksa može biti takva da potpomaže učenikov napredak, razvoj njegovih specifičnih sposob-

nosti, ili takva da ih parališe. Jednako tako, u zavisnosti od toga da li u obrazovanju prevladavaju konstruktivne ili destruktivne orientacije, obrazovanje može biti usmjereni prema oporavku društva, suočavanju sa traumatičnim događajima iz bliske prošlosti, razumijevanju i prihvatanju njegovog pluralističkog karaktera, ili pak ka politizaciji identiteta na način koji dovodi do toga da se etnička raznolikost i kulturološke razlike negativno tretiraju i pretvaraju u osnovu za razvoj ksenofobije i ponovnog sukoba.

Dugoročno gledano, destruktivne obrazovne prakse - u kombinaciji sa ekonomskim problemima, neefikasnom administracijom i političkim strategijama koje stvaraju osjećaj ugroženosti grupe i grupnog identiteta - mogu rasplamsati nepovjerenje, neprijateljstvo, etničku netrpeljivost i, u krajnjoj liniji, nasilje između strana koje su bile u sukobu. Kada prevladaju destruktivne tendencije, nastavnicima se često nameće da slijede određeni plan i program ili koriste udžbenike koji homogenizuju jednu grupu, a druge predstavljaju kao prijetnju i opasnost.

Nasuprot tome, konstruktivne obrazovne prakse opredijeljene za obrazovanje u službi rekonstrukcije društva mogu pomoći u održavanju dugoročnog mira u društvu. One podrazumijevaju posvećenost identifikaciji i primjeni obrazovnih sadržaja koje podstiču razumevanje sebe i drugih, povezivanje poduke i učenja s učenikovim vlastitim vrijednostima i etičkim izborima, te razvijanje školske zajednice koja promoviše pluralizam i univerzalne ljudske vrijednosti. Ovdje se na javno obrazovanje gleda kao na ulaganje od kojeg će profitirati ne samo pojedinac koji prolazi kroz školovanje nego i cijelo društvo.

Veza između konflikta i obrazovanja je i formalno priznata u globalnom dokumentu za reformu obrazovanja pod nazivom *Obrazovanje za sve*⁴, u kome je istaknuto da se ona, s jedne strane, očituje u neposrednom uticaju koji konflikt dok traje ima na obrazovanje - što se najčešće ogleda u prekidu ili otežanim uslovima za izvođenje nastave - i s druge strane, u uticaju obrazovanja na nastanak, održavanje i formalnu legitimizaciju sukoba ili, suprotno tome, u prevazilaženju sukoba i

³ Bush and Saltarelli (2000).

⁴ *Obrazovanje za sve: ispunjanje naših kolektivnih obaveza*, Svjetski obrazovni forum, Dakar, 2000.

obnovi društvenih odnosa. Ovome treba dodati da se negativan uticaj konflikta na obrazovanje često nastavlja i po okončanju sukoba, u smislu prisustva stavova i vrijednosti na kojima se temelje obrazovni sadržaji a koji su doveli do sukoba.

Tako je i u Bosni i Hercegovini u periodu između 1992. i 1995. godine obrazovni sistem u velikoj mjeri bio određen ratnim dešavanjima, što se ogledalo u otežanom izvođenju nastave, gubitku nastavničkog kadra i, povremeno, u potpunom prekidu u funkcionalisanju škola. Po završetku rata, usvajanjem Opštег okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, čiji je dio i Ustav BiH, stvorena je osnova za izgradnju pravne države u koju su ugrađene sve važne konvencije, deklaracije i aneksi koji garantuju ljudska prava. Međutim, različite analize bh. obrazovnog sistema koje su u poratnom razdoblju radile domaće institucije i međunarodne organizacije⁵ pokazale su da ovi zahtjevi nisu u dovoljnoj mjeri provedeni u obrazovnim strukturama, procesima i sadržaju. Osim toga, analize su ukazale na unutrašnju podjelu obrazovanja po nacionalnom principu koja rezultira paralelnim funkcionalijem tri odvojena obrazovna sistema, na što upućuju i ovdje korišteni termini *većinski* i *manjinski*, koji nisu arbitarni izum za potrebe ovog istraživanja već odraz uvrježene obrazovne prakse i samih odnosa učesnika u obrazovnom procesu. Svaki od ovih sistema nastoji obezbijediti simbolički sadržaj za održavanje singularnih identiteta konstitutivnih naroda⁶, potencirati razlike i obeshrabriti učenje o drugima. Raznorodno književno nasljeđe reducira se na nacionalni korpus kojem autori pripadaju i kreiraju selektivne nacionalne historije kroz tzv. *nacionalnu grupu predmeta*, u svakodnevnoj upotrebi poznatiju kao: bosanski, srpski i hrvatski nastavni plan i program (NPP), koji obuhvata premete historije, geografije, maternjeg jezika i vjeronauke. U izvještaju Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj⁷ o obrazovanju u Bosni i Hercegovini navodi se da je "u BiH osnovna funkcija nastavnog plana i programa (naročito u historiji i maternjem jeziku) politička. NPP se uglavnom koristi kao podrška za nacionalističke pozicije i za konsolidaciju moći". Na ovaj način obrazovanje postaje mehanizam za legitimizaciju etničke podjele, što se u

studiji Evropskog centra za prava manjina karakteriše kao „smišljena strategija nacionalističkih političara u kojoj oni koriste politike identiteta i straha kako bi produžili rat drugim sredstvima, uprkos Mirovnom sporazumu”.⁸

Zakon i praksa u raskoraku?

U nastojanju da se prevaziđe ovakvo stanje, tokom 2002. i 2003. godine je u sektor obrazovanja, uz pomoć međunarodnih organizacija (OHR, OSCE, Evropska komisija, Vijeće Europe i dr.), stvoren zakonski okvir za uspostavu konstruktivnih obrazovnih praksi koje bi bile u službi obnove i ponovne izgradnje društva. Tako je u strateškim dokumentima za reformu obrazovanja donijetim 2002. godine⁹ i Okvirnim zakonom o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju usvojenim 2003. godine¹⁰ težište stavljeno na poštivanje ljudskih prava, jednake mogućnosti za sve i interkulturalizam. U prvom od pet obećanja u *Poruci građanima BiH - Reforma obrazovanja* eksplicitno se kaže: „Mi (ministri obrazovanja) ćemo obezbijediti da sva djeca imaju pristup kvalitetnom obrazovanju u integriranim multikulturalnim školama, obrazovanju koje je oslobođeno političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije i koje uvažava prava sve djece”.

U skladu sa ovim, *Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju* između ostalih definiše i sljedeće ciljeve obrazovanja u Bosni i Hercegovini:

- Razvijanje svijesti o pripadnosti državi BiH; obezbjeđenje učenja o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji u skladu sa civilizacijskim tekovinama, i učenja o drugima poštujući različitosti i gajeći međusobno razumijevanje i solidarnost između svih naroda, etničkih grupa i zajednica u BiH;
- Promoviranje poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i pripremu svakog pojedinca za život u društvu zasnovanom na principima demokratije i vladavine prava.

Okvirnim zakonom (član 43.) se dodatno određuje uvođenje *Zajedničke jezgre nastavnih planova i programa*, kako bi se, između ostalog, osigurala

⁵ Lista svih citiranih dokumenata je u cijelosti data u *Izvorima*

⁶ Ustav BiH definije tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini: Bošnjake, Hrvate i Srbe.

⁷ OECD, 2001.

⁸ Perry, 2003.

⁹ Poruka građanima Bosne i Hercegovine: *Reforma obrazovanja, 2002.*

¹⁰ *Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju*, Službeni list BiH18/03.

usklađenost različitih nastavnih planova i programa i standarda kvaliteta u svim školama i na svim nivoima obrazovanja BiH.

Iako su ovo bili važni koraci u obezbjeđivanju zakonskog okvira i strateškog plana za reformu obrazovnog sistema, pitanje je da li su ove obrazovne politike zaista našle svoje mjesto u obrazovnoj praksi. Da li je bh. obrazovni sistem u svih svojih dvanaest administrativnih jedinica¹¹ postavljen tako da razvija svijest o pripadnosti državi BiH, da obezbjeđuje učenje o sebi i drugima na način koji će potaći međusobno razumevanje i solidarnost, da promoviše ljudska prava i priprema pojedinca za život u demokratskom društvu, i da obezbijedi kvalitetno obrazovanje oslobođeno bio kojeg oblika diskriminacije za svaku dijete i na svim nivoima?

Zbog toga projektom „**OBRAZOVANJE U BOSNI I HERCEGOVINI: ČEMU UČIMO DJECU?**“ želimo ispitati:

- U kojoj je mjeri obrazovni sistem u BiH u skladu sa prihvaćenim principima i ciljevima zacrtanim u Okvirnom Zakonu o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju i Strategiji reforme obrazovnog sistema; i
- U kojoj mjeri obrazovni sistem doprinosi integraciji društva i procesu demokratizacije i uspostave vladavine prava, a u kojoj mjeri se, nasuprot tome, koristi kao instrument za segregaciju, razdvajanje i održavanje ili i podsticanje tenzija i neprijateljstava unutar zemlje.

Ovaj Projekat je dio ukupnih napora Fonda otvoreno društvo BiH usmjerenih ka unapređenju obrazovnih politika i prakse koje će omogućiti održiv razvoj bosanskohercegovačkog društva zasnovanog na principima tolerancije i uvažavanja pluralističkog karaktera bh. kulturnog i historijskog nasljeđa.

O projektu

Projekat je pokrenut u januaru 2006. godine sa dvije osnovne komponente. Pored Istraživanja stavova roditelja i učenika, o kojem će biti riječi u narednim poglavljima, provedena je i Analiza sadržaja NPP i udžbenika iz nacionalne grupe predmeta, čiji su rezultati objavljeni u odvojenom dokumentu. Analiza sadržaja istražuje na koji način se osnovne premise i principi iz zakona o obrazovanju manifestuju u nastavnom planu i programu i u udžbenicima nacionalne grupe predmeta.

Udžbenici mogu bitno doprinijeti jačanju svijesti o univerzalnim ljudskim vrijednostima kod učenika, ili mogu, nasuprot tome, produbiti autoritarne, nekritične stavove u suprotnosti s obrazovanjem za otvoreno društvo, jer nastavni plan i program nije nikada običan skup znanja koji se na neki način pojavljuje u tekstovima i učionicama u jednoj zemlji. On je uvijek dio *selektivnog znanja*, rezultat nečijeg izbora, vizija određene grupe o legitimnom znanju (Apple, 1996). Naše je polazište da činjenice koje učenici uče o svojoj kulturi, jeziku i historiji imaju bitnu ulogu u oblikovanju njihovog ukupnog svjetonazora i odnosa prema sebi i drugima, te da upravo sadržaji i vrijednosti koji se kroz nacionalnu grupu predmeta promovišu u obrazovnom sistemu imaju važne implikacije po cijelo društvo. Upravo zbog toga je sadržaj NPP i udžbenika nacionalne grupe predmeta uzet za predmet istraživanja ovog dijela Projekta.

Konceptualni okvir unutar kojeg je Projekat razvijen počiva na temeljnim principima obrazovanja za otvoreno društvo. Termin **otvoreno društvo** odnosi se na "društvo bazirano na priznavanju da niko nema monopol na istinu, da različiti ljudi imaju različite poglede i interesu, i da postoji potreba za institucijama koje će štititi prava svih ljudi kako bi mogli živjeti zajedno u miru. Generalno govoreći, otvoreno društvo karakterizira oslanjanje na vladavinu zakona, postojanje demokratski izabrane vlade, raznolikog i živog civilnog društva, i poštovanja manjina i njihovog mišljenja."¹²

Cilj obrazovanja u otvorenom društvu i za otvoreno društvo je optimalan razvoj potencijala i ostvarenje

¹¹ Osnovne nadležnosti za obrazovanje u BiH imaju kantoni (u Federaciji BiH 10 kantona), Republika Srpska i Distrik Brčko.

¹² Institut otvoreno društvo (www.soros.org).

učenikove individualnosti, a obrazovanje za život u otvorenom društvu se temelji na sljedećim načelima:

1. *obrazovanje kao javno dobro*: kvalitetno obrazovanje stavlja učenika i njegove potrebe u centar pažnje, i istovremeno dugoročno teži unapređenju cijelog društva;
2. *interkulturalizam*: obrazovni sadržaji i metode podučavanja i učenja podstiču puno razumijevanje sebe i drugih, razvijaju osjećaj solidarnosti sa drugim ljudima i poštovanje pluralističkog društva;¹³
3. *socijalna pravda*: podrazumijeva obezbjeđenje kvalitetnog obrazovanja za sve, uz uvažavanje različitih obrazovnih potreba, naročito potreba marginalizovanih, ugroženih i obespravljenih grupa u društvu;
4. *poštivanje ljudskih prava*: obrazovne institucije garantuju grupna kao i individualna prava svih članova društva i kroz proces integracije (nasuprot segregaciji ili asimilaciji) promovišu uvažavanje univerzalnih vrijednosti i bogatstvo raznolikosti.

trenutak, a u kojoj se izvode iz temeljnih i postojanih ličnih principa. Ipak, značaj ovakvog presjeka ne treba mjeriti kriterijem sveobuhvatnosti, već u njemu treba gledati orientir za daljnja istraživanja.

¹³ Kodelja i Bassler (2004).

U Izvještaju su predstavljeni rezultati istraživanja koje, polazeći od načela obrazovanja za život u otvorenom društvu onako kako su ona definisana u bh. legislativi i strateškim dokumentima, ispituje dvostruku ulogu obrazovanja u sadašnjem bh. društvu, i nastoji prepoznati i ukazati na njegove konstruktivne i destrukтивne elemente onako kako ih vide krajnji korisnici sistema - učenici i roditelji.

Prije prezentacije samog projekta i konkretnih rezultata, međutim, treba napomenuti da zaključke iz svakog, pa i ovog naučnog istraživanja treba izvoditi *cum grano salis* i uz određeni oprez. Koliko god sofisticirane bile naučne metode i koliko god pouzdani bili testovi verifikacije kojima se podvrgavaju naučne hipoteze, istraživanje se dešava u određenom trenutku i pod određenim okolnostima društveno-političke stvarnosti, a ne u historijskom vakuumu. Taj trenutak i te okolnosti, a naročito u društвима u previranju kakvo je bosanskohercegovačko, ne mogu sasvim odrediti stavove ispitnika, ali mogu na njih bitno uticati, pa je teško reći u kojoj mjeri su ovi odgovori reakcija na

Istraživanje stavova o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima

¹⁴ Pod većinskim područjima podrazumijevamo dijelove BiH u kojima jedan od tri konstitutivna naroda predstavlja najbrojniji narod.

¹⁵ Varijable korištene u ovom Istraživanju su detaljno objašnjene u 4. poglavlju (Analiza rezultata).

Ovaj Izvještaj je rezultat Istraživanja stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima nacionalne grupe predmeta u osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH. On predstavlja prvi pokušaj da se nakon rata u BiH na sistematski način ispituju i dokumentuju stavovi roditelja i učenika kao krajnjih korisnika u obrazovnom sistemu. Naime, u dosadašnjim analizama procesa reforme obrazovanja rijetko se čuo njihov glas. Zbog toga ovo istraživanje stavlja potrebe učenika i njihovih roditelja u centar pažnje i pokušava utvrditi u kojoj se mjeri ono što institucije iz ove domene proklamuju i provode u praksi slaže sa onim što žele učenici i roditelji. Drugim riječima, glavno pitanje jeste u kojoj se mjeri u sadašnjem sistemu obrazovanja provode zakoni i principi na kojima su ti zakoni utemeljeni i u kojoj mjeri sadašnji obrazovani sistem odgovara potrebama učenika i roditelja.

Istraživanje su zajednički proveli Fond otvoreno društvo BiH i Centar za policy studije (CEPOS) iz Sarajeva, kombinacijom metoda kvantitativnog (anketiranje učenika i roditelja) i kvalitativnog istraživanja (fokus grupe sa učenicima i roditeljima). Provedeno je u periodu od aprila 2006. godine do januara 2007. Anketom je obuhvaćeno 1.020 učenika i 1.036 roditelja iz cijele BiH, nakon čega su održane fokus grupe - njih osam u tri bh. grada: Sarajevu, Banja Luci i Vitezu.

Izvještaj je strukturiran tako da prati metodologiju i ciljeve istraživanja, i u njemu su dati rezultati koji govore o stavovima učenika i roditelja o tome:

- (1) u kojoj se mjeri principi iz zakona i reforme obrazovanja provode u stvarnosti,
- (2) u kojoj mjeri su oni prisutni u NPP i udžbenicima, i
- (3) u kojoj mjeri roditelji i učenici podržavaju ove obrazovne principe i trenutnu obrazovnu praksu.

Rezultati su prikazani kroz sličnosti i razlike između stavova roditelja i učenika, između ispitanika sa pojedinim većinskim područja,¹⁴ između manjina i većina, te - tamo gdje je analiza to zahtijevala - sličnosti i razlike u stavovima učenika i roditelja različitih nacionalnosti, kao i učenika koji nastavu pohađaju prema različitim NPP.¹⁵

Izvještaj se sastoji iz četiri poglavlja. U prvom su opisani metodologija istraživanja, osnovni ciljevi, način na koji su razvijeni indikatori i instrumenti i način na koji je definisana struktura uzorka. Ono još sadrži i opis procesa anketiranja i vođenja fokus grupa, kao i način obrade i analize podataka.

Druge poglavlje daje glavne nalaze istraživanja koji su predstavljeni prema sljedećim principima:

1. razvijanje svijesti o pripadnosti državi BiH,
2. obrazovanje za život u multikulturalnom društvu,
3. priprema pojedinka za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine zakona, i
4. obezbjeđivanje mogućnosti kvalitetnog obrazovanja oslobođenog političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije.

Na kraju ovog poglavlja su prikazani stavovi roditelja i učenika o preporukama i načinu na koji bi trebalo promijeniti sadržaj NPP i udžbenika nacionalne grupe predmeta.

U trećem poglavlju se razmatraju najvažniji zaključci koji su proizašli iz nalaza Istraživanja i predlažu koraci koje bi trebalo da naprave obrazovni zvaničnici, nastavno osoblje i autori udžbenika, kao i ostali akteri u obrazovnom procesu, s ciljem prevazilaženja trenutnog stanja.

Četvrto poglavje daje detaljnu analizu rezultata na osnovu metodologije po kojoj se prvo ispituju stavovi roditelja i učenika o četiri navedena obrazovna principa i utvrđuje procjena njihove prisutnosti u praksi, pri čemu su najprije obrađene uvodne sekcija Uputnika i Vodiča (opšta ocjena obrazovanja u BiH), zatim rezultati koji se odnose na svaki od četiri principa, a na kraju su predstavljeni stavovi učenika i roditelja o potrebi i pravcima mijenjanja NPP i udžbenika.

U Prilozima se nalaze (1) Karta sa geografskim prikazom etnički većinskih područja u BiH, i (2) Instrumenti koji su korišteni u Istraživanju.

Ciljevi istraživanja

Istraživanje stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnim planovima i programima i udžbenicima nacionalne grupe predmeta u osnovnim i srednjim školama u BiH ima za cilj da utvrdi:

- (1) u kojoj se mjeri učenici i roditelji kao krajnji korisnici u obrazovnom sistemu slažu sa principima i vrijednostima koje proklamuju zakon i reforma obrazovanja;
- (2) u kojoj mjeri smatraju da su ovi principi prisutni u obrazovnoj praksi; i
- (3) kakvi su njihovi stavovi o mogućim pravcima promjena NPP i udžbenika.

Preciznije rečeno, željeli smo utvrditi učeničke i roditeljske stavove o (1) temeljnim principima koje obrazovni sistem promoviše, i (2) načinu na koji se ti principi primjenjuju u nacionalnoj grupi predmeta, tj. u nastavi historije, geografije, maternjeg jezika i vjeroukunde.

Polazeći od načela obrazovanja za otvoreno društvo, kao predmet ovog Istraživanja izabrani su sljedeći principi i vrijednosti koje nalaže Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju i na koje su se obavezaće obrazovne vlasti u okviru strateškog dokumenta o reformi obrazovanja:

- Obrazovni sistem treba da razvija svijest o pripadnosti državi BiH (Okvirni zakon o obrazovanju, član 3);

- Obrazovni sistem treba da obezbijedi učenje o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji na način koji odgovara civilizacijskim tekočinama, kao i učenje o drugima poštujući različitosti i kultivirajući međusobno razumijevanje i solidarnost između svih naroda, etničkih grupa i zajednica u BiH (Okvirni zakon o obrazovanju, član 3);
- Obrazovni sistem treba da promoviše poštivanje ljudskih prava i osnovnih sloboda, te da priprema svakog pojedinca za život u društvu zasnovanom na principima demokratije i vladavine zakona (Okvirni zakon o obrazovanju, član 3.);
- Obrazovni sistem treba da obezbijedi svakom djetetu mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integriranim multikulturalnim školama na svim stepenima, koje je oslobođeno političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije (Obećanje 1, Reforma obrazovanja).

Principi i indikatori

Korištenjem izabranih principa i sadržaja jednog dijela udžbenika iz nacionalne grupe predmeta definisani su odgovarajući indikatori na osnovu kojih su sačinjena pitanja za roditeljski i učenički upitnik (*Tabela 1*).

Struktura istraživanja

Istraživanje se sastoji iz dvije komponente - kvantitativne i kvalitativne. Kvantitativno istraživanje je podrazumevalo anketiranje učenika srednjih škola i roditelja čija djeca pohađaju više razrede osnovne i/ili srednju školu. Nakon njega je provedeno kvalitativno istraživanje, koje se sastojalo iz fokus grupa/grupnih diskusija sa istim kategorijama stanovništva, a za cilj je imalo provjeru i bolji uvid u podatke dobivene u anketi.

Osnovni podaci o anketiranju

Za provođenje anketiranja CEPOS i FOD BiH su angažovali *Prism Research*, profesionalnu agenciju za

Tabela 1.
Principi i indikatori koji su korišteni u Istraživanju

Princip 1: Obrazovni sistem razvija svijest o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini
U školama su prisutna obilježja države (zastava, grb i sl.)
U školama se izučava himna, državno ustrojstvo, nastanak i razvoj BiH
U školama je prisutna je upotreba oba pisma (ćirilica i latinica)
Škola ima podjednako važnu ulogu u razvijanju svijesti o pripadnosti BiH kao i ostali društveni faktori
Princip 2: Obrazovanje za život u multikulturalnom društvu
Nastava u školama je usmjerena na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije svih naroda u BiH
U NPP i udžbenicima su zastupljeni sadržaji koji podstiču razumijevanje, toleranciju i solidarnost
Raznolikost naroda, kultura i religija u BiH prezentovane su kao prednost i vrijednost, a ne kao problem (tj. stav da je kulturna raznolikost u zemlji problematična)
Pozitivne vrijednosti i osobine predstavljaju se kao univerzalne vrijednosti svojstvene ljudima uopšte umjesto da se pripisuju samo jednom narodu u BiH
Historijski razvoj BiH je u školama predstavljen kroz isticanje doprinosa svih naroda umjesto potenciranja uloge jednog od njih
U NPP i udžbenicima se nacionalni identitet definiše na principima inkluzivnosti, a ne ekskluzivizma, unaprijed percipirane opasnosti i neprijateljstva
Princip 3: Obrazovanje za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava
NPP i udžbenici su koncipirani na način koji podstiče kritičko mišljenje i ostavlja učenicima mogućnost da sami donose zaključke u vezi s prezentovanim sadržajem
U nastavnom procesu se razvija stav da su razlike u mišljenju poželjne umjesto stava da su razlike nepoželjne jer se negativno odražavaju na nacionalno jedinstvo
Obrazovni sadržaji ne podržavaju stereotipne prezentacije pojedinaca i grupa
Obrazovanje podstiče razumijevanje i poštovanje individualnog i kolektivnog principa
Povreda prava na mir glorifikacijom smrti i naglašavanjem neumitnosti ratova uopšte. Uzimanje sposobnosti da se umre za vlastitu zemlju i mučeništva kao ključnih kriterija za patriotizam
Princip 4: Obrazovni sistem obezbeđuje svakom djetetu mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integriranim školama oslobođenim političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije
U školama i nastavnom procesu nije prisutna diskriminacija na nacionalnoj osnovi
U školama i nastavnom procesu nije prisutna diskriminacija na vjerskoj osnovi
U školama i nastavnom procesu nije prisutna diskriminacija na ekonomskoj osnovi
U školama i nastavnom procesu nije prisutna diskriminacija na rođnoj i političkoj osnovi

društvena, medijska i marketinška istraživanja, koja je u aprilu 2006. provela pilot istraživanje na 90 ispitanika u pet gradova u BiH (Sarajevo, Kiseljak, Mostar, Banja Luka, Pale). Na osnovu podataka dobivenih u toku i nakon pilot anketiranja izvršene su manje modifikacije Upitnika i dizajnirane njihove finalne verzije. Zatim je u toku maja i juna 2006. godine proveden terenski dio kvantitativne komponente Istraživanja stavova roditelja i učenika o vrijednostima u nastavnom planu i programu i udžbenicima osnovnih i srednjih škola u Bosni i Hercegovini. Ovaj terenski dio podrazumijeva je anketiranje učenika srednjih škola i roditelja učenika

viših razreda osnovnih škola i učenika srednjih škola u cijeloj BiH. Osnovni podaci vezani za anketiranje predstavljeni su u *Tabeli 2*.

S obzirom na ciljeve istraživanja, kao i planirani način analize podataka, u istraživanju je korišten kvotni uzorak, koji je sačinjen tako da geografski bude u dovoljnoj mjeri reprezentativan za svako od tri područja u BiH u kojima je jedan narod većinski, te Distrikt Brčko, a da istovremeno bude reprezentativan za pripadnike manjinskih naroda u svakom od tri područja (Pogledati *Tabelu 3*).

Vrijeme anketiranja	25. maj 2006. - 20. juni 2006. godine
Metoda prikupljanja podataka	Lični intervju u anketi
Instrumenti	Upitnik za roditelje i Upitnik za učenike
Anketirana populacija	Stanovnici BiH - učenici srednjih škola, te roditelji djece koja pohađaju više razrede osnovne škole i srednju školu
Veličina uzorka	1.020 učenika i 1.036 roditelja
Uzorak	Kvotni uzorak

Tabela 2.
Osnovni podaci o anketiranju

	TOTAL				Većina				Manjina			
	Učenici N	Učenici %	Roditelji N	Roditelji %	Učenici N	Učenici %	Roditelji N	Roditelji %	Učenici N	Učenici %	Roditelji N	Roditelji %
Bošnjačko većinsko područje	337	33,0	338	32,6	225	35,2	219	33,3	108	35,8	117	38,0
Distrikt Brčko	60	5,9	61	5,9								
Hrvatsko većinsko područje	308	30,2	311	30,0	208	32,6	211	32,1	97	32,1	96	31,2
Srpsko većinsko područje	315	30,9	326	31,5	206	32,2	227	34,6	97	32,1	95	30,8
TOTAL	1020	100	1036	100	639	100	657	100	302	100	308	100

Tabela 3.
Struktura uzroka

Na ovaj način se u analizi rezultata potenciraju sličnosti i razlike u stavovima i mišljenjima učenika i roditelja u svakom od tri etnički većinska područja BiH i Distrikta Brčko, te između pripadnika većinskih i manjinskih naroda. Zbog toga je i prikaz rezultata organizovan na ovaj način - ovo su bile glavne varijable pri analizi rezultata.

Osnovni podaci o fokus grupama

U okviru istraživanja je u periodu od 21. januara do 2. februara 2007. održano osam fokus grupa. Grupe su

održane u tri grada koja se nalaze u tri etnički većinska područja u BiH. Na grupama su učestvovali učenici srednjih škola pripadnici većinskog naroda na području na kojem se grupna diskusija održava, pripadnici naroda koji na području na kojem se grupna diskusija održava ne predstavljaju većinu (pripadnici manjinskih naroda), te roditelji pripadnici većinskog naroda na području na kojem se grupna diskusija održava, a koji imaju djecu u višim razredima osnovne i u srednjoj školi. Specifikacija održanih fokus grupa predstavljena je u *Tabeli 4*.

	Roditelji pripadnici većinskog naroda	Učenici pripadnici većinskog naroda	Učenici pripadnici manjinskog naroda	Total
Banja Luka	1	1	1	3
Sarajevo	1	1	1	3
Vitez		1	1	2
Total	2	3	3	8

Tabela 4.
Pregled fokus grupa po lokacijama i karakteristikama učesnika

Struktura učesnika na učeničkim fokus grupama bila je izbalansirana s obzirom na spol učesnika, vrstu škole koje pohađaju i razred u koji idu, dok je na roditeljskim grupama vođeno računa da u odgovarajućoj mjeri budu zastupljeni roditelji različitog spola, obrazovnog i radnog statusa, te roditelji koji imaju djecu različite starosti (osnovna ili srednja škola).

Na svakoj od osam grupnih diskusija sudjelovalo je deset učesnika (ukupno 80). Za proces regrutacije učesnika opet su korištene usluge agencije Prism Research, čiji su anketari regrutovali učesnike grupnih diskusija. Učesnici su regrutovani metodom koju se uobičajeno koriste za ove svrhe, uz obavezno korištenje Upitnika za odabir učesnika koji predstavlja specifičan eliminatorični upitnik sa filter pitanjima.

Instrumenti za prikupljanje podataka

U Istraživanju su korištena tri osnovna instrumenta: Upitnik za učenike i Upitnik za roditelje, pomoću kojih je vršeno anketiranje, te Vodič za diskusiju, na osnovu kojeg su vođene diskusije u fokus grupama.

Upitnik za učenike i Upitnik za roditelje razvijeni su na osnovu navedenih principa i indikatora, provjereni putem pilot istraživanja, zatim finalizirani i korišteni kao instrumenti za prikupljanje podataka o stavovima roditelja i učenika o vrijednostima u NPP i udžbenicima osnovnih i srednjih škola u BiH. Oba upitnika imala su istu strukturu: sastoje se od uvodne sekcije, sekcija koje se odnose na pojedine principe, sekcije preporuka i sekcije socio-demografskih varijabli.

Sastavni dio roditeljskog i učeničkog Upitnika predstavljal je Skala nacionalnog identiteta - NAIT (Čorkalo i Kamenov, 1998). Radi se o skali Likertovog tipa, s rasponom odgovora od jedan (1) do pet (5). Skala se sastoji od 27 tvrdnji. Ispitanik izražava svoj stepen slaganja sa svakom od tvrdnji, pri čemu 1 znači "izrazito se ne slažem", a 5 "izrazito se slažem". Rezultate za pojedinog ispitanika na ovoj skali moguće je izraziti

kompozitno, kao zbir odgovora iz pojedine tvrdnje, pri čemu veći rezultat ukazuje na izraženiji nacionalni identitet, a kako su Čorkalo i Kamenov (1998.) dobili da je skala zasićena sa četiri faktora: 1) osjećaj izražene nacionalne pripadnosti, 2) nacionalizam ili isključiva nacionalna vezanost, 3) odanost naciji i 4) kozmopolitizam, moguće je raditi analizu i po pojedinim od ovih oblika nacionalne vezanosti. Skalu nacionalnog identiteta, kao i objašnjenje pojedinih oblika nacionalne vezanosti moguće je pogledati u Prilogu 1.

Vodič za diskusiju pokriva je teme i pitanja za koje je u toku analize kvantitativnih podataka (podataka dobivenih anketom) ustanovaljeno da bi bilo dobro dodatno ih "rasvijetliti" informacijama kvalitativne prirode.

Oba upitnika kao i Vodič za diskusiju su u cijelosti dati u Prilogu 2.

Obrada i analiza podataka

Kompletan proces unosa i obrade kvantitativnih podataka je vršen u Sarajevu. Podaci su nakon unosa transferisani i analizirani primjenom SPSS programa (Statistical Program for Social Sciences), koji je korišten i za pročišćavanje podataka i logičku kontrolu, te za tabularne prikaze rezultata koji su upotrijebljeni za pisanje ovog izvještaja.

U krostabularnim pregledima rezultata anketiranja učenika i roditelja, a s obzirom na ciljeve istraživanja i veličinu uzorka, rezultati su prikazani po:

- totalu,
- etnički većinskom području,
- tipu ispitanika - većina/manjina,
- nastavnom planu i programu,
- nacionalnosti ispitanika.

Analiza je strukturirana tako da je uvijek prvo prikazan rezultat koji se odnosi na sve anketirane učenike i roditelje (varijabla: *total*), pri čemu se total, zbog specifično dizajniranog uzorka, ne može tumačiti kao reprezentativno mišljenje učenika i roditelja iz Bosne i

Hercegovine, nego kao zbir reprezentativnih mišljenja učenika i roditelja sa različitih većinskih područja u BiH.

Zatim su predstavljeni rezultati dobiveni na pojedinim etnički većinskim područjima u BiH i Distriktu Brčko (varijabla: *većinska područja*). Pod etnički većinskim područjima u BiH smo podrazumijevali dijelove u kojima jedan od tri konstitutivna naroda predstavlja najbrojniji - "većinski" narod.

¹⁶ Službeni glasnik BiH 12/2003.

Nakon toga, rezultati su predstavljeni na osnovu toga da li su dobiveni od ispitanika koji na području na kojem žive pripadaju najbrojnijem narodu ili narodima koji su na tom području brojčano manje zastupljeni. Ova varijabla je za potrebe ovog istraživanja nazvana *većina/manjina*, pri čemu su se pod "većinom" (pripadnicima većinskih naroda) podrazumijevali ispitanici koji na pojedinom etnički većinskom području pripadaju najbrojnijem narodu. Pod "manjinom" (pripadnicima manjinskih naroda) podrazumijevani su ispitanici koji žive na pojedinom etnički većinskom području u BiH i koji ne pripadaju narodu koji je na tom području najbrojniji, bilo da su to pripadnici jednog od konstitutivnih naroda u BiH, ili da su to pripadnici nacionalnih manjina kako je to definisano Zakonom o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina¹⁶. Ispitanici koji žive na području Distrikta Brčko nisu razvrstavani po varijabli većinski/manjinski narod.

Mada je navedena struktura predstavljanja rezultata preovlađujuća u ovom Izvještaju, na mjestima gdje je to u kontekstu Istraživanja bilo potrebno ona je dodatno proširena varijablama *nastavni plan i program i nacionalnost ispitanika*. Varijabla NPP je korištena samo u analizi učeničkih stavova, i ona podrazumijeva nastavni plan i program po kojem oni pohađaju nastavu. Kako se NPP međusobno razlikuju na osnovu nacionalne grupe predmeta koju sadržavaju, to su za potrebe Istraživanja korišteni ustaljeni nazivi: bosanski, srpski i hrvatski NPP.

Glavni nalazi

Čak 80% učenika koji pripadaju manjinskim narodima i koji smatraju da obrazovni sistem ne promoviše svijest o pripadnosti BiH ocjenjuju da to nije u redu. Ovaj stav je formulisan u sljedećim učeničkim izjavama:

Na taj način se kroz obrazovanje još više razara zajedništvo u državi.
(Modriča)

Na taj način se vrši razjedinjavanje BiH.
(Mostar Jug)

Školstvo je upućeno samo na većinski narod.
(Livno)

istraživanje stavova roditelja i učenika o vrijednostima u NPP i udžbenicima nacionalne grupe predmeta u Bosni i Hercegovini pokazalo je da učenici i roditelji kao krajnji korisnici u sistemu obrazovanja podržavaju zakonske principe i reformska obećanja, i istovremeno ocjenjuju da nivo njihove provedenosti u obrazovnoj praksi, strukturama i sadržaju nije zadovoljavajući.

Svijest o pripadnosti Bosni i Hercegovini se, uprkos prepostavkama roditelja, ne razvija kod učenika. Bez obzira na izraženu podršku institucija bosanskohercegovačkom društvu kao multikulturalnom, u školama se potencira izučavanje kulture jednog naroda, i to najčešće većinskog na datom području, što naročito pogoda učenike i roditelje koji na određenom području pripadaju manjinskom narodu. Štaviše, čak četvrtina učenika obuhvaćenih ovim istraživanjem i oko trećine roditelja procjenjuju da je diskriminacija na nacionalnoj, vjerskoj i ekonomskoj osnovi prisutna u bh. obrazovnom sistemu, pri čemu je posebno zabrinjavajući problem segregacije učenika na nacionalnoj osnovi. NPP, kao ni nastavni proces, ne podstiču razvoj kritičkog i analitičkog mišljenja kod učenika kao pripreme za ulogu građanina u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije.

Može se reći da je stepen nezadovoljstva postojećim obrazovnim sistemom proporcionalan stepenu podrške ispitanika preporukama i pravcima za mijenjanje postojeće obrazovne prakse. Podrška pojedinim preporukama varira u zavisnosti od većinskog područja i tipa ispitanika, s tim da su presudne determinante pripadnost manjinskom ili većinskom narodu i stepen identifikacije s nacijom, a gotovo da nema razlika u stavovima različitih rodnih skupina. No rezultati ukazuju da se u principu može zaključiti da ispitanici iz različitih dijelova BiH žele iste promjene u obrazovnom sistemu, s tim da su najujednačeniji i najdosljedniji stavovi ispitanika koji su u položaju manjine. Važno je ukazati

na to da saglasnost u podršci opštim principima ne znači nužno saglasnost oko konkretne realizacije u praksi, jer se od područja do područja razlikuju stavovi o predloženim promjenama.

1. Princip: Razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini

Iako Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju (Član 3) propisuje da je jedan od osnovnih ciljeva obrazovanja u BiH razvijanje svijesti o pripadnosti državi BiH, tek nešto manje od polovine ispitanika (46%) smatra da se ovaj cilj trenutno realizuje u obrazovnoj praksi. U principu učenici na svim područjima rjeđe od roditelja ocjenjuju da sistem promoviše osjećaj pripadnosti BiH. S obzirom da oni imaju direktni uvid u sadržaj nastave i rad škole uopšte, ovi podaci ukazuju na to da, iako roditelji u većoj mjeri očekuju da se kroz obrazovni sistem promoviše svijest o pripadnosti BiH, to je ipak rjeđe slučaj u svakodnevnoj školskoj praksi. Ovaj stav je također različito zastupljen na pojedinim većinskim područjima u BiH - znatno je prisutniji na bošnjačkom većinskom području i u Distriktu Brčko, u odnosu na hrvatsko i srpsko većinsko područje, gdje tek svaki treći učenik navodi da se u školi koju pohađa promoviše pripadnost Bosni i Hercegovini.

Rezultati istraživanja koji se odnose na prisutnost državnih simbola, izučavanje himne i upotrebu oba pisma u školama dodatno ukazuju da je primjena ove zakonske odredbe krajnje neharmonizovana u različitim područjima u BiH.

Prema odgovorima ispitanika, državni grb i zastava su prisutni u manje od polovine bh. srednjih škola: u Distriktu Brčko u 95% slučajeva, na bošnjačkom većinskom području u 69% slučajeva, i tek u 25% i 16% slučajeva na hrvatskom i srpskom većinskom području. Rezultati prema NPP daju sličnu sliku - državni simboli su prisutni u svakoj četvrtoj školi koja radi po hrvatskom, te tek u svakoj osmoj školi koja radi po srpskom NPP. Slično ovome, 33% srednjoškolaca koji nastavu prate po bosanskom, 17% po hrvatskom i 6% po srpskom NPP je izjavilo da je u školi imalo priliku čuti himnu BiH.

Trenutno samo 17% svih anketiranih učenika koristi podjednako oba pisma u srednjoj školi. Iako je u članu 7. Okvirnog zakona o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju u BiH predviđeno da će se "jezici konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine upotrebljavati u svim školama, u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine" i da će "svi učenici u školama izučavati pisma koja su u službenoj upotrebi u Bosni i Hercegovini" - ovaj član je različito definisan u Okvirnom zakonu podređenim entitetskim i kantonalnim zakonima. To su potvrdili i nalazi u ovom istraživanju, prema kojima 90% srednjoškolaca koji nastavu prate po hrvatskom i 70% njih koji rade po bosanskom NPP u školi koriste isključivo latinicu. Situacija je značajno povoljnija u školama koje rade po srpskom NPP, u kojima učenici u većoj mjeri koriste oba pisma (75%).

Možemo zaključiti da se u obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini nedovoljno provodi zakonska odredba koja se odnosi na razvijanje svijesti o pripadnosti državi BiH. Osim toga, tamo gdje se ona i provodi, ne provodi se do kraja niti konzistentno. Npr., iako je u školama koje rade po bosanskom NPP prisutnije razvijanje svijesti kroz isticanje državnih simbola i izučavanja himne, samo u malom broju ovih škola se dosljedno provodi Član 7. Okvirnog zakona o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju koji se odnosi na izučavanje oba pisma.

2. Princip: Obrazovanje za život u multikulturalnom društву

Iako je Zakonom propisano da je jedan od ciljeva obrazovanja podučavanje učenika o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji u skladu sa civilizacijskim tekovinama, te podučavanje o drugima na način koji uvažava različitosti i razvija međusobno razumijevanje i solidarnost, u obrazovnoj praksi se ova odredba često svodi na izučavanje tradicije isključivo jednog naroda bez uvažavanja principa zajedničkog dobra, što na kraju rezultira stvaranjem tri podijeljena obrazovna sistema.

Tako skoro polovina ispitanika (46%) procjenjuje da je **obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini jednonacionalan - usmjerjen isključivo na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda**. Ovaj stav je najprisutniji na hrvatskom većinskom području

u kojem 60% ispitanika ovako ocjenjuje bh. obrazovni sistem, a najrjeđi je u Distriktu Brčko, u kojem ga zastupa samo 8% ispitanika. Trećina ispitanika smatra da količina znanja koja se u školi dobiva o drugima nije dovoljna, i ovaj trend je prisutan na svim područjima, dok 22% svih učenika ističe da se u školi drugi narodi uglavnom predstavljaju u negativnom kontekstu. Pripadnici manjinskih naroda na svim područjima češće smatraju da je sistem jednonacionalan i češće imaju negativan odnos prema ovakvoj orijentaciji. S obzirom da je obrazovni sistem ocijenjen kao usmjeren na jedan narod, pri čemu je to najčešće većinski narod, nije iznenađujući rezultat da roditelji pripadnici manjina češće navode kako njihova djeca ne dobivaju dovoljno znanja o narodu kojem pripadaju.

U skladu s ovim je i stav najvećeg dijela ispitanika koji se slažu u stavu da bi u NPP i udžbenicima trebalo više nego sada da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH. Također, većina anketiranih učenika (71%) i roditelja (75%) sa svih područja smatra da se u školama raznolikost naroda, kultura i religija u BiH treba predstavljati kao prednost i vrijednost.

Iako podaci govore o neravnomjernoj podršci pojedinim aspektima obrazovanja za život u multikulturnom društvu na različitim područjima u BiH, na svakom od njih se najveći dio ispitanika slaže sa zakonskim odredbama koje ih određuju i podržava njihovu primjenu u bh. školama.

Razlike između ispitanika koji na određenom području predstavljaju većinski ili manjinski narod prisutne su u podršci stavovima da: (1) su kulturni identitet, jezik i tradicija svih naroda u BiH jednako dobri i vrijedni; (2) u nastavi trebaju biti zastupljeni sadržaji koji podstiču razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH; i (3) je grupni identitet potrebno razvijati na principima inkluzivnosti.

Tako učenici i roditelji koji na hrvatskom i srpskom većinskom području pripadaju većinskom narodu, češće od manjina smatraju da sadašnji obrazovni sistem podučava da su kulturni identitet, jezik i tradici-

Sve se svodi na izučavanje naroda koji je većinski u dijelu BiH u kome se dijete školuje.

(Roditelj iz Doboja)

Najveći je problem podijeljena škola za Hrvate i Bošnjake.
(Učenik srednje škole u Vitezu)

Ja sam Bošnjak, a moram sve učiti iz hrvatskih udžbenika.
(Učenik iz Čapljine)

ja svih naroda u BiH jednako dobri i vrijedni, te rjeđe od manjina navode da sadržaja koji podstiču razumevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH treba u nastavi biti više nego do sada. Ispitanici Hrvati sa hrvatskog većinskog područja češće od ispitanika pripadnika manjina na ovom području nalaze da je opravdano da se u udžbenicima potencira ugroženost jednog naroda.

Nalazi pokazuju da podršku pojedinim aspektima obrazovanja za život u multikulturalnom društvu rjeđe pružaju ispitanici koji imaju veći stepen nacionalne vezanosti.¹⁷ Ispitanici koji imaju razvijeniji osjećaj isključive nacionalne vezanosti češće smatraju da raznolikost naroda, kultura i religija u BiH treba u školama tretirati kao nedostatak i potencijalni uzrok problema. Također, ispitanici koji imaju razvijeniji osjećaj odanosti naciji, izražene nacionalne pripadnosti i isključive nacionalne vezanosti češće se slažu sa prisustvom sadržaja koji potenciraju doprinos i ugroženost jednog naroda u bh. udžbenicima.

Dobiveni podaci, pored nesumnjive podrške zakonom propisanim odredbama, ukazuju i da roditelji imaju dvostruka mjerila kada se određuju prema generalnim aspektima obrazovnog principa za život u multikulturalnom društvu i kada procjenjuju konkretnе sadržaje koji se tiču naroda kojem pripadaju. Tako, mada je samo mali dio svih roditelja odgovorio da se generalno govoreći slaže da se u udžbenicima ističe veći doprinos jednog naroda, dalja analiza pokazuje da imaju nešto drugačije mišljenje kada je riječ o konkretnom primjeru isticanja većeg doprinosa naroda kojem oni pripadaju/ drugih naroda u BiH. Naime, sa tim da tvrdnja *Geoprostor BiH od vremena doseljavanja Slovena pa sve do unazad tridesetak godina bio je naseljen većinskim srpskim stanovništvom* stoji u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH složilo se 52% ispitanika srpske nacionalnosti, mada ih je na opštem pitanju samo 9% navelo da se slaže da se u udžbenicima ističe veći doprinos jednog naroda. Nadalje, 67% roditelja bošnjačke nacionalnosti podržava prisustvo tvrdnje *Muslimani su strosedioci ove zemlje i oni su stoljećima nepokolebljivo branili BiH od vanjskih nasrtaja i unutrašnjih pokušaja*

njenog razaranja, a samo 8% ih je dalo podršku toj tvrdnji na opštem pitanju. A kada je riječ o tvrdnji *Hrvati su najstariji svjedoci bosanske povijesti*, s njenom zastupljenosti se slaže 65% roditelja Hrvata - 14% njih na opštem pitanju.

3. Princip: Obrazovanje za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine zakona

Da bi se pojedinac pripremio za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine zakona, neophodno je kod učenika razvijati vještine kritičkog mišljenja i analitički pristup zasnovan na višestrukim uglovima percipiranja društvene stvarnosti, te promovisati važnost građanskog principa. Međutim, samo 37% anketiranih učenika procjenjuje da su NPP i udžbenici po kojima oni uče koncipirani na ovaj način. U prilog tome govore i rezultati koji ukazuju na prisustvo stereotipa kako u sadržaju udžbenika tako i u učeničkim stavovima, na relativno nedovoljno razvijenu svijest o potrebi potenciranja građanskih principa, te na odnos učenika prema tretiranju razlika u mišljenju kroz nastavne sadržaje.

Učenici koji rade po hrvatskom NPP češće od ostalih misle da NPP i udžbenici uopšte nisu koncipirani tako da podstiču kritičko mišljenje i ostavljaju učenicima mogućnost da sami donesu zaključak u vezi sa prezentovanim sadržajem, dok učenici koji nastavu pohađaju po bosanskom NPP češće od ostalih smatraju da su NPP i udžbenici postavljeni tako da podstiču kritičko mišljenje. Nasuprot tome, nema značajnih razlika u mišljenju učenika koji rade po različitim NPP o načinu na koji je u školama potrebno tretirati razlike u mišljenju: 43% učenika smatra da u školama treba podučavati da su razlike u mišljenju **poželjne**, 41% njih da su razlike u mišljenju **prihvatljive**, a 12% da su razlike u mišljenju **nepoželjne**.

Iz svega navedenog proizlazi da je obrazovni sistem u BiH postavljen tako da nudi učenicima gotov kategorijalni aparat za razumijevanje sebe i drugih, što podržava i preovlađujući način usvajanja sadržaja putem pukog memorisanja i repeticije činjenica. To

¹⁷ Prema *Skali nacionalnog identiteta - NAIT* (Čorkalo i Kamenov, 1998).

dovodi do poistovjećivanja učenika sa kolektivnim vrijednostima i normama, koje su predstavljene kao neupitne i nepromjenjive. Potvrda ovoga je i nalaz da je svijest o potrebi razvijanja građanskih principa relativno niska. Naime, kod ispitanika na svim većinskim područjima je najzastupljeniji stav da je potrebno podjednako *isticati i važnost građanina pojedinca i važnost pripadnosti određenom narodu*, a jedino roditelji iz Distrikta Brčko u najvećem broju slučajeva uviđaju da je potrebno isticati važnost građanina pojedinca. Na ostalim područjima je ovaj stav prisutan u manjoj mjeri (između 11% i 23%).

I učenici i roditelji se slažu da se sadržajima koji se odnose na oružane sukobe i ratove uopšte pri izučavanju nacionalne i svjetske historije daje veliki prostor u udžbenicima. Istovremeno, rezultati vezani za konkretnе primjere predstavljanja historije kao niza sukoba kojim se ostvaruju interesi određenih grupa u pojedinim historijskim periodima pokazuju da je svijest o krajnjoj konsekvenci ovakvog prezentovanja historije - a to je pružanje legitimite za upotrebu oružja - relativno nedovoljno razvijena.

Razlike u mišljenju ispitanika koji pripadaju manjinskom ili većinskom narodu na određenom području prisutne su samo utoliko što su učenici i roditelji manjine kritičniji prema prisustvu sadržaja koji se odnose na oružane sukobe i ratove uopšte u bh. udžbenicima. Zanimljivo je da je ovo jedan od rijetkih slučajeva gdje se razlikuju stavovi učenika i učenica, tj. učenice češće imaju kritički stav prema ovakvim sadržajima.

Prisustvo stereotipa u udžbenicima i učeničkim stavovima je naročito opasno u društvu kakvo je bosanskohercegovačko, jer razlikovanje "nas" od "njih" kroz usvajanje stereotipnih slika o historijskoj ulozi, političkim opredjeljenjima, te generalno položaju grupe u "višem poretku stvari" pomaže proces diferencijacije konstitutivnih naroda u BiH. Stereotipno gledati na karakteristike pojedinih naroda znači tvrditi da se "naše" i "njihove" karakteristike značajno ili čak potpuno razlikuju, odnosno da među njima nema preklapanja.¹⁸ Kako nude gotov kategorijalni aparat

za razumijevanje sebe i drugih, i podstiču učenike na poistovjećivanje s kolektivnim vrijednostima i normama, stereotipi služe i za opravdavanje postupaka pripadnika vlastitog naroda u ime naroda, za očuvanje pozitivne slike o vlastitom narodu i odsustvo kritičke historijske svijesti.

Dobiveni podaci ukazuju na to da su i auto i hetero stereotipi o vlastitom narodu u principu prisutniji kod onih učenika koji su većina i koji pohađaju nastavu po "svom" NPP. Učenici manjine koji nastavu pohađaju po većinskom NPP imaju manje prisutne stereotipe o vlastitom narodu i više podržavaju pojedine stereotipe većinskog naroda nego njihovi sunarodnjaci koji su u položaju većine. Ovo podstiče na zaključak da je, ne umanjujući značaj medija, porodice i okoline uopšte, uticaj udžbenika u formiranju stereotipnih predstavljanja "nas" i "drugih" značajan.

Ovakva koncepcija udžbenika u direktnoj je koliziji sa zakonskim principima koji zagovaraju podsticanje analitičkih i interpretativnih vještina kod učenika, multi-perspektivni pristup u izučavanju historijskih događaja i pripremu pojedinca za život u pluralističkom društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava.

4. Princip: Obrazovni sistem obezbjeđuje svakom djetetu mogućnost kvalitetnog obrazovanja oslobođenog političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije, u integriranim multikulturalnim školama

U prvom obećanju Reforme obrazovanja¹⁹ bh. vlasti su se obavezale da će svakom djetetu obezbijediti mogućnost kvalitetnog obrazovanja oslobođenog političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije, u integriranim multikulturalnim školama. Međutim, četvrtina učenika obuhvaćenih ovim istraživanjem i oko trećina roditelja procjenjuju da je diskriminacija na nacionalnoj, vjerskoj i ekonomskoj osnovi prisutna u bh. obrazovnom sistemu.

Iako je Privremenim sporazumom o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika²⁰ učenicima (i njihovim roditeljima) data mogućnost

¹⁸ Kecmanović (2005).

¹⁹ Poruka građanima BiH: *Reforma obrazovanja* (2002).

²⁰ Tačka 2.

da se obrazovanje vrši na temelju NPP po vlastitom izboru, Istraživanje je pokazalo da ovo pravo uglavnom realizuju pripadnici većinskog naroda na određenom području. Za razliku od njih, tek svaki četvrti učenik pripadnik manjinskog naroda pohađa nastavu po odgovarajućem NPP. Iako na prvi pogled djeluje da su u najpovoljnijoj situaciji učenici bošnjačke nacionalnosti koji žive na hrvatskom većinskom području (jer skoro polovina njih pohađa nastavu po bosanskom NPP), treba naglasiti da je ovo posljedica prisutnosti specifičnog oblika segregacije djece po nacionalnoj osnovi poznatog pod nazivom *dvije škole pod jednim krovom*, na čije se ukidanje BiH obavezala preuzevši Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.²¹ Osim Bošnjaka na hrvatskom većinskom području, ostala djeca koja su u položaju manjine na određenom većinskom području u Bosni i Hercegovini zakonsko pravo na obrazovanje u skladu sa svojim nacionalnim opredjeljenjem ostvaruju u mnogo manjem obimu (9% - 26%).

Religijsko obrazovanje koje je u bh. obrazovni sistem uvedeno tokom rata je, prema odgovorima anketiranih učenika i roditelja, uglavnom zastupljeno kroz predmet vjeronauke. Naime, ovaj predmet je na svim većinskim područjima prisutniji od predmeta kultura religija, drugog predmeta unutar kojega se podučava o religijama i koji, za razliku od vjeronauke, ne predstavlja vjersku poduku već podučava o različitim kulturama i religijama i njihovom historijskom razvoju. Nastava iz vjeronauke najprisutnija je u školama koje rade po hrvatskom NPP, zatim slijedi bosanski NPP, dok srpski NPP predviđa vjeronauku samo u osnovnim školama. Također, nalazi pokazuju da je pohađanje nastave iz vjeronauke različito kod srednjoškolaca koji pripadaju većinskim i manjinskim narodima na određenom području. Na bošnjačkom i hrvatskom većinskom području većine češće od manjina pohađaju nastavu vjeronauke, a na srpskom većinskom području nije predviđena nastava iz vjeronauke u srednjoj školi.

Ispitanici koji pripadaju manjinama su, u odnosu na učenike i roditelje koji su većinski narod na određenom području, češće smatrali da je u okviru obrazovnog

sistema u BiH prisutna diskriminacija po nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Međutim, mada je ovo opšta tendencija, razlika između mišljenja učenika i roditelja iz manjinskih i većinskih skupina značajna je samo na hrvatskom većinskom području. Značajne razlike u procjeni prisustva ekonomske diskriminacije između pripadnika većinskih i manjinskih naroda nema.

Nalazi Istraživanja ukazuju na prisustvo različitih oblika ispoljavanja nacionalne i vjerske diskriminacije prema pripadnicima manjinskih naroda na određenom području - od eksplicitne diskriminacije koja se očituje u uskraćivanju podjednakih mogućnosti i uslova za kvalitetno obrazovanje, do implicitnog optužujućeg stava zasnovanog na stereotipnom viđenju osobina i uloge pripadnika manjinskog naroda u različitim historijskim dešavanjima.

Poseban slučaj diskriminacije na nacionalnoj osnovi predstavljaju tzv. dvije škole pod jednim krovom, koje su uprkos izričitim zahtjevima raznih međunarodnih tijela koje prate provođenje deklaracija o ljudskim pravima, prisutne u bh. obrazovnom sistemu. Istraživanje je pokazalo da većina anketiranih učenika ne podržava razdvajanje učenika i odvojeno pohađanje nastave unutar jedne škole. Štavše, 65% njih smatra da bi učenici različitih nacionalnosti trebali ići u iste razrede i imati zajedničke sve predmete, a veći dio preostalih učenika (23%) da djeca različitih nacionalnosti treba da idu u iste razrede, ali da odvojeno uče predmete iz nacionalne grupe. Iako je mišljenje da djeca različitih nacionalnosti uopšte ne treba da idu u iste razrede - što je slučaj u dvije škole pod jednim krovom - prisutnije kod učenika koji rade po hrvatskom i srpskom NPP, potrebno je istaći da samo mali broj učenika podržava ovaj stav (hrvatski NPP 10%, srpski 9% i bosanski 4%).

Posebno izraženi oblici diskriminacije na vjerskoj osnovi vezani su za mogućnost pohađanja religijskog obrazovanja. Kako to navodi Izvještaj o ljudskim pravima u BiH za 2004. godinu, a potvrđuju nalazi ovog Istraživanja: *U principu se u školama u BiH nudi vjersko obrazovanje samo za učenike koji pripadaju većinskoj religiji na određenom području. Također su evidentirani*

²¹ Službeni list Republike BiH
25/93.

Muslim da je ključ svega što se politika mješa. Treba uraditi depolitizaciju škole. Mi (učenici) se dobro razumijemo i savršen primjer da učenici ne podržavaju te dvije škole pod jednim krovom je što, evo, učenici hrvatske nacionalnosti pohađaju školu po bosanskom NPP, a isto tako učenici bošnjačke nacionalnosti pohađaju npr. ekonomsku, trgovacku (koje rade po hrvatskom NPP) jer im je bliže, a i roditelji to odobravaju. Ja mislim da nama učenicima to nije problem, to više dolazi od političara i ministarstva.
(učenik iz Viteza)

*slučajevi diskriminacije po vjerskoj osnovi, gdje se, iako je pohađanje vjerske nastave stvar izbora, na roditelje vrši pritisak da pristanu da njihova djeca pohađaju časove vjeronauke.*²²

Ispitanici nisu posebno istakli rodnu diskriminaciju, ali se iz diskusija u fokus grupama moglo zaključiti da je osjetljivost za rodna pitanja nedovoljno razvijena, pa je na osnovu ovih nalaza teško reći da li diskriminacije zaista nema ili prolazi neprimijećena.

Iz rezultata se može zaključiti da je u obrazovnom sistemu BiH prisutna diskriminacija, i da nemaju sva djece Zakonom garantovanu mogućnost pristupa kvalitetnom obrazovanju oslobođenom svih oblika diskriminacije. Mada su ispitanici ukazali na prisustvo i drugih oblika diskriminacije, najčešće se upozorava na nacionalnu i vjersku diskriminaciju. S obzirom da je upitna mogućnost da škole obezbijede manjinama pohađanje nastave po odgovarajućem NPP, potrebno je razmotriti u kojoj je mjeri ova zakonska odredba provodiva u sadašnjem bh. obrazovnom sistemu, te da li je potrebno modificirati ili potpuno napustiti koncept i praksu nacionalne grupe predmeta.

Stavovi ispitanika o potrebi i načinu na koji treba promijeniti NPP i udžbenike nacionalne grupe predmeta u BiH

Nalazi ovog istraživanja pokazuju da svega trećina učenika i roditelja smatra da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba ostati ovakav kakav je sada. Nasuprot tome, 43% ispitanika se ne slaže s održavanjem sadašnjeg stanja - to su najčešće ispitanici iz Distrikta Brčko (75%), zatim ispitanici sa bošnjačkog područja, potom hrvatskog područja i, na kraju, sa srpskog većinskog područja (32%). Na svim etnički većinskim područjima u Bosni i Hercegovini prisutan je trend po kojem ispitanici pripadnici manjinskih naroda češće od većinskih smatraju da sadržaj nacionalne grupe predmeta treba promijeniti.

Ispitanici su podržali preporuke i pravce za mijenjanje postojeće obrazovne prakse, koji ujedno govore o

njihovom stavu o potrebi provođenja zakonskih principa i njihovom zaživljavanju u obrazovnom sistemu. Mada podrška pojedinim preporukama varira u zavisnosti od većinskog područja i tipa ispitanika, rezultati ukazuju da se u principu može zaključiti da ispitanici iz različitih dijelova BiH žele iste promjene u obrazovnom sistemu. S obzirom da u ovom dijelu istraživanja podrška opštim principima nije mogla biti testirana na konkretnim primjerima, kako je to učinjeno u ispitivanju stavova o pitanju aktuelnog obrazovnog sistema, gdje se pokazalo da ima bitnih odstupanja između principa ispitanika i njihove konkretizacije, rezultati se moraju tumačiti više kao indikatori opštih trendova i smjernica a manje kao praktična rješenja.

Željene promjene su:

- U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama;
- Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govorи o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu;
- U udžbenicima bi trebalo da u većoj mjeri budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH;
- Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima
- Potrebno je promijeniti dosadašnji način obrade historijskog razvoja BiH na sljedeće načine:
 1. postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH koji će se onda prezentovati u udžbenicima, i/ili
 2. navesti perspektive svih naroda kod obrade historijskog razvoja BiH u udžbenicima;
- Udžbenici historije BiH treba da obrađuju i period od 1992. godine do danas;
- Trebalo bi dogоворити јединствену jezičku politiku koja bi rezultirala dogовором око назива језика, граматике и начина употребе и изучавања језика у школама и udžbenicima;

²² Državni sekretarijat SAD, Izveštaj o ljudskim pravima u BiH za 2004. godinu, Izveštaj je dostupan na Internet stranici www.state.gov/g/drl/rls/hrpt/2004/41673.htm

- U škole je pored vjeronauke potrebno uvesti i predmet koji će podučavati o svim svjetskim religijama na objektivan i neutralan način.
- Potrebito je revidirati sadašnju podjelu nadležnosti za obrazovanje.

U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o BiH, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama

Najveći dio učenika i roditelja sa svih etnički većinskih područja (54-75%) slaže se s prijedlogom da bi se **u udžbenicima na prvom mjestu trebalo učiti o BiH**, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama. Ovu preporuku u većoj mjeri podržavaju ispitanici s bošnjačkog većinskog područja, a ispitanici hrvatske i srpske nacionalnosti su skloniji podržati ovakav koncept ako su u položaju manjine.

U skladu s ovim nalazima su i podaci koji se odnose na izbor polaznih tačaka za izučavanje geografije i historije u osnovnim i srednjim školama u BiH. Naime, rezultati pokazuju da najveći dio svih ispitanika smatra da glavna polazna tačka pri izučavanju geografije i historije u BiH treba biti **Bosna i Hercegovina**. Međutim, za razliku od geografije, gdje je ovaj odgovor najzastupljeniji na svim područjima, mišljenje da BiH treba biti polazna tačka pri izučavanju historije nije najzastupljeniji odgovor na srpskom većinskom području, gdje je odgovor *Historijski događaji vezani za narod kojem pripadate* zastupljen tek nešto manje. Ovo je također drugi odgovor po zastupljenosti i na hrvatskom većinskom području, mada se može reći da na tom području ipak dominira mišljenje da osnovni okvir za izučavanje historije treba biti BiH. Stav da BiH treba biti polazna tačka pri izučavanju i geografije i historije češći je kod pripadnika manjinskog nego kod većinskog naroda na pojedinom području, mada ga ispitanici svih nacionalnosti najčešće zastupaju.

Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo jednom narodu

Najveći dio svih ispitanika (55-79%) podržava preporuku da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako **da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina**, a ne samo o jednom narodu.

Ovu preporuku u većoj mjeri podržavaju ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja i Distrikta Brčkog nego ispitanici sa hrvatskog i srpskog većinskog područja. Promjenu sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta na način da u znatno većoj mjeri nego sada govore o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina a ne samo o jednom narodu u većoj mjeri podržavaju učenici i roditelji pripadnici manjinskih naroda nego oni koji na određenom području predstavljaju većinu.

U udžbenicima bi u većoj mjeri trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH

Najveći broj svih ispitanika (58-82%) navodi da bi u nastavnim planovima i programima i udžbenicima trebalo **više nego sada da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH**. Manji broj ispitanika (8-32%) je mišljenja da bi ovakvih sadržaja trebalo biti jednakojako kao i sada, dok svega 3% njih smatra da ovakvih sadržaja treba biti manje nego sada, pri čemu ovo mišljenje varira od područja do područja (0-10%). Iako potrebu za ovakvom promjenom zastupa većina ispitanika na svim područjima, u nešto većoj mjeri podržavaju ga učenici iz bošnjačkog, hrvatskog i srpskog većinskog područja nego iz Distrikta Brčko, te roditelji sa bošnjačkog većinskog područja, nego oni naseljeni u drugim dijelovima BiH. Ispitanici pripadnici manjina u odnosu na većinu na istom području češće smatraju da količinu sadržaja usmjerjenih na razvijanje međusobnog razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među narodima u BiH treba *značajno* povećati. Primjetno je i da ovaj stav češće zastupaju učenice nego učenici.

Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadrže različite poglede, navode različite

interpretacije istih događaja i podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima

S prijedlogom da udžbenici nacionalne grupe predmeta **sadržavaju različite poglede, navode više interpretacija istih događaja i podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima** slaže se nešto manje od polovine svih ispitanika (41-61%). Manji dio preostalih ispitanika (8-29%) protivi se ovakvom pristupu, dok veći dio njih nije imao izražen stav, nisu mogli ili nisu znali odgovoriti na ovo pitanje (30-45%). Potrebno je istaći da u podršci provođenju ove preporuke nema statistički značajnih razlika između učenika sa različitim područja, s tim da roditelji iz Distrikta Brčko najčešće, a sa srpskog većinskog područja najrjeđe zastupaju ovu ideju. Ispitanici koji pripadaju manjinama u većoj mjeri podržavaju multiperspektivan pristup u nastavi, dok mu se ispitanici iz većinskog naroda nešto češće protive. Na fokus grupama su učenici i roditelji kao najčešći razlog za nepodržavanje ovog pristupa navodili strah od načina interpretacije viđenja "drugih", i bojanan da djeca koja nisu do sada podsticana da se analitički odnose prema sadržaju udžbenika neće znati "šta da misle". Učesnici su inače pokazali otpor prema uvođenju novih interaktivnih metoda u nastavi, ističući da škola treba da podučava objektivnim činjenicama, bez postavljanja pitanja, relativizacije ili diskusije o prezentovanom sadržaju.

Potrebno je promijeniti dosadašnji način obrade historijskog razvoja BiH

Upitani za način na koji bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH, ispitanici sa svih etničkih područja, ali ne i Distrikta Brčko, najčešće smatraju da je potrebno **postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju** historijskog razvoja BiH i onda ga prezentovati u udžbenicima (39-59%), ili da bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH **uvažavajući/navodeći različite perspektive**, tj. perspektive svih naroda (25-44%). U Distriktu Brčko 27% učenika i 41% roditelja podržava trenutno prevladavajući praksu koja se zasniva na **navođenju mišljenja samo jednog naroda**, onog u okviru čije se nacionalne grupe predmeta historija izučava, što podržava samo mali broj ispitanika sa ostalih područja BiH (7-12%).

Mišljenje da je potrebno postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH i onda ga prezentovati u udžbenicima najčešće je kod ispitanika sa srpskog većinskog područja, a mišljenje da bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH navodeći perspektive svih naroda zastupljenije je kod ispitanika sa bošnjačkog i roditelja sa hrvatskog većinskog područja. Ispitanici koji se nalaze u položaju manjine i većine u podjednakoj mjeri podržavaju ove dvije preporuke.

Udžbenici historije BiH treba da obrađuju i period od 1992. godine do danas

Najveći dio ispitanika (49-73%) sa svih etničkih većinskih područja (osim Distrikta Brčko) smatra da bi udžbenici historije BiH trebalo da obrađuju i period od 1992. godine do danas. Pri tome je ovo neslaganje sa trenutnom praksom najprisutnije kod učenika i roditelja sa bošnjačkog većinskog područja.

Ispitanici iz Distrikta Brčko u najvećem broju (72%) podržavaju trenutnu praksu da se u udžbenicima, osim pominjanja osnovnih historijskih odrednica, ne izučava ovaj historijski period, što je mišljenje koje u značajno manjem broju prisutno na preostalim područjima (20-43%), na kojim ga češće zastupaju ispitanici pripadnici manjinskih naroda.

Potrebno je dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogovorom oko naziva jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima

Mišljenje da bi trebalo dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala **dogovorom oko naziva jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima** zastupa najveći dio svih ispitanika (48-78%), dok se manji broj ne slaže sa ovom predloženom promjenom (3-25%). Stav o postizanju dogovora o jedinstvenoj jezičkoj politici najčešće podržavaju ispitanici iz Distrikta Brčko i bošnjačkog većinskog područja. Pri tome ispitanici bošnjačke nacionalnosti, nezavisno od toga na kojem području žive, u više od polovine slučajeva podržavaju prijedlog o postizanju dogovora o zajedničkoj jezičkoj politici, dok ga Hrvati i Srbi u većoj mjeri podržavaju ukoliko su u položaju manjine.

Svako piše svoju povijest u ovoj Bosni i to je problem.
(učenik iz Viteza)

U prilog stavu da je potrebno dogovoriti zajedničku jezičku politiku - postići dogovor oko naziva, gramatike i načina upotrebe jezika - dodatno govor i podatak da se sa trenutnom praksom pretežnog izučavanja književnosti samo onog naroda kojem djeca pripadaju slaže samo 21% učenika i 22% roditelja u cijeloj BiH. Mada u maloj mjeri zastupljeno, podržavanje ovakve prakse prisutnije je kod učenika sa hrvatskog i srpskog većinskog područja nego sa bošnjačkog, te kod roditelja sa hrvatskog nego kod roditelja sa bošnjačkog i srpskog većinskog područja, dok je najveći dio roditelja iz Distrikta Brčko imao neutralan stav o ovom pitanju.

Djeca bi u školama trebalo da uče sva tri službena jezika, a ne samo jedan

Najveći dio ispitanika (23-52%) se nije složio sa ovim prijedlogom. Slaganje je bilo nešto veće jedino u Distriktu Brčko, dok se u svim većinskim područjima najviše učenika i roditelja protivilo ovakvom rješenju "jezičkog pitanja" u BiH. Međutim, dok se u većini slučajeva ispitanici koji pripadaju manjinama i oni koji su u položaju većine razlikuju, uslovno rečeno - *samo* u stepenu zalaganja za promjene koje podržavaju ili kojima se protive, kada je u pitanju prijedlog po kojem bi sva djeca u BiH u školama trebalo da uče sva tri službena jezika, stavovi ovih kategorija ispitanika su potpuno oprečni: ispitanici koji su manjine češće podržavaju, a oni koji se na određenom području nalaze u položaju većine češće se protive ovakvoj promjeni jezičke politike.

U škole je pored vjeronauke potrebno uvesti i predmet koji će podučavati o svim svjetskim religijama na objektivan i neutralan način

Kada je riječ o odnosu ispitanika prema religijskom obrazovanju u školama u našoj zemlji, najveći broj anketiranih učenika i roditelja smatra da u školi treba da budu zastupljeni predmeti koje se odnose na religijsko obrazovanje. Pri tome se ispitanici u najvećem broju podržavaju sljedeće opcije:

- U školama treba da budu zastupljeni i vjeronauka (konfesionalna poduka) i predmet koji će podučavati o svim religijama (npr. kultura religija) (28-42%) ,

- U školama treba da bude zastupljena samo vjeronauka (24-40%).

Ispitanici koji pripadaju većinskom narodu i ispitanici koji su manjina na određenom području imaju različite stavove o prisustvu religijskog obrazovanja u školama. Učenici i roditelji koji pripadaju većini češće podržavaju prisustvo vjeronauke u školama (bilo samo nije, bilo skupa sa kulturom religija), dok učenici i roditelji koji pripadaju manjinama češće ne žele njen prisustvo (bilo da smatraju da religijsko obrazovanje treba biti zastupljeno samo kroz kulturu religija, bilo da ocjenjuju da ni jedan od ovih predmeta ne treba biti u bh. školama)

Stav da u školi treba biti samo vjeronauka najzastupljeniji je kod ispitanika iz hrvatskog većinskog područja, a stav da u školi treba da budu zastupljeni i vjeronauka i predmet koji će podučavati o svim religijama najčešće zastupaju ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja.

Najveći dio ispitanika (od 56-76%) koji smatraju da u školama treba biti zastupljena vjeronauka (kao jedini predmet iz religijskog obrazovanja ili skupa sa kulturom religija) procjenjuje da bi ona u bh. školama trebalo da bude zastupljena kao izborni/fakultativni predmet. Ovo je mišljenje češće kod ispitanika koji su na određenom području u manjini.

Predložene promjene u nadležnostima za obrazovanje

U Funkcionalnom pregledu sektora obrazovanja koji je 2005. godine urađen unutar EU CARDS programa ukazano je da trenutno u Bosni i Hercegovini ne postoji nijedna od institucija potrebnih za planiranje, praćenje i upravljanje održivim i koherentnim sistemom obrazovanja, kao ni institucija koja bi obezbijedila jednak pristup obrazovanju i pravičnost.²³ Pregled dalje ukazuje na neodrživost asimetričnog principa decentralizacije u kojem je unutar jednog od entiteta (Federacije BiH) obrazovanje decentralizovano i sve su obrazovne nadležnosti na kantonalm nivou, dok je u drugom entitetu (Republici Srpskoj) upravljanje obrazovanjem potpuno centralizovano i sve su nadležnosti na entitetskom nivou. Na osnovu tih nalaza istaknuta je potreba uspostavljanja jednog dijela ingerencija za

²³ Funkcionalni pregled sektora obrazovanja u BiH, EU Cards program pomoći BiH, 2005, str. 9.

obrazovanje na državnom nivou, jer on ima odlučujuću ulogu „u osiguranju zaštite obrazovnih i manjinskih prava, što zauzvrat doprinosi društvenoj koheziji“.²⁴ Sa potrebom uspostavljanja dijela nadležnosti na državnom nivou složili su se i ispitanici sa svih područja, podržavajući stav da obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa češće nego ostale predložene promjene u prenošenju nadležnosti.

Mali broj ispitanika (8-27%) obuhvaćenih ovim istraživanjem podržava sadašnju podjelu nadležnosti za obrazovanje. Naime, toliko roditelja i učenika iz BiH smatra da obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona/županija, dok otprilike isti broj (7-25%) nalazi da nadležnost za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa. Nasuprot tome, **najveći broj ispitanika smatra da obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa** (48-85%). Ovaj stav podržava najveći dio ispitanika iz svih područja BiH, s tim da ga ispitanici iz Distrikta Brčko i sa bošnjačkog većinskog područja podržavaju češće od ostalih. Stav da nadležnosti za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa češće zastupaju ispitanici iz hrvatskog većinskog područja nego ostali. A stav da obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona češće od ostalih zastupaju učenici i roditelji iz srpskog većinskog područja. Ukoliko se nalaze u položaju manjine, ispitanici češće podržavaju stav da obrazovanje treba biti u nadležnosti države. Izuzetak je bošnjačko većinsko područje, gdje razlike u pogledu stava u vezi sa raspodjelom nadležnosti za obrazovanje između učenika i roditelja koji pripadaju manjinskim narodima i onih koji su Bošnjaci nisu značajne.

²⁴ Minority Rights International, „Education in Multi-Ethnic Societies of Central and Eastern Europe“, at <http://minorityrights.org>

Zaključci i preporuke

straživanje je imalo za cilj da utvrdi u kojoj mjeri su principi i vrijednosti doneseni Okvirnim zakonom o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju i Strategijom za reformu obrazovanja prisutni u obrazovnoj praksi, i kako korisnici ocjenjuju i vide ulogu obrazovnog sistema u razvoju bh. društva, pri čemu je konceptualni okvir predstavljalo poimanje obrazovanja kao pripreme za život u otvorenom društvu.

Nalazi pokazuju da se zakonske odredbe nekonzistentno provode u praksi, te da prevladava stav da obrazovni sistem ne doprinosi integraciji bh. društva, procesu demokratizacije i uspostavi vladavine prava. Također je utvrđeno da su zahtjevi direktnih korisnika obrazovnog sistema u skladu sa zakonskim odredbama i da oni smatraju da je **potrebna promjena sadašnje obrazovne prakse** koja će podrazumijevati drugačije sadržaje, strukture i procese u bh. školama.

Generalno gledajući, razlike između učeničkih i roditeljskih stavova nisu značajne - roditelji su nešto skloniji dati bolju ocjenu trenutne obrazovne prakse, ali i češće zagovaraju neke od promjena koje su u skladu sa pravnim okvirom i principima obrazovanja za otvoreno društvo. Razlike su, međutim, izraženije kada se radi o stavovima ispitanika iz različitih područja u BiH.

Sumirajući analizu po ovoj varijabli, možemo zaključiti da ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja i Distrikta Brčko češće navode prisustvo državnih simbola u školama, češće smatraju da trenutni obrazovni sistem promoviše svijest o pripadnosti državi BiH i da su u njemu zastupljeni sadržaji koji govore o kulturnom identitetu svih naroda u BiH, te češće imaju stav da je trenutnu obrazovnu praksu potrebitno promijeniti. Ovi ispitanici također u većem broju podržavaju stav da bi u udžbenicima na prvom mjestu trebalo učiti o BiH

i da bi država trebala biti polazna tačka u izučavanju historije i geografije u školama, da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego do sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, da je potrebno dogоворити jedinstvenu jezičku politiku, te da nadležnosti za obrazovanje u BiH treba da budu na državnom nivou.

S druge strane, kod ispitanika sa hrvatskog većinskog područja češće je zastupljena procjena da je u bh. obrazovnom sistemu prisutna nacionalna i vjerska diskriminacija, da udžbenici nisu koncipirani tako da podstiču kritičko mišljenje, i da religijsko obrazovanje treba biti prisutno u javnim školama u obliku predmeta vjeroulike.

Ispitanici na srpskom većinskom području najčešće navode korištenje oba službena pisma u školama, kao i potrebu postizanja dogovora o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH koji bi se onda prezentovao u udžbenicima.

Iako podaci govore o neravnomjernoj podršci aspekta obrazovanja za život u multikulturalnom društву na različitim područjima u BiH, potrebno je pomenuti da se na svakom području najveći dio ispitanika slaže sa zakonskim odredbama i podržava njihovu primjenu u bh. školama.

Rezultati Istraživanja ukazuju na značajne razlike između stavova ispitanika koji pripadaju većinskom i onih koji pripadaju manjinskom narodu na određenom području u BiH. Učenici i roditelji koji pripadaju manjinskim češće smatraju da je sadašnji obrazovni sistem u BiH jednonacionalan, da učenici manjine ne dobivaju dovoljno znanja o kulturnom identitetu naroda kojem pripadaju i da je u bh. školama prisutna nacionalna i vjerska diskriminacija. Oni također češće podržavaju prijedloge: da se sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta promijeni tako da u znatno većoj mjeri nego do sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina; da udžbenici treba da sadrže različita mišljenja, navode više interpretacija istih događaja

i podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima; da u udžbenicima historije ne treba davati veliki prostor oružanim sukobima i ratovima; da je potrebno dogоворити zajedničku jezičku politiku, da u školama djeca trebaju učiti sva tri službena jezika u BiH, kao i da nadležnost za obrazovanje treba biti na državnom nivou.

Prisutne razlike u stavovima između pripadnika manjinskih i većinskih naroda razumljivije su ako se ima u vidu, i to su pokazali nalazi Istraživanja, da položaj manjina u obrazovnom sistemu u Bosni i Hercegovini određuje, s jedne strane, politika segregacije koja onemogućava zajedničko pohađanje nastave za djecu različitih nacionalnosti, i s druge strane, politika assimilacije, prema kojoj svi učenici bez obzira na nacionalnu pripadnost nastavu prate po nastavnom planu i programu većinskog naroda.

Iako postoje razlike u stepenu slaganja, rezultati ovog Istraživanja su, međutim, jasno pokazali podršku direktnih korisnika obrazovnog sistema promjenama i preporukama za unapređenje NPP i sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta koje bi doprinijele izgradnji «tolerancije, jednakosti, poštivanja ljudskih prava i mira u etnički raznolikom društvu». OECD (2001)

Pored toga, svi ispitanici upozoravaju na sljedeće pojave, koje zahtijevaju urgentnu promjenu trenutne obrazovne prakse:

1. Vremenom se diskriminacija i segregacija u školama počinju doživljavati ne kao pojave koje ugrožavaju kako individualna ljudska prava tako i cjelokupno društvo, nego kao uobičajen prevladavajući odnos prema onima koji su "drugačiji" i malobrojniji. Kao što je to navela učesnica većinske fokus grupe u Sarajevu:

Ja nisam rekla da diskriminaciju treba tolerisati, da se razumijemo. Ali rekla sam koliko je to više rutina postalo. Znači da sad više nikom u školi to toliko i ne smeta. Koliko se to udomaćilo.

2. Sadržaj i koncepcija NPP i udžbenika u Bosni i Hercegovini često su takvi da kroz formu legitimizacije

"znanja" koje se interpretira kao naučno i neutralno, navode učenike da bez preispitivanja usvajaju poglеде koji dovode do lingvističke, historijske i kulturne podjele po etnonacionalnoj osnovi. Jedan roditelj je na sarajevskoj grupi upozorio:

Evo krenimo od vizuelnog, samo pogledajte udžbenike, od korica, kako je koji obojen, ne treba vam ništa drugo. Odmah znate iz kojeg uče hrvatska djeca, iz kojeg uče bosanska djeca, iz kojeg uče srpska djeca. Dovoljno vam je to, da ne listate dalje i da se ne čita tekst. Samim tim već je opredijelio i usmjerenje ko će za kojim udžbenikom posegnuti.

3. Sadržaj i koncepcija NPP i udžbenika nerijetko promovišu kolektivne vrijednosti naspram individualnih/građanskih, podstiču na nacionalnu homogenizaciju i usvajanje uniformnog stava zasnovanog na stereotipima o vlastitoj i drugim grupama, a sa svrhom održavanja postojećeg društvenog, ekonomskog i političkog stanja. Ovako su to opisali učesnici roditeljske grupe u Sarajevu:

Svaki današnji udžbenik dječiji je mala mina. Malo bure baruta je to. Ali jednoj maloj grupi ljudi paše da bude tako. I niko im ništa ne može, i nikome za to ne odgovaraju. A djeca se preko tih udžbenika formiraju.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da se sadržaji i vrijednosti u obrazovnom sistemu u BiH, nažalost, još uvijek koriste kao mehanizam za legitimizaciju etničke podjele i održavanje društvenog, ekonomskog i političkog poretku stvorenog u ratu. Udžbenici *nacionalne grupe predmeta* nisu koncipirani tako da podstiču kritičko mišljenje, debatu i dijalog; opterećeni su pretjeranim fokusiranjem na ratne teme, što je nerijetko praćeno veličanjem militarizma i mučeništva kao vrhunskih izraza patriotizma; i često razvijaju i podržavaju grupne stereotipe i predrasude. Obrazovne vlasti, iako su formalno preuzele obavezu, nisu do sada demonstrirale spremnost ni punu odgovornost da reformišu obrazovni sistem u skladu sa proklamiranim načelima obrazovanja za otvoreno društvo. Ovakva obrazovna praksa je, dugoročno gledano, destruktivna za bh. društvo u cjelini, ali i za pojedinačne nacionalne

grupe čiji će članovi na ovaj način svoj osnovni identitet zasnivati na pripadnosti kolektivu koji je izolovan od drugih i zatvoren u sebe, i koji neće imati potrebne preduslove za punu participaciju u demokratskom društvu.

Preporuke istraživanja

S obzirom da je odgovarajuća legislativa donesena još 2003. godine, i da većina učenika i roditelja podržava promjene koje su predviđene ovim dokumentima, možemo zaključiti da obrazovni zvaničnici i vladajuće političke strukture nemaju opravdanja za neprovođenje zakona i obećanja na koja su se obavezali. Međutim, da bi se željene promjene ostvarile u društvu u kojem su prisutne podjele na nacionalnoj osnovi, pored odgovarajuće legislative potrebna je i raširena svijest o kratkoročnim i dugoročnim posljedicama sadašnje prakse i, shodno tome, aktivnije uključenje kako obrazovne tako i šire društvene zajednice u procesu koji će dovesti do toga da obrazovanje pomogne oporavku i ponovnom razvoju bosanskohercegovačkog društva. U tom smislu bi trebalo:

- **prenijeti dio nadležnosti za obrazovanje na državni nivo,**
- **postići saglasnost oko temeljnih politika koje bi uskladile tri odvojena obrazovna sistema,**
- **uraditi reviziju nacionalne grupe predmeta,**
- **utvrditi činjenično stanje u vezi sa provođenjem odluke o Zajedničkoj jezgri nastavnih planova i programa i evaluirati rezultate,**
- **uskладiti sadržaj udžbenika sa zakonskim normama, ali i Smjernicama za pisanje udžbenika.**

U provođenju ovih aktivnosti potrebno je imati u vidu specifična ograničenja na koja su ukazali nalazi u Istraživanju, a koji se odnose na svojevrsnu pasivnost direktnih korisnika i učesnika u sistemu obrazovanja. Pri tome mislimo na roditelje i učenike, kao i na prosvjetne radnike. Naime, rezultati Istraživanja ukazuju da

su, pored nerazvijenih kapaciteta i volje za promjenom, kod ovih grupa prisutne i specifične karakteristike koje mogu usporiti proces reforme obrazovnog sistema i koje bi sve buduće akcije usmjerene na obezbjeđenje aktivnog učešća svih aktera trebale uzeti u obzir.

Potencijalna prepreka kod roditelja je njihovo „nesnaženje“ u trenutnoj situaciji. Obrazovni sistem je značajno drugačiji od onog koji su oni pohađali, većina roditelja nije upoznata sa novim trendovima u nastavi i, kako su suočeni sa egzistencijalnim problemima, nemaju dovoljno vremena da učestvuju u odgojno-obrazovnom procesu djeteta. Jedna učesnica banjalučke fokus grupe je to slikovito opisala:

Nije onako kao kad sam ja isla u školu, sve je nekako drugačije, prosto ne znam. Niti su djeca kao što su bila djeca, niti su đaci kao što su bili đaci, sve je drugačije. Niti je gradivo kao što je bilo naše, a čini mi se da i njihovo znanje nije kao što je bilo naše.

Osim toga, opšte stanje društvene apatije odražava se kod roditelja u stavu da, iako je promjena potrebna, „obični ljudi“ nemaju moći za njeno provođenje i ne mogu ništa preduzeti sve dok «se nešto ne promijeni», «dok god se nešto ne stekne», «dok god se nešto ne sredi na tim prostorima», «dok u glavama ljudi ne bude da to nije u redu»...

Istraživanje je također pokazalo kako učenici osjećaju da zahtjevi koje obrazovni sistem postavlja pred njih odražavaju svojevrsnu hipokriziju društva: škole i nastavnici ne podstiču inovativne pristupe, kritičko mišljenje i individualnost u nastavi, a istovremeno od učenika traže da preuzmu aktivniju ulogu u nastavnom i vannastavnom procesu:

Nama samo govere: vi šutite, tu ste četiri godine, završit ćete, otići ćete, a kad nešto ne uradimo: vi ste mlađi, vi trebate mijenjati.

(FGD Vitez, učenici manjine)

Održavanje postojećeg stanja, osim kroz formalni korpus školskog znanja, obezbjeđuje se i kroz način i samu praksu podučavanja. To se, prema nalazima istraživanja, ogleda u otporu nastavnika prema

promjenama (npr. uvođenju interaktivne nastave), u primjerima diskriminacije učenika, ideologizovanom svjetonazoru i niskom nivou profesionalne etike. Utoliko je, pored NPP-a i udžbenika, bitno istaći i ulogu škole i prosvjetnih radnika u razvijanju demokratskog i kvalitetnog obrazovanja za sve učenike. Naime, nastavni planovi i programi koji promovišu toleranciju imaju vrlo malo efekta ako se provode u sklopu obrazovnog sistema koji je u svojoj osnovi netolerantan.

Na kraju, ipak, valja upozoriti da se ne može očekivati da se podjele i animoziteti u jednom društvu razriješe samo kroz obrazovanje, bez adekvatnih političkih, ekonomskih i društvenih mjera iza kojih, preuzimajući odgovornost za zajedničko dobro, stoje svi akteri u jednom društvu.

Analiza rezultata

U ovom poglavlju su prikazani detaljni rezultati Istraživanja prema osnovnim varijablama: učenici - roditelji, tri većinska područja u BiH, većine - manjine; i dodatnim varijablama: nastavni plan i nacionalnost ispitanika.

Analiza rezultata je provedena putem ovih varijabli jer smo željeli ispitati sličnosti i razlike između stavova učenika i stavova roditelja, između stavova ispitanika sa različitim etnički većinskim područja u BiH, i između stavova pripadnika manjinskih naroda i stavova pripadnika većinskih naroda, s obzirom da je predmet istraživanja nacionalna grupa predmeta. Kada je to u kontekstu ovog istraživanja bilo svrshishodno, dodatno smo obrađivali i varijable NPP i nacionalnost ispitanika.

U analizi su najprije obrađene uvodne sekcija Upitnika i Vodiča (opšta ocjena obrazovanja u BiH), zatim rezultati koji se odnose na svaki od četiri principa, a onda su predstavljeni stavovi učenika i roditelja o potrebi i pravcima mijenjanja NPP i udžbenika. Pitanja su formulisana na osnovu preliminarne analize primarnih izvora, odnosno udžbenika za osnovne i srednje škole, kojom su identifikovane dominantne tendencije sadržaja i njihove prezentacije u poređenju sa principima utvrđenim vladinim dokumentima u ovoj oblasti kao i načelima obrazovanja za otvoreno društvo.

²⁵ U Prilogu 1 nalazi se karta sa geografskim prikazom etnički većinskih područja u BiH.

²⁶ Službeni glasnik BiH 12/2003.

Analiza je strukturirana tako da je uvijek prvo prikazan rezultat koji se odnosi na sve anketirane učenike i roditelje (varijabla: *total*), pri čemu treba imati na umu da se radi o totalu koji se, zbog specifično dizajniranog uzorka, ne može tumačiti kao reprezentativno mišljenje učenika i roditelja iz Bosne i Hercegovine, nego kao zbir reprezentativnih mišljenja učenika i roditelja sa različitim većinskim područja u BiH.

Zatim su predstavljeni rezultati dobiveni na pojedinih etnički većinskim područjima u BiH i Distriktu Brčko (varijabla: *većinska područja*). Pod etnički

većinskim područjima u BiH smo podrazumijevali dijelove u kojima jedan od tri konstitutivna naroda predstavlja najbrojniji - "većinski" narod. Tako su u bošnjačko većinsko područje ušli: Sarajevski kanton, Podrinjski kanton, Unsko-sanski kanton, Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton, te dijelovi Srednjobosanskog i Hercegovačko-neretvanskog kantona na kojima Bošnjaci predstavljaju najbrojniji narod; u hrvatsko većinsko područje: Posavski kanton, Zapadnohercegovački kanton i Kanton 10, te dijelovi Srednjobosanskog i Hercegovačko-neretvanskog kantona na kojima Hrvati predstavljaju najbrojniji narod; a u srpsko većinsko područje Republika Srpska.²⁵ Distrikt Brčko tretiran je kao posebno područje.

Nakon toga, rezultati su predstavljeni na osnovu toga da li su dobiveni od ispitanika koji na području na kojem žive pripadaju najbrojnijem narodu ili narodima koji su na tom području brojčano manje zastupljeni. Ova varijabla je za potrebe ovog istraživanja nazvana *većina/manjina*, pri čemu su se pod "većinom" (pripadnicima većinskih naroda) podrazumijevali ispitanici koji na pojedinom etnički većinskom području pripadaju najbrojnijem narodu. Pod "manjinom" (pripadnicima manjinskih naroda) podrazumijevani su ispitanici koji na pojedinom etnički većinskom području ne pripadaju narodu koji je na tom području najbrojniji, bilo da su to pripadnici jednog od konstitutivnih naroda u BiH, ili da su to pripadnici nacionalnih manjina kako je to definisano Zakonom o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina²⁶. (Dakle, na području sa bošnjačkom etničkom većinom pod pripadnicima manjinskih naroda su podrazumijevani svi ispitanici koji nisu Bošnjaci, na području sa hrvatskom etničkom većinom svi ispitanici koji nisu Hrvati, na području sa srpskom etničkom većinom svi ispitanici koji nisu Srbijani). Ispitanici koji žive na području Distrikta Brčko nisu razvrstavani po varijabli većinski/manjinski narod.

Mada je navedena struktura predstavljanja rezultata preovlađujuća u ovom Izvještaju, na mjestima gdje je to u kontekstu Istraživanja bilo potrebno ona je dodatno proširena varijablama nastavni plani i program i nacionalnost ispitanika, a na pojedinim mjestima na

kojim je za analizu rezultata to bilo korisnije varijabla većinska područja zamijenjena je varijablom: nastavni plan i program. Ova varijabla je korištena samo u analizi učeničkih stavova, i ona podrazumijeva nastavni plan i program po kojem oni pohađaju nastavu. Kako se NPP međusobno razlikuju na osnovu nacionalne grupe predmeta koju sadržavaju, to su za potrebe istraživanja korišteni ustaljeni nazivi: bosanski, srpski i hrvatski NPP.

Također, na mjestima gdje je to analiza rezultata zahtijevala, osim navedenih varijabli, rađena je obrada rezultata i po preostalim socio-demografskim varijablama i u dijelovima Izvještaja u kojima oni pomažu razumijevanju i/ili interpretaciji dobivenih podataka, navedeni su i ovi rezultati.

Potrebno je napomenuti da su u cijelom Izvještaju navedene samo statistički značajne razlike između varijabli koje se porede, pri čemu je za statistički značajnu razliku smatrana razlika kod koje vjerovatnoća da je dobivena slučajno iznosi 5% ili manje, tj. ako je vrijednost $p \leq 0,05$. Ukoliko je navedena razlika kod koje je vjerovatnoća da je slučajno dobivena veća, dodata je napomena u okviru teksta.

Termin ispitanici u ovom izvještaju pokriva obje anketirane kategorije, tj. njime su obuhvaćeni i učenici i roditelji, dok je u slučajevima kada se navedeni rezultati odnose samo na jednu od ovih kategorija to u okviru teksta i naznačeno.

Pri analizi rezultata su odgovori "jako dobar" i "uglavnom dobar" spojeni u kategoriju "dobar", a odgovori "jako loš" i "uglavnom loš" spojeni u kategoriju "loš". Također su odgovori: *U potpunosti i Donekle* spojeni u kategoriju "Da", a odgovori: *U manjoj mjeri i Nije uopšte* predstavljeni kao kategorija "Ne", dok su odgovori: *Ne znam i Ne želim da odgovorim* spojeni u kategoriju "Bez odgovora". U oba slučaja je ostavljena mogućnost da se iz priloženih grafičkih prikaza vidi procentualna zastupljenost originalnih odgovora.

²⁷ Vijeće Europe (1999) *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: upravljanje, finansiranje i administracija*, UNESCO (2000) *Obrazovanje za sve (EFA) Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu*,

OECD (2001) *Tematski prikaz nacionalnih politika u obrazovanju: Bosna i Hercegovina*,

UNDP BiH (2003) *Izvještaj o humanom razvoju - milenijumski razvojni ciljevi - BiH 2003*,

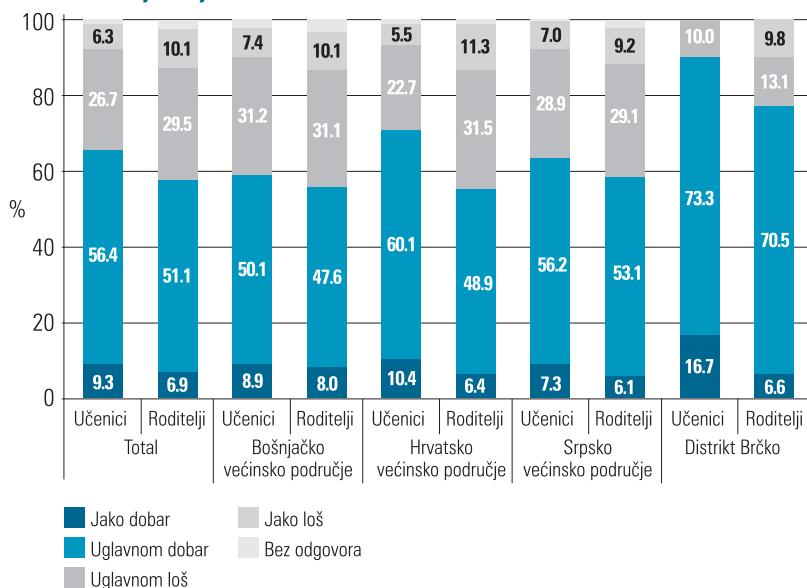
ECCI (2004) *Evropska komisija protiv rasizma i netolerancije: Izvještaj o Bosni i Hercegovini*,

Evropska komisija (2005) *Funkcionalni pregled sektora obrazovanja u BiH, EU CARDS program pomoći BiH.*

²⁸ Inicijativa i civilna akcija (ICVA) (2006) *Izvještaj nevladinih organizacija o implementaciji mjera i aktivnosti u okviru Srednjoročne razvojne strategije BiH i ostvarivanju prava iz oblasti: obrazovanja, socijalne zaštite i okoliša*.

²⁹ S obzirom da ispitanici iz Distrikta Brčko nisu razvrstani po ovoj varijabli, ukupan broj učenika čiji su odgovori uzimani u obzir pri predstavljanju rezultata po ovoj varijabli (većina/manjina) umjesto N=1020 iznosi N=948, a roditelji umjesto N=1036, N= 976.

Grafik 1. Kako biste ocijenili trenutno stanje u kojem se nalazi obrazovni sistem u našoj zemlji?

Ovo istraživanje je ipak pokazalo da dvije trećine anketiranih učenika (66%) i više od polovine roditelja (58%) na pitanje *Kako biste ocijenili trenutno stanje u kojem se nalazi obrazovni sistem u našoj zemlji?* odgovara da je **obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini dobar**.

Pri tome učenici iz Distrikta Brčko pozitivnije od ostalih ocjenjuju bh. obrazovni sistem, dok ga učenici koji pohađaju školu u bošnjačkom većinskom području najnegativnije ocjenjuju, ali je razlika značajna samo u odnosu na učenike iz hrvatskog većinskog područja i Distrikta. I roditelji iz Distrikta Brčko skloniji su pozitivnije ocijeniti bh. obrazovni sistem nego roditelji naseljeni u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine, ali razlika nije statistički značajna. (Pogledati Grafik 1)

1) Razlike u ocjeni trenutnog stanja u kojem se nalazi obrazovni sistem u BiH između učenika i roditelja koji

na određenom području pripadaju većinskom narodu i

učenika i roditelja koji su na tim područjima u položaju manjine nisu značajne.²⁹

Diskusije na fokus grupama su pokazale da roditelji i učenici koji misle da je sistem dobar ovu procjenu uglavnom zasnavaju na velikom broju predmeta i količini gradiva koje naše obrazovanje podrazumijeva. Pri tome se primjeri njegovog kvaliteta svode na dobar uspjeh učenika u inostranstvu i raznovrsnost informacija koje učenik stiče tokom školovanja. Izraženo riječima jednog od učesnika roditeljske grupe u Sarajevu: *Naš sistem je više sveobuhvatan nego što je dobar.*

Daljnja analiza je pokazala da je *obrazovni nivo roditelja* varijabla koja značajno utiče na procjenu kvaliteta bh. obrazovnog sistema - roditelji sa nižim obrazovnim nivoom, kao i učenici koji potiču iz ovakvih porodica, skloniji su dati bolju ocjenu obrazovnom sistemu, što govori u prilog prepostavke da su razlozi za relativnu nepodudarnost u ocjeni obrazovnog sistema u BiH u pomenutim studijama i ocjene roditelja i učenika zasnovani i na negativnom uticaju opšte socio-ekonomske situacije u zemlji i na nedovoljnom poznavanju savremenih standarda u obrazovanju djece i mladih, što dovodi do toga da učenici i roditelji imaju niže zahtjeve u pogledu kvaliteta obrazovanja.

Tako trećina učenika i nešto više roditelja (40%) smatra da je **obrazovni sistem u našoj zemlji loš**, pri čemu su, uz obrazovanje roditelje, i učenici koji potiču iz porodica sa višim obrazovnim nivoom češće izražavali svoje nezadovoljstvo stanjem u kojem se bh. obrazovni sistem trenutno nalazi. Ispitanici najčešće navode da su nezadovoljni *obimnošću nastavnog gradiva i lošim uslovima i opremljenosću škola*. Na fokus grupama je dodatno istaknuto da i *loš kvalitet udžbenika* predstavlja jedan od osnovnih problema u našem obrazovnom sistemu. Pored ovih, navedeno je i niz razloga koji proizlaze iz trenutnih socio-političkih okolnosti: *podjela obrazovnog sistema unutar zemlje* i s njom povezano *razdvajanje djece različitih nacionalnosti unutar jedne škole*. U ovom kontekstu ispitanici također navode *i nepostojanje jedinstvenih udžbenika na bh. nivou i (jedno)nacionalnu obojenost udžbenika u upotrebi*.

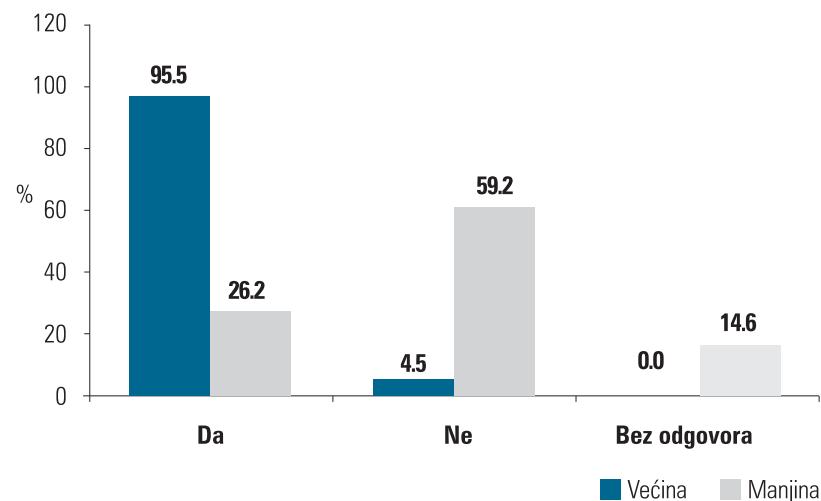
Nacionalna grupa predmeta i religijsko obrazovanje

Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini nakon rata, osim fragmentacije i prenošenja nadležnosti na niže administrativne nivoje, odlikuje i podjelu na tri odvojena sistema bazirana na nacionalnoj pripadnosti. Ova podjela je naročito naglašena u domenu društvenih i humanističkih predmeta: historije, geografije, maternjeg jezika i umjetnosti, koji se nazivaju *nacionalna grupa predmeta*, a u svakodnevnoj upotrebni se još koristi i naziv: bosanski, srpski i hrvatski nastavni plan i program. U cilju prevazilaženja ovakvog stanja Okvirnim zakonom o opštem obrazovanju 2003. godine predviđena je izrada Zajedničkih jezgri nastavnih planova i programa za osnovnu i opštu srednju školu i njihova implementacija u školskoj 2003/4 godini.³⁰ Usvajanje Zajedničkih jezgri trebalo je da obezbijedi minimum zajedničkih sadržaja za svu djecu u BiH, harmonizaciju postojećih obrazovnih sistema u Bosni i Hercegovini i bolju mobilnost učenika, što je bilo posebno važno za učenike povratnike. Međutim, upitno je u kojoj mjeri se ova odredba provodi u praksi. Tako se u zaključnom Izveštaju Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije (CERD) iz marta 2006. godine³¹ navodi:

Komitet ozbiljno zahtijeva od BiH da, što je prije moguće, primjeni savremenu zajedničku jezgru nastavnog plana i programa u svim školama na teritoriju države, koja zadovoljava kulturne potrebe različitih naroda na teritoriju BiH.

Privremenim Sporazumom o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika³² učenicima je data mogućnost da pohađaju NPP po vlastitom izboru. Međutim, nalazi ovog istraživanja ukazuju na to da je u praksi prisutna velika razlika u ostvarivanju ovog prava između učenika koji pripadaju većinskom i onih koji pripadaju manjinskom narodu na određenom području. Naime, učenici koji pripadaju većinama skoro u potpunosti prate nastavu po odgovarajućem NPP, što je slučaj tek sa svakim četvrtim učenikom pripadnikom manjinskog naroda (Pogledati Grafik 2).

Grafik 2.
Zastupljenost odgovarajuće nacionalne grupe predmeta

Pri tome, podaci pokazuju da učenici bošnjačke nacionalnosti koji žive na većinskim hrvatskim područjima češće imaju zastupljenu odgovarajuću nacionalnu grupu predmeta. Naime, skoro polovina Bošnjaka koji žive na hrvatskom većinskom području (47%) ostvaruje zakonsko pravo na obrazovanje u skladu sa svojim nacionalnim opredjeljenjem. Potrebno je, međutim, naglasiti da je ovo posljedica prisutnosti specifičnog fenomena segregacije djece po nacionalnoj osnovi - *dvije škole pod jednim krovom* - gdje su učenici u pohađanju svih predmeta, pa čak i u vannastavnim aktivnostima u potpunosti odvojeni

³⁰ Član 44.

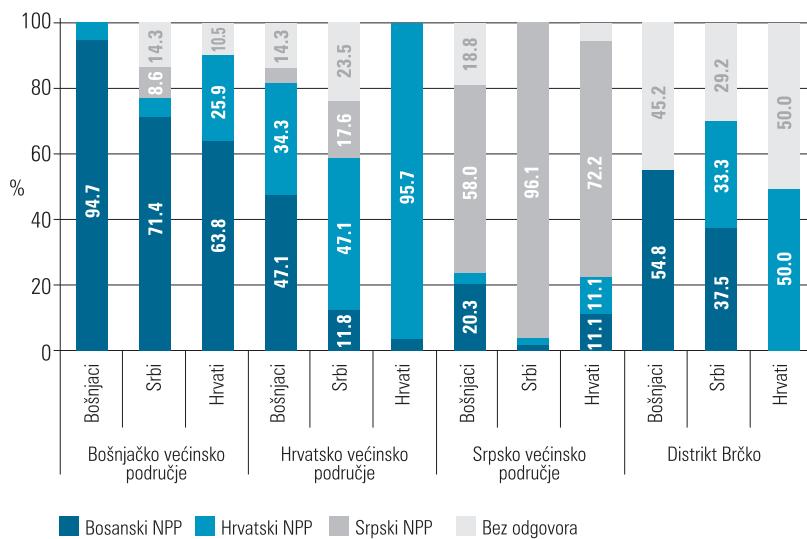
³¹ Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) (2006) *The Report on the Implementation of the Convention: Bosnia and Herzegovina*.

³² Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD) (2006) *The Report on the Implementation of the Convention: Bosnia and Herzegovina*.

jedni od drugih. Nasuprot tome, tek petina učenika Bošnjaka u RS (20%) pohađa nastavu po bosanskom NPP. Četvrtina učenika hrvatske nacionalnosti koji žive na područjima sa bošnjačkom većinom (26%) pohađa nastavu po hrvatskom NPP, a što čini tek desetina učenika hrvatske nacionalnosti na području sa srpskom većinom (11%). Učenici srpske nacionalnosti koji žive na područjima sa hrvatskom većinom prate "odgovarajuću nastavu" u 18% slučajeva, a ukoliko žive na području sa bošnjačkom većinom onda ovaj procenat iznosi tek 9%. (Pogledati *Grafik 3*)

Grafik 3.

Po kojem NPP pratиш nastavu?

³³ Službeni list 18/2003.

³⁴ U ovoj inicijativi su učestvovali Udruženje za međureligijski mirotvorni rad «Abraham», Goethe Institut, OHR, OSCE, i UNESCO.

³⁵ Dodatna analiza je pokazala da se radi o učenicima koji su ove godine krenuli u srednju školu, a kako je istraživanje vršeno u ljetnjim mjesecima, njihovi odgovori su se vjerovatno odnosili na zastupljenost nastave vjeronauke u osnovnoj školi koju su pohađali.

Nalazi fokus grupe potvrđuju da manjine, osim ako su u situaciji da pohađaju dvije škole pod jednim krovom, rijetko imaju obezbijeđenu mogućnost pohađanja odgovarajuće vjeronauke. Učenici pripadnici manjina navode da se njihov izbor najčešće svodi na pohađanje većinske vjeronauke ili nepohađanje ovih časova uopšte.

Religijsko obrazovanje u školama

Članom 9. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju³³ potvrđeno je pravo na religijsko obrazovanje svih učenika u BiH i definisana uloga škole u promovisanju i zaštiti vjerskih sloboda, tolerancije i dijaloga u BiH. Nastava vjeronauke (konfesionalne poduke o

vjeri) je u osnovne i srednje škole u BiH uvedena kao fakultativan predmet tokom rata. Pored ovog predmeta, od 2002. godine je u manji broj bh. srednjih škola uveden i predmet kultura religija. Potrebno je naglasiti da je ovaj predmet u pilot fazi u reduciranim broju škola. Radi se o inicijativi³⁴ za uvođenje novog predmeta koji bi na nekonfesionalan način podučavao o različitim kulturama i religijama, podstičući kritičko mišljenje i refleksiju kod učenika i na taj način ih pripremajući za život u multireligijskom društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava.

Učenike smo pitali da li u školi idu na časove vjeronauke, kulture religija ili nemaju nijedan od ova dva predmeta, na što je 44% njih odgovorilo da u školi pohađa nastavu iz vjeronauke, dok 5% učenika pohađa kulturu religija. Polovina učenika srednjih škola ne ide ni na časove vjeronauke niti kulturu religija. Međutim, analiza podataka prema NPP po kojem se nastava u školama odvija, pokazuje značajne razlike. Tako učenici koji rade prema hrvatskom NPP najčešće idu na časove vjeronauka (79%). U školama koje rade po bosanskom NPP vjeronauku pohađa 50% učenika. Nasuprot tome, samo 6% učenika koji koriste srpski NPP je izjavilo da ima ove časove, što je u skladu sa NPP za srednje škole u Republici Srpskoj u kojem u srednjim školama nije predviđena nastava iz vjeronauke³⁵ lako je procenat ukupnog broja srednjoškolaca koji imaju časove kulture religija vrlo nizak, nastava iz ovog predmeta je prisutnija u školama koje rade po bosanskom i hrvatskom NPP. (Pogledati *Grafik 4*)

Analiza po područjima pokazuje da, iako su i vjeronauka i kultura religija zastupljeniji na područjima sa bošnjačkom i hrvatskom većinom (a da su na srpskom većinskom području i u Distriktu Brčko učenici koji pohađaju nastavu vjeronauke i kulturu religija rijetki), učenici koji pohađaju nastavu iz vjeronauke brojniji su na hrvatskom većinskom području, dok u broju učenika koji na ova dva područja idu na časove kulture religija nema značajne razlike (Pogledati *Grafik 5*).

Kao što je to iz *Grafika 5* vidljivo, postoje značajne razlike u pohađanju časova religijskog obrazovanja

između učenika koji su na pojedinom području u položaju većine ili manjine. Kada se radi o nastavi vjeronauke na bošnjačkom i hrvatskom većinskom području, većine češće od manjina pohađaju nastavu vjeronauke, dok su na srpskom većinskom području manjine te koje češće od učenika srpske nacionalnosti idu na ove časove, što je posljedica toga da vjeronauka nije predviđena kao predmet u srednjim školama na srpskom većinskom području, te da ove časove uglavnom imaju učenici bošnjačke i hrvatske nacionalnosti koji idu u srednje škole koje rade po bosanskom i hrvatskom NPP. Pri tome podaci pokazuju da učenici bošnjačke nacionalnosti koji žive na većinskim hrvatskim područjima češće od ostalih učenika koji se na određenom području nalaze u položaju manjine pohađaju nastavu iz vjeronauke - 70% Bošnjaka na hrvatskom većinskom području idu na ove časove, nasuprot 35% Hrvata i 29% Srba na bošnjačkom, te 24% Srba na hrvatskom većinskom području.

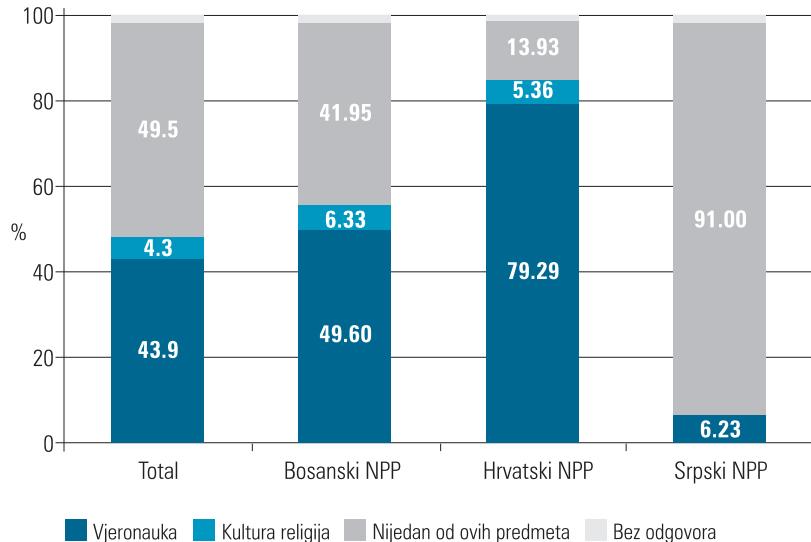
Kada je u pitanju nastava iz kulture religija na bošnjačkom većinskom području, manjine češće idu na časove kulture religije, dok na ostalim područjima nema razlike u frekventnosti pohađanja ovog predmeta između učenika koji su u položaju većine i onih koji nisu pripadnici najbrojnijeg naroda na tom području.

Učenici koji su manjine na bošnjačkom i hrvatskom većinskom području rjeđe nego pripadnici većinskog naroda pohađaju predmete iz religijskog obrazovanja. S obzirom da je kultura religija prisutna u malom broju škola, podaci sa fokus grupe govore da je ova razlika najčešće uzrokovana nepostojanjem nastave iz odgovarajuće vjeronauke u školama koje manjine pohađaju.

Fokus grupe također pokazuje da i dio "manjinskih" učenika koji pohađa ove časove ide na "većinsku" vjeronauku. Naime, prema Zakonu o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju, časovi vjeronauke imaju karakter izbornog predmeta u skladu sa učenikovim vlastitim vjerskim opredjeljenjem, a učenicima koji ne žele pohađati nastavu iz vjeronauke se „garantuje da ni na koji način neće biti u nepovoljnem položaju u odnosu na druge učenike”.³⁶ I većina učenika (73%) je izjavila da su mogli da odlučuju o njenom pohađanju. Učenici koji su naveli

da nisu imali mogućnost izbora su najčešće sa srpskog većinskog područja i pohađaju nastavu po srpskom NPP. Učenici pripadnici manjinskih naroda na ovom području navode da nije postojala nastava iz odgovarajuće

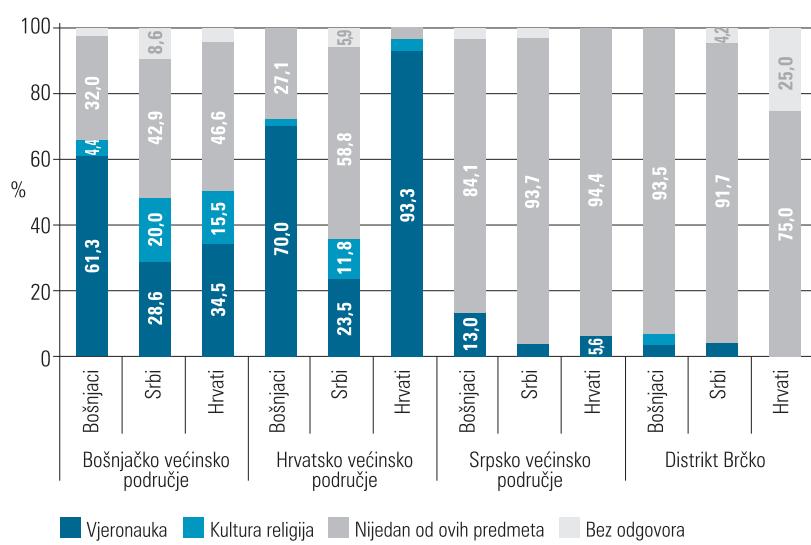
Grafik 4.
Da li u školi ideš na časove vjeronauke, kulturu religija ili nemaš nijedan od ova dva predmeta?

vjeronauke u školi koju pohađaju, što su oni doživljavali kao nemogućnost izbora (mada su mogli odlučiti žele li ili ne pohađati časove pravoslavne vjeronauke), što je najčešći razlog koji su i učenici koji su u položaju manjine

³⁶ Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju u BiH, Član 9.

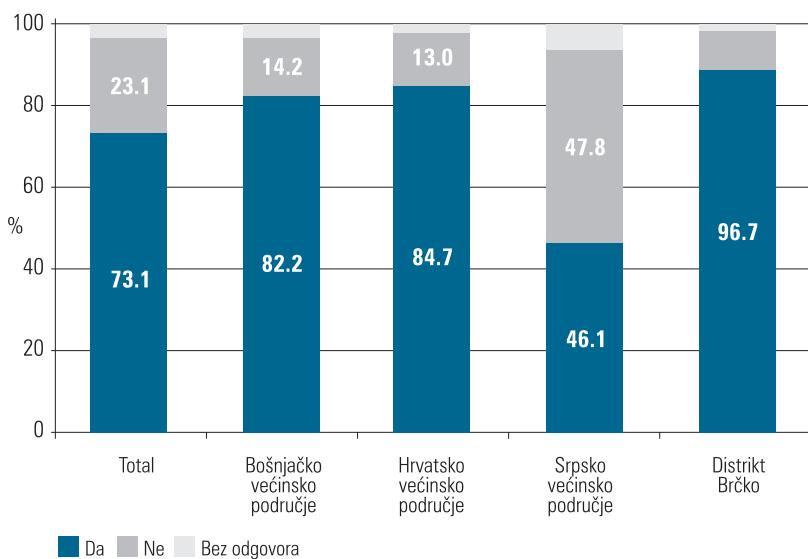
Grafik 5.
Da li u školi ideš na časove vjeronauke, kulturu religija ili nemaš nijedan od ova dva predmeta?

na drugim područjima navodili kao objašnjenje izjave da nisu imali mogućnost izbora u vezi s pohađanjem nastave iz vjeronauke. (Pogledati *Grafik 6*)

Grafik 6.

Kada se radi o nastavi vjeronauke, da li si imao mogućnost izbora u vezi sa njenim pohađanjem?

³⁷ Tačka 2.

Učesnici roditeljske fokus grupe u Sarajevu su ovako formulisali razloge zbog kojih njihova djeca pohađaju časove vjeronauke:
Pa ne može sto ljudi da ide, a da jedno dijete ne ide. Ma svi mi to tako gledamo: ako idu svi, pa idi i ti.

I nalazi sa fokus grupa potvrđuju podatke dobivene anketom. Većina učesnika na grupama je potvrdila da je imala (formalnu) mogućnost izbora u pohađanju nastave vjeronauke. Naime, učenici i njihovi roditelji su pri polasku u prvi razred osnovne/srednje škole pitani da li želeći ići na ove časove. Pri tome se ova procedura razlikuje od škole do škole - u nekim se provodi dosljedno (roditelji se pismeno izjašnjavaju o tome da li žele da njihovo dijete ide na časove vjeronauke), u drugim je sasvim neformalna (roditelji dobiju informaciju da je vjeronauka fakultativan predmet i prepostavlja se da će oni koji ne žele dijete slati na ove časove blagovremeno obavijestiti osoblje škole), dok se u nekim školama pohađanje nastave vjeronauke unaprijed podrazumijeva i ona ima karakter obveznog predmeta. U pravilu, jednom kada roditelji i učenici donesu odluku o pohađanju nastave vjeronauke, ova se odluka uzima kao konačna i podrazumijeva redovno pohađanje ovih časova kroz dalje osnovnoškolsko obrazovanje. Kako je to navela jedna od učesnica roditeljske grupe iz Sarajeva: Moje dijete je išlo dobrovoljno, s tim da u našoj školi nije

potpisivano nego je bilo naglašeno nekoliko puta da je nastava iz vjeronauke fakultativna. Ali slijedeće godine to više nije bilo fakultativno, nego je uvršteno kao i svi ostali predmeti, u obavezan predmet.

Kako je proces donošenja odluke o pohađanju nastave vjeronauke različit, različiti su i razlozi za odluku o njenom pohađanju. Tako su, osim želje za upoznavanjem vlastite religije, roditelji i učenici na fokus grupama navodili da na časove vjeronauke idu i „zbog prosjeka ocjena“ tj. zbog boljeg uspjeha na kraju godine, kao i zbog straha da odluka o nepohađanju može dovesti do izdvajanja iz grupe i uzrokovati negativan odnos vršnjaka prema djetetu. Ovo je glavni razlog što se i učenici pripadnici manjina na određenom području odlučuju da pohađaju časove većinske vjeronauke.

Zaključak

Veći dio svih ispitanika u ovom Istraživanju ocjenjuje da je trenutni obrazovni sistem u BiH dobar. Ova se ocjena, međutim, uglavnom odnosi na jednu njegovu karakteristiku - sveobuhvatnost - pod kojom ispitanici podrazumijevaju raznovrsnost gradiva i količinu usvojenih informacija. Pri tome učenici češće od roditelja zastupaju mišljenje se da trenutni obrazovni sistem u BiH može okarakterisati kao dobar.

Iako je Privremenim sporazumom o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika³⁷ učenicima data mogućnost da pohađaju NPP po vlastitom izboru, Istraživanje je pokazalo da ovo pravo uglavnom realizuju pripadnici većinskog naroda na određenom području. Za razliku od njih, tek svaki četvrti učenik pripadnik manjinskog naroda pohađa nastavu po odgovarajućem NPP. Mada djeluje da su u najpovoljnijoj situaciji učenici bošnjačke nacionalnosti koji žive na hrvatskom većinskom području, treba naglasiti da je ovo posljedica prisutnosti specifičnog fenomena segregacije djece po nacionalnoj osnovi - *dvije škole pod jednim krovom* - na čije se ukidanje Bosna i Hercegovina obavezala potpisavši Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.³⁸ Osim Bošnjaka na

hrvatskom većinskom području, ostala djeca koja su u položaju manjine na određenom većinskom području u Bosni i Hercegovini svoje zakonsko pravo na obrazovanje u skladu sa nacionalnim opredjeljenjem ostvaruju u mnogo manjem obimu.

Dakle, treba upozoriti da položaj manjina u obrazovnom sistemu u BiH određuje, s jedne strane, politika segregacije koja onemogućava zajedničko pohađanje nastave za djecu bošnjačke i hrvatske nacionalnosti i, s druge strane, politika asimilacije prema kojoj svi učenici bez obzira na nacionalnu pripadnost nastavu prate po NPP većinskog naroda.

Što se tiče zastupljenosti religijskog obrazovanja u srednjim školama u BiH, predmet vjeronauke je na svim većinskim područjima prisutniji od predmeta kulture religija. Pri tome je nastava vjeronauke najprisutnija u školama koje rade po hrvatskom NPP, zatim slijedi bosanski NPP, dok srpski NPP predviđa vjeronauku samo u osnovnim školama. Iako je procenat ukupnog broja srednjoškolaca koji imaju časove kulture religija vrlo mali, nastava iz ovog predmeta je prisutnija u školama koje rade po bosanskom i hrvatskom NPP. Možemo zaključiti da je religijsko obrazovanje u srednjim školama koje rade po srpskom NPP zastupljeno kroz kulturu religija, kojom je ipak obuvaćen veoma mali broj učenika (jer se mali broj škola odlučio da uvede ovaj predmet).

Pohađanje religijskog obrazovanja različito je kod učenika koji pripadaju većinskim i manjinskim narodima na određenom području. Dok na bošnjačkom i hrvatskom većinskom području većine češće od manjina pohađaju nastavu vjeronauke, na srpskom većinskom području manjine su te koje češće od učenika srpske nacionalnosti idu na ove časove (jer ih i imaju učenici bošnjačke i hrvatske nacionalnosti koji idu u srednje škole koje rade po bosanskom i hrvatskom NPP). Pri tome je važno reći da učenici bošnjačke nacionalnosti koji žive na većinskim hrvatskim područjima češće od ostalih učenika koji se na određenom području nalaze u položaju manjine pohađaju nastavu iz vjeronauke - 70% Bošnjaka na

hrvatskom većinskom području idu na ove časove, nasuprot 35% Hrvata i 29% Srba na bošnjačkom, te 24% Srba na hrvatskom većinskom području.

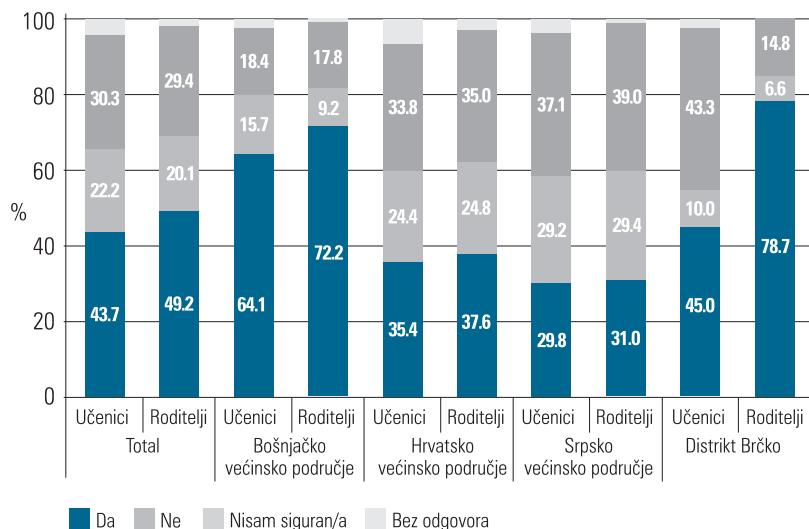
Većina svih učenika ističe kako im je pružena mogućnost izbora pri odluci o pohađanju nastave vjeronauke, s tim što je jednom donesena odluka uzimana kao konačna i što je za pripadnike manjinskih naroda na određenom području izbor često ograničen na pohađanje većinske vjeronauke ili nepohađanje vjeronauke uopšte.

Stavovi roditelja i učenika o zakonu utvrđenim principima obrazovanja

1. Princip: Razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini

Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju (član 3.) propisuje da je jedan od osnovnih ciljeva obrazovanja u BiH razvijanje svijesti kod učenika o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini. Istraživanje je obuhvatilo stavove roditelja i učenika prema ovom principu, kao i njihovu procjenu primjene ovog principa u aktualnoj obrazovnoj praksi, koristeći pri tome sljedeće indikatore:

Grafik 7.
Mislim da obrazovni sistem promoviše osjećaj pripadnosti Bosni i Hercegovini.

- prisustvo državnih simbola u školama (zastava, grb i sl.);
- izučavanje himne Bosne i Hercegovine u školama;
- upotreba oba pisma u nastavi (ćirilica i latinica);
- mjesto i uloga škole u razvijanju svijesti o pripadnosti Bosni i Hercegovini.

Iako Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju to propisuje, **tek nešto manje od polovine ispitanika (46%) smatra da trenutni obrazovni sistem promoviše osjećaj pripadnosti BiH**. Pri tome je ovaj stav različito zastupljen na pojedinim većinskim područjima: znatno je prisutniji na bošnjačkom većinskom području i u Distriktu Brčko u odnosu na hrvatsko i srpsko većinsko područje (na kojem učenici i roditelji češće procjenjuju da obrazovni sistem ne razvija svijest o pripadnosti BiH, te češće ne znaju/ne žele da odgovore na ovo pitanje). (Pogledati *Grafik 7*).

Na onim područjima na kojima ispitanici ocjenjuju da obrazovni sistem u većoj mjeri razvija svijesti o pripadnosti BiH kroz obrazovni sistem, postoje značajne razlike između ocjena učenika i roditelja. Naime, učenici rjeđe od roditelja ističu da sistem promoviše osjećaj pripadnosti BiH. S obzirom da učenici imaju direktni uvid u sadržaj nastave i rad škole uopšte, ovi podaci ukazuju na to da je promovisanje osjećaja pripadnosti BiH rjeđe slučaj u svakodnevnoj školskoj praksi, iako to roditelji sa ovih područja u većoj mjeri očekuju od obrazovnog sistema.

Roditelji pripadnici manjina češće smatraju da obrazovni sistem ne promoviše osjećaj pripadnosti BiH, dok je ovo mišljenje podjednako zastupljeno kod učenika bez obzira da li su na području na kojem žive pripadnici većinskog ili manjinskih naroda.

Razlike u stavovima učenika koji rade po različitim nastavnim planovima i programima odgovaraju razlikama u rezultatima dobivenim na pojedinim etnički većinskim područjima: učenici koji rade po bosanskom NPP češće nego učenici koji rade po hrvatskom i srpskom NPP ističu da se u školama koje pohađaju promoviše pripadnost Bosni i Hercegovini (52% naprema 22% i 19%).

Učenike koji su procijenili da obrazovni sistem ne promoviše osjećaj pripadnosti Bosni i Hercegovini dodatno smo pitali šta oni misle o tome, i većina (63%) je istakla da to nije u redu, dok manji broj njih (26%) smatra da ipak jeste. Učenici sa bošnjačkog većinskog područja se češće ne slažu sa nepromovi-

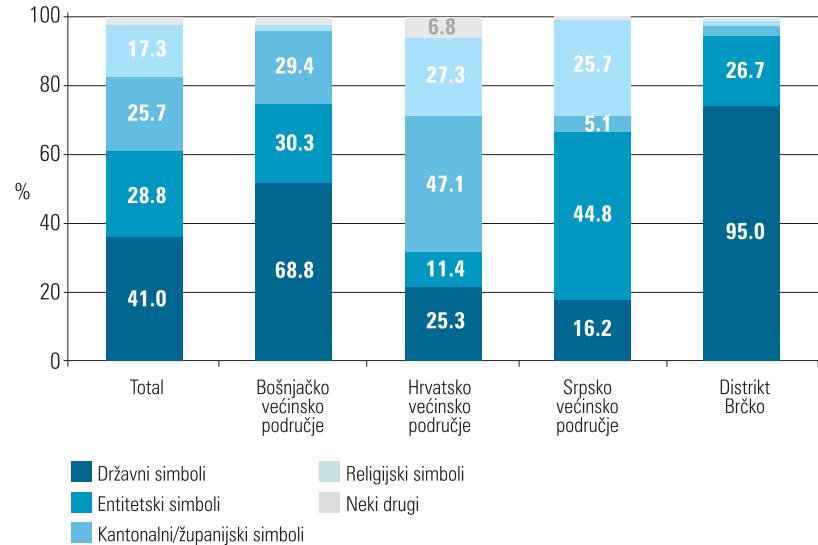
sanjem osjećaja pripadnosti BiH kroz obrazovni sistem u odnosu na učenike sa srpskog većinskog područja, koji češće podržavaju ovakvu praksu. Negativna ocjena nerazvijanja svijesti o pripadnosti BiH kroz obrazovni sistem još je izraženija kod učenika koji pripadaju manjinama, tako da čak 80% njih misli da to nije u redu. Razlozi za ovakve učeničke stavove su raznovrsni i ilustrovani su primjerima u *Tabeli 5*.

1.1. Prisustvo državnih simbola u školama

Prema rezultatima ankete, zastupljenost državnih simbola (grb, zastava i sl.) različita je u pojedinim dijelovima Bosne i Hercegovine. Učenici iz Distrikta Brčko najčešće navode da su njihovoj školi prisutni državni simboli (95%), a slijede učenici sa bošnjačkog većinskog područja (69%). Nasuprot tome, učenici sa područja sa hrvatskom većinom navode da su u školama koje pohađaju rijetko zastupljeni državni simboli (25%), a češće ističu prisustvo kantonalnih i religijskih obilježja. Također, u područjima na kojim su Srbi većinski narod prevladavaju entitetska (45%) i religijska obilježja (26%), a državni simboli su zastupljeni u svega 16% škola. Osim slabijeg prisustva državnih simbola, učenici koji pohađaju škole na područjima

sa hrvatskom i srpskom etničkom većinom govore o značajno većoj prisutnosti religijskih simbola.³⁹ (Pogledati *Grafik 8*).

Grafik 8.
U školi koju pohađam prisutni su sljedeći simboli:

Prisustvo simbola u školama koje rade po različitim NPP (Pogledati *Grafik 9*) u principu se podudara sa njihovom zastupljenosti na većinskim područjima. Učenici navode da su državni simboli najzastupljeniji u školama koje rade po bosanskom NPP (koje su

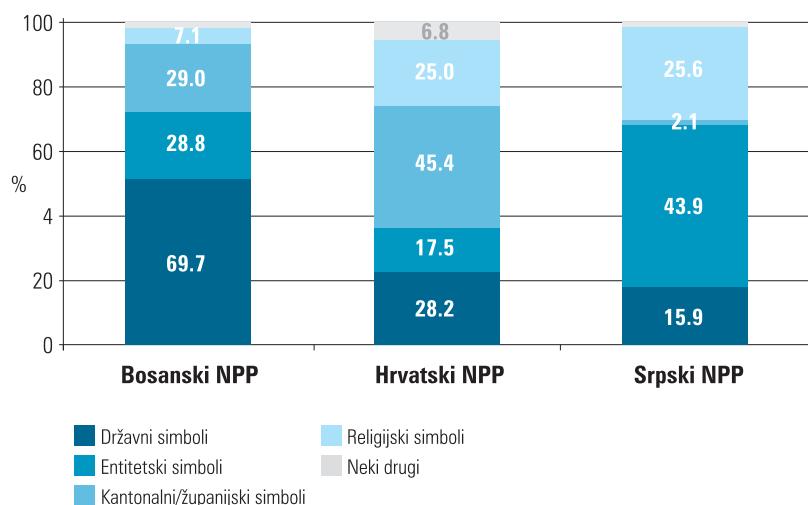
SMATRAŠ LI DA JE U REDU TO ŠTO OBRAZOVNI SISTEM NE PROMOVIŠE OSJEĆAJ PРИПАДНОСТИ BOSNI I HERCEGOVINI?	
Razlozi za odgovor DA	Razlozi za odgovor NE
BiH ima entitete.	Jer najmanje učimo o BiH, sve ostalo učimo mnogo više.
Boje je ovako.	Zbog odvojenosti maternjeg jezika.
Mi iz RS ne volimo baš Bosnu.	Ne osjeća se i ne predaje se kao da je Bosna naša država.
Zašto bih pripadao BiH?	Zato sto živim u BiH, a učim po hrvatskom programu.
Ne treba Srbi da se smatraju građanima BiH.	Razjedinjavanje BiH na taj način.
Većina hrvatskog življa ne osjeća BiH svojom zemljom.	Zato što treba da se razvija osjećaj da je BiH naša zemlja.
Zato što ovakvu BiH ne smatram svojom državom.	Volio bi da više znam o svojoj državi.
BiH je samo na papiru.	Treba učiti o BiH jer je to ipak naša država.
Zato što se i ne osjećam da živim u BiH.	Školstvo je upućeno samo na većinski narod.
Ne postoji BiH.	Učimo o Hrvatskoj, a živimo u BiH. Na taj način se kroz obrazovanje još više razara zajedništvo u državi. Zato što bismo trebali svi da se osjećamo kao građani ove zemlje. Zbog zapostavljanja manjinskih naroda u pojedinim dijelovima BiH. Jer promoviše osjećaj pripadnosti drugoj državi. Jedna smo država - sveukupnost.

Tabela 5.
Razlozi za podržavanje ili nepodržavanje nepromovisanja osjećaja pripadnosti BiH kroz obrazovni sistem

³⁹ Na srpskom većinskom području su prisutni kantonalni/županijski simboli u školama koje pohađaju navodili učenici iz Doboja, Novog Goražda i Modriče (najčešće Bošnjaci i Hrvati) koji rade po bosanskom i hrvatskom NPP, što navodi na zaključak da žive u RS, a pohađaju srednje škole koje se nalaze u FBiH.

Grafik 9.

U školi koju pohađam prisutni su sljedeći simboli:

najčešće na bošnjačkom većinskom području) - 70%. U školama gdje se nastava odvija po hrvatskom NPP državne simbole u svojoj školi navodi nešto više od četvrtine učenika (28%), religijske simbole navodi četvrtina njih (25%), a kantonalne nešto manje od polovine učenika (45%). U školama koje rade po srpskom NPP prevladavaju entitetska (44%) i religijska obilježja (26%), a prisustvo državnih simbola u školi navodi svega 16% učenika.

1.2. Himna u školama

Državnu himnu u školi je imalo priliku čuti svega 20% anketiranih učenika. Broj učenika koji su u toku školovanja

(dakle, i u osnovnoj i u srednjoj školi) čuli himnu različit je u pojedinim dijelovima BiH i među učenicima koji rade po različitim NPP. Najčešće su to učenici sa bošnjačkog većinskog područja i učenici koji rade po bosanskom NPP, a najrjeđe učenici iz Distrikta Brčko (bez obzira na NPP) i učenici sa srpskog većinskog područja, te učenici koji rade po srpskom NPP (Pogledati Grafik 10).

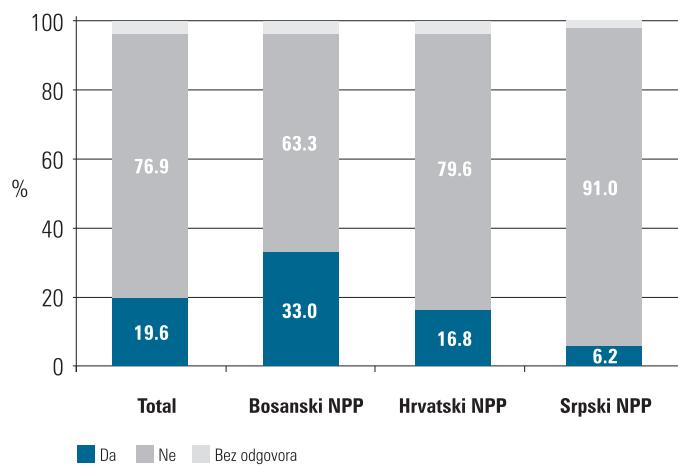
1.3. Upotreba oba pisma

Podaci dobiveni od učenika pokazuju da u školama u cijeloj BiH samo 17% učenika koristi podjednako oba pisma. Dalja analiza pokazuje da je praksa korištenja samo jednog pisma zastupljenija u nastavi po hrvatskom i bosanskom NPP (gdje većina djece koristi samo latinicu), dok je korištenje oba pisma učestalije u nastavi koja se odvija po srpskom NPP. (Pogledati Grafik 11) U skladu s ovim, polovina svih roditelja (49%) je procjenila da se njihova djeca u školi ne podstiču dovoljno na korištenje oba pisma, cirilice i latinice. Ova procjena je najčešća kod roditelja sa hrvatskog većinskog područja, dok roditelji iz Brčko Distrikta najrjeđe imaju ovakvo mišljenje.

Na nedovoljnu zastupljenost cirilice u školama u Federaciji BiH ukazali su i roditelji na fokus grupi u Banja Luci, koji su navedeno smatrali još jednim dokazom diskriminirajućeg položaja srpske djece u BiH. Ovako je to formulisao jedan učesnik na grupi: *U Federaciji srpska djeца povratnici ne znaju cirilicu, ne koriste je,*

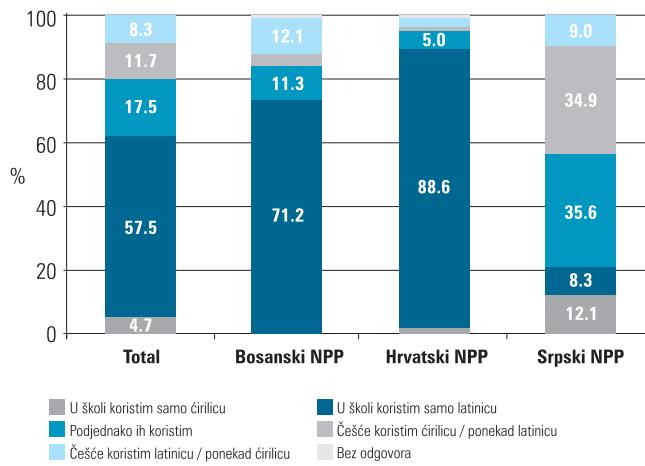
Grafik 10.

Da li si u školi imao priliku čuti himnu BiH?

Grafik 11.

Koliko u školi koristiš oba pisma (cirilicu i latinicu)?

a ovdje (u RS) ima i latinica. Srpsko dijete tamo ne zna cirilicu. Dode kući i roditelji mu pokazuju cirilicu da zna, znači oni ga uče, jer ono ne zna.

U Upitniku za roditelje bila je navedena i tvrdnja iz udžbenika pravoslavne vjeroukaze* kojom je provjeravan odnos prema pismima u službenoj upotrebi u BiH. Tvrdnja glasi: Ćirilica je izuzetno važna za očuvanje srpskog identiteta i pravi Srbin će uvijek u privatnom životu pisati cirilicom, a samo u izuzetno opravdanim slučajevima može pisati latinicom. Mada je upotreba oba pisma najčešća u školama koje rade po srpskom NPP, s tim da ova tvrdnja treba stajati u udžbenicima složilo se 64% roditelja srpske nacionalnosti, i to su češće roditelji sa većim stepenom nacionalne vezanosti. Sa navedenom tvrdnjom se također složilo i 36% roditelja hrvatske nacionalnosti i 32% roditelja Bošnjaka, što ukazuje na raširenost predrasude o podjeli pisama po nacionalnim kriterijima.

*Pajić (2005:91)

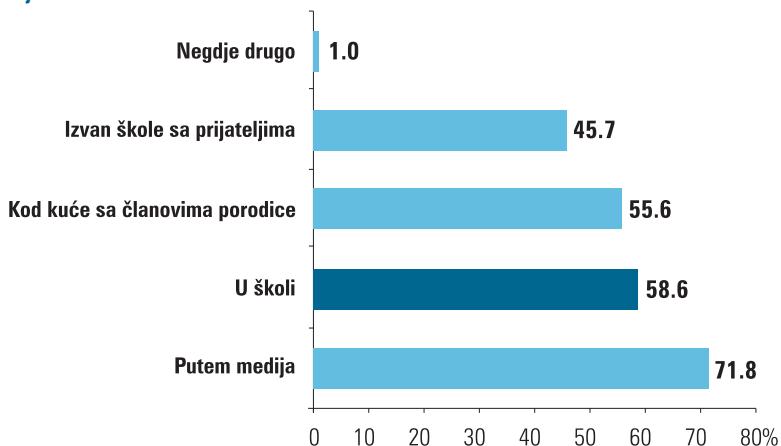
1.4. Mjesto i uloga škole u razvijanju svijesti o pripadnosti BiH

Jedno od pitanja vezanih za razvijanje svijesti o pripadnosti Bosni i Hercegovini odnosilo se na utvrđivanje mjeseta i uloge škole u odnosu na ostale faktore društva (porodica, prijatelji, mediji i sl.). Prema dobivenim podacima, **mediji** zauzimaju vodeće mjesto kada se radi o obradi tema vezanih za BiH. Naime, 72% učenika je navelo da su u sedmici koja je prethodila anketiranju razgovor o državi čuli u sredstvima javnog informisanja, a 59% učenika navelo je da je ovakav razgovor čulo u školi. Nakon medija i škole slijedi porodica, dok su učenici s prijateljima izvan škole rjeđe razgovarali o BiH. (Pogledati *Grafik 12*)

U školama na srpskom većinskom području učenici su rjeđe u prilici čuti i razgovarati o BiH, dok je ovakav razgovor najprisutniji u školama koje se nalaze na bošnjačkom većinskom području. Analiza podataka po NPP daje isti trend rezultata: u školama koje rade po srpskom NPP učenici su rjeđe u prilici čuti i razgovarati o BiH, dok je ovakav razgovor najprisutniji u školama koje rade po bosanskom NPP (Pogledati *Grafik 13*). Nalaze iz ankete koji ukazuju da su sadržaji vezani za

Grafik 12.

Da li si u toku prošle sedmice učestvovao/la ili čuo/la razgovor o BiH na ovim mjestima?

BiH najprisutniji u medijima potvrdili su i učesnici na fokus grupama. Tako su učenici sa grupa u Banja Luci i Vitezu naveli da su državni simboli (himna, grb i sl.) rijetko zastupljeni u njihovim školama. Ovo se odnosi i na škole koje su u hrvatskom većinskom području a rade po bosanskom NPP. Naime, u Vitezu su učenici rekli da državne zastave nema nigdje u zgradama škole nego samo pred zgradom Općine, a da su himnu čuli samo na televiziji kada je "prijenos utakmice". Slično ovome, učenica na fokus grupi u Banjoj Luci je rekla: *Himnu BiH ne bih mogla prepoznati iako sam je čula na TV-u. U školi smo učili samo "Bože pravde"*.

Zaključak

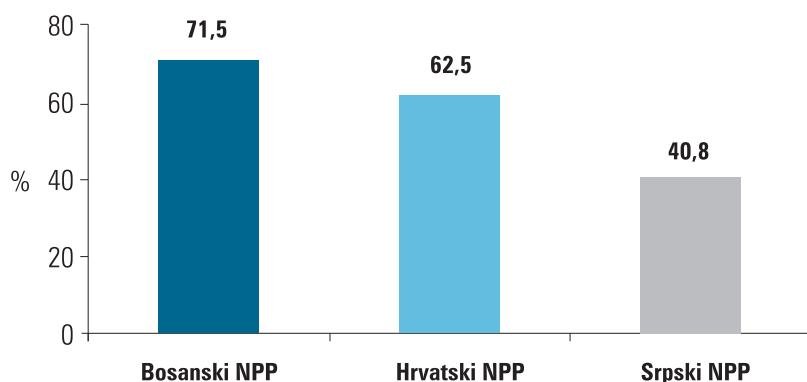
Podaci o prisutnosti državnih simbola u školama (zastava, grb i sl.), o učenju himne BiH u školama, upotrebi oba pisma (ćirilice i latinice) i mjestu i ulozi škole u razvijanju svijesti o pripadnosti Bosni i Hercegovini, govore da je - mada Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju propisuje da je jedan od osnovnih ciljeva obrazovanja u BiH da kod učenika razvija svijest o pripadnosti državi BiH, njegova primjena različita na različitim područjima u BiH.

Prisustvo državnih simbola u školama koje pohađaju najčešće navode učenici koji rade po bosanskom NPP (69%), dok ovaj procenat kod učenika koji rade po

hrvatskom i srpskom NPP iznosi 28% i 16%. U ovim školama su prisutniji kantonalni simboli (hrvatski NPP) i entitetski simboli (srpski NPP). Pored navedenih, četvrtina učenika koji pohađaju školu po ova dva NPP navode i prisustvo religijskih simbola.

Državnu himnu u školi je čuo mali broj svih anketiranih učenika, nešto češće su to učenici koji pohađaju nastavu po bosanskom NPP, rijedje po hrvatskom NPP, i vrlo rijetko po srpskom NPP.

Grafik 13.
U toku prošle sedmice u školi sam učestvovao/la ili čuo/la razgovor o BiH

Iako je u članu 7. Okvirnog zakona o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH predviđeno da će se »jezici konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine upotrebjavati u svim školama, u skladu sa Ustavom Bosne i Hercegovine« i da će »svi učenici u školama izučavati pisma koja su u službenoj upotrebi u Bosni i Hercegovini« - ovaj član je različito definisan u njemu podređenim entitetskim i kantonalnim zakonima. To se moglo desiti jer su oba stava koja definišu upotrebu jezika u bh. školama neprecizna, što je rezultiralo neujednačenošću i neusaglašenošću zakona o obrazovanju na nižim administrativnim nivoima, a potom i u samoj praksi. Nalazi ovog istraživanja potvrđuju neravnomjernu upotrebu dva pisma, utoliko što 90% srednjoškolaca koji nastavu prate po hrvatskom, i 70% njih koji rade po bosanskom NPP u školi koriste isključivo latinicu. Situacija je značajno povoljnija u školama koje rade po srpskom NPP, u kojima učenici u većoj mjeri koriste oba pisma (75%). U pogledu mjesta i uloge škole u razvijanju svijesti o pripadnosti državi BiH utvrđeno je da su učenici sadržaje na ovu temu češće dobivali putem medija nego u školama. Sadržaje vezane za BiH u školi su

najčešće imali priliku čuti i o njima diskutovati učenici koji rade po bosanskom NPP, a najrjeđe oni koji rade po srpskom NPP.

Ove nalaze potvrđuje mišljenje i učenika i roditelja - **nešto manje od polovine njih smatra da trenutni obrazovni sistem promoviše osjećaj pripadnosti BiH.**

Pri tome je ovaj stav različito zastupljen na pojedinim većinskim područjima - znatno je prisutniji na bošnjačkom većinskom području, a i u Distriktu Brčko češće procjenjuju da obrazovni sistem razvija svijest o pripadnosti BiH. Većina učenika koji misle da obrazovni sistem ne promoviše osjećaj pripadnosti smatra da to nije u redu, s tim da su to češće pripadnici manjinskih naroda i češće učenici sa bošnjačkog većinskog područja.

Možemo zaključiti da se u obrazovnom sistemu u BiH nedovoljno provodi zakonska odredba koja se odnosi na razvijanje svijesti o pripadnosti državi BiH. Osim toga, tamo gdje se ona i provodi ne provodi se ni do kraja niti konzistentno. Na primjer, iako je u školama koje rade po bosanskom NPP prisutnije razvijanje svijesti kroz isticanje državnih simbola i izučavanja himne, samo u malom broju ovih škola se dosljedno provodi član 7. Okvirnog zakona o obrazovanju koji se odnosi na izučavanje oba pisma.

2. Princip:

Obrazovanje za život u multikulturalnom društvu

Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju (član 3.) navodi da je jedan od osnovnih ciljeva obrazovanja u BiH učenje o vlastitom kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji na način primjeren civilizacijskim tekovinama, uz upoznavanje i uvažavanje drugih i drugačijih, poštovanje različitosti i njegovanje međusobnog razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među svim ljudima, narodima i zajednicama u Bosni i Hercegovini i svijetu.

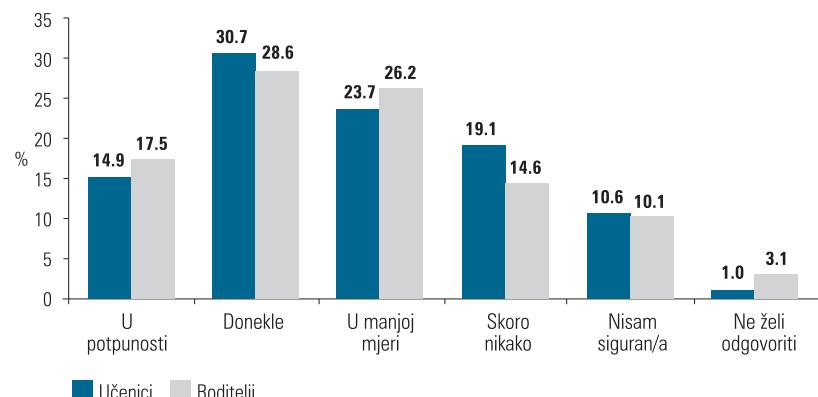
Istraživanjem su ispitani stavovi roditelja i učenika o prihvatljivosti ovog principa, kao i o njegovoj prisutnosti u aktuelnoj obrazovnoj praksi. Pri tome je težiste stavljeni na utvrđivanje odnosa prema sljedećim aspektima obrazovanja za život u multikulturalnom društvu:

- Obrazovni sistem je usmjeren na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije svih naroda u Bosni i Hercegovini,
- Prisustvo sadržaja koji podstiču razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH,
- Multikulturalnost BiH prezentovana je kao prednost i vrijednost,
- Pozitivne vrijednosti i osobine su predstavljene kao univerzalne vrijednosti svojstvene ljudima uopšte,
- Predstavljanje historijskog razvoja BiH uz isticanje doprinosa svih naroda,
- Grupni identitet se razvija na principima inkluzivnosti.

2.1. Izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije svih naroda u BiH

Skoro polovina ispitanika procjenjuje da je **obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini jednonacionalan**. Naime, 46% anketiranih učenika i roditelja procjenjuje da je obrazovni sistem u BiH (u potpunosti i donekle) usmjeren na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda (Pogledati *Grafik 14*).

Grafik 14.
Da li je obrazovni sistem u BiH usmjerен isključivo na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda - u tom smislu jednonacionalan?

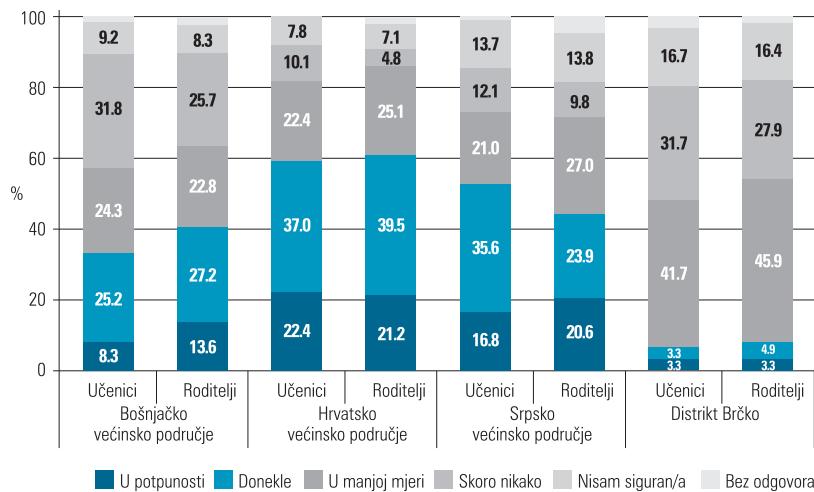

Bitno je ukazati na to da postoje statistički značajne razlike u odgovorima na ovo pitanje između ispitanika s različitim područja u BiH.⁴⁰ Mišljenje da je obrazovni sistem u BiH jednonacionalan najprisutnije je na hrvatskom većinskom području - 60% učenika i roditelja, zatim na srpskom većinskom području (52% učenika i 45% roditelja), bošnjačkom (33% učenika i 40% roditelja), a u Distriktu Brčko ovo mišljenje dijeli svega 7% učenika i 8% roditelja. U skladu s tim, u Distriktu Brčko najviše je učenika i roditelja koji procjenjuju da bh. obrazovni sistem *nije* usmjeren na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda, a pozitivnija ocjena obrazovnog sistema s obzirom na ovu karakteristiku prisutnija je i kod učenika i roditelja koji žive na području sa bošnjačkom većinom nego kod ispitanika s preostala dva etnički većinska područja. (Pogledati *Grafik 15*)

Više od polovine svih učenika (60%) i roditelja (55%) koji procjenjuju da je bh. obrazovni sistem jednonacionalan smatra da on ne bi trebao biti takav. Mada ovaj stav zastupa najveći dio ispitanika na svim većinskim područjima, postoje razlike u njegovom prisustvu kod učenika s različitim područja. Tako učenici s bošnjačkog

⁴⁰ U Prilogu 1 nalazi se karta sa geografskim prikazom etnički većinskih područja u BiH.

Grafik 15.
Da li je obrazovni sistem u BiH usmjeren isključivo na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda - u tom smislu jednonacionalan?

⁴¹ Da li mislite da Vaše dijete u školi dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji naroda kojem pripada? i Da li mislite da Vaše dijete u školi dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji ostalih naroda u BiH?

većinskog područja češće od onih sa hrvatskog srpskog smatraju da jednonacionalnost obrazovnog sistema koju primjećuju nije u redu. Potrebno je navesti da razlike u zastupljenosti ovog stava kod roditelja koji žive u različitim dijelovima BiH nisu značajne. Potreba za promjenom ove karakteristike bh. obrazovnog

Učenici koji smatraju da obrazovni sistem u BiH treba da bude jednonacionalan ovako to objašnjavaju:

Zato što je već stvoren takav ambijent. (Bijeljina)

Treba da učimo svoje. (Bihać)

Zato što sve nacije rade po svom načinu obrazovanja. (Novi Travnik)

Tako su nas učili. (Bijeljina)

„Djeca prvo treba da uče o svom narodu, a onda o drugima“; „Svako uči (samo) svoje“; „Djeca treba da znaju ko su i kome pripadaju“; i „Jer su mjesto i prostor jednonacionalni“. Učenici koji imaju ovaj stav češće su stanovnici srpskog i hrvatskog nego bošnjačkog većinskog područja, dok stavovi roditelja u ovom pogledu ne variraju u zavisnosti od područja.

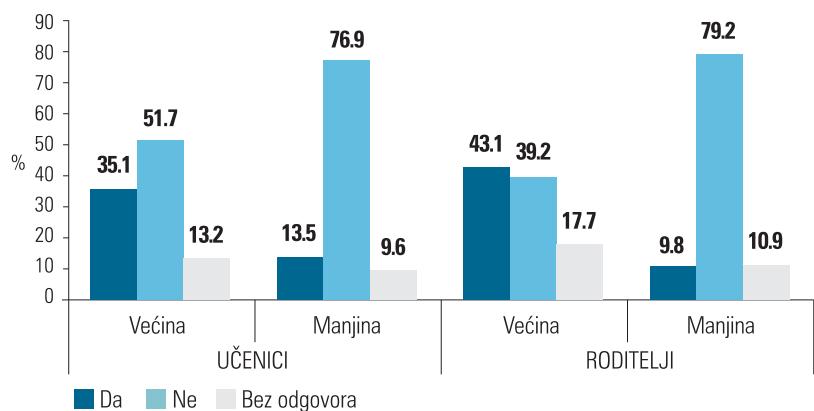
Dalja analiza je ukazala i na razlike između ispitanika koji su većinsko stanovništvo i onih koji pripadaju manjinama - učenici i roditelji koji smatraju da je obrazovni sistem u BiH jednonacionalan zastupljeniji su među manjinama nego među većinskim stanovništvom.

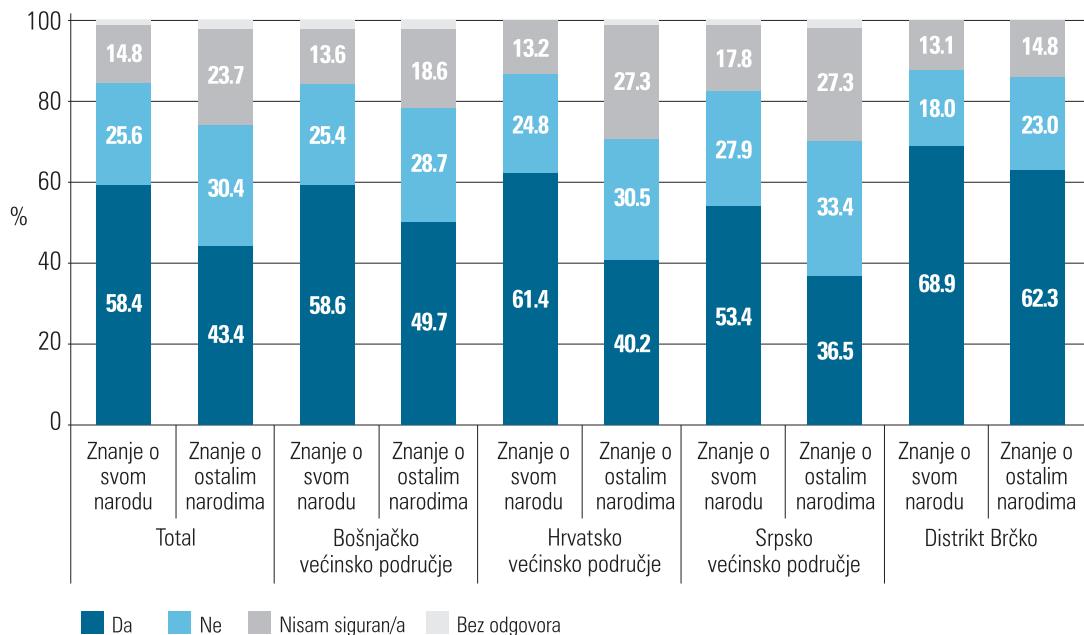
Također, ispitanici koji ocjenjuju da je bh. obrazovni sistem jednonacionalan a koji su manjine, češće od ispitanika koji ga isto opisuju a pripadaju većinskom narodu smatraju da to nije u redu. S druge strane, ispitanici koji su pripadnici većinskog naroda češće su podržavali opravdanost jednonacionalnog obrazovnog sistema, a roditelji iz većinskih skupina su u više slučajeva nego roditelji iz manjinskih skupina davali i odgovor „ne znam“ (Pogledati Grafik 16).

U skladu s navedenim nalazima su i odgovori na sljedeća dva pitanja⁴¹ koji pokazuju da na svim područjima (osim u Distriktu Brčko, gdje je isti trend rezultata, ali razlika nije statistički značajna) roditelji rjeđe procjenjuju da njihova djeca u školi dobivaju dovoljno znanja o **drugim narodima u BiH** u odnosu na znanja o **narodu kojem dijete pripada** (Pogledati Grafik 17).

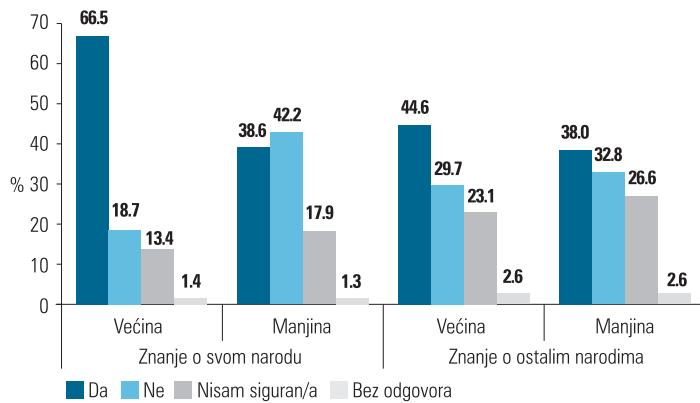
Osim što smatraju da njihova djeca u školi u podjednakoj mjeri dobivaju znanje o svom i o ostalim bh. narodima, roditelji nastanjeni u Distriktu Brčko češće od roditelja iz srpskog većinskog područja ocjenjuju da ona u školi dobivaju dovoljno znanja o narodu kojem pripadaju, a također češće od roditelja s većinskim hrvatskim i srpskim većinskog područja smatraju i da

Grafik 16.
Smorate li da je u redu to što je sistem obrazovanja u BiH jednonacionalan?

Grafik 18. Da li mislite da vaše dijete u školi dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji naroda kojem pripada/ostalih naroda u BiH?

njihova djeca u školi dobivaju dovoljno znanja o ostalim narodima u BiH, dok razlika u odnosu na roditelje iz bošnjačkog većinskog područja nije statistički značajna.

Roditelji koji predstavljaju manjinu na određenom području češće od roditelja koji pripadaju većinskom narodu procjenjuju da njihova djeca **ne dobivaju dovoljno znanja** o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji **naroda kojem pripadaju**, dok nema značajnih razlika u procjeni adekvatnosti količine znanja koje njihova djeca dobivaju o ostalim narodima između roditelja koji

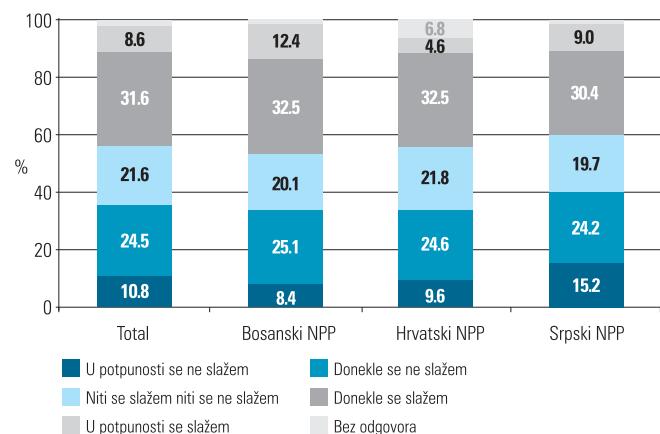
pripadaju većinskom narodu i roditelja koji pripadaju manjinama (Pogledati Grafik 18).

S mišljenjem roditelja o nedovoljnoj zastupljenosti sadržaja vezanih za kulturni identitet, jezik i tradiciju **drugih naroda** u okviru bh. obrazovnog sistema slaže se i nešto više od trećine učenika (35%) bez obzira na kojem nastavnom planu i programu pohađaju nastavu (Pogledati Grafik 19).

Za razliku od roditelja, učenici iz bošnjačkog većinskog područja nešto češće od svojih vršnjaka naseljenih na drugim područjima smatraju da u školi dobivaju

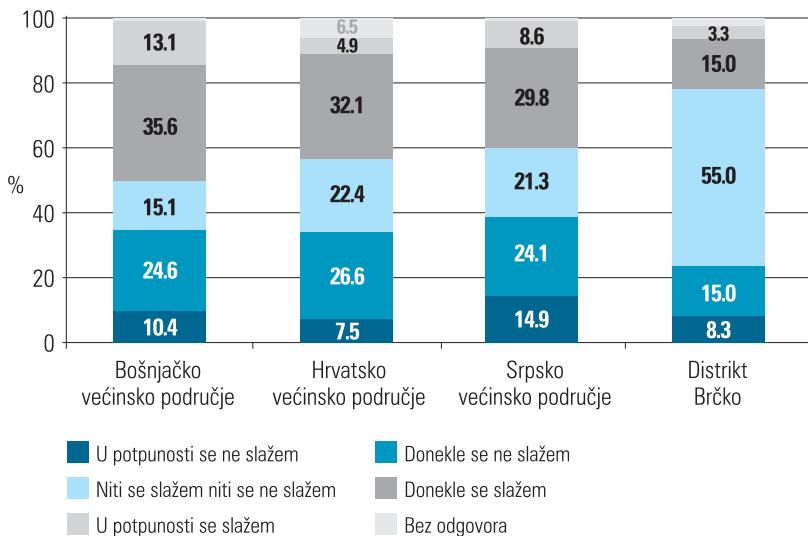
Grafik 17.
Da li mislite da vaše dijete u školi dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji naroda kojem pripada i da li mislite da vaše dijete u školi dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji ostalih naroda u BiH?

Grafik 19.
Da li se slažeš sa tvrdnjom da u školi dobivaš dovoljno znanja o drugim narodima u BiH?⁴²

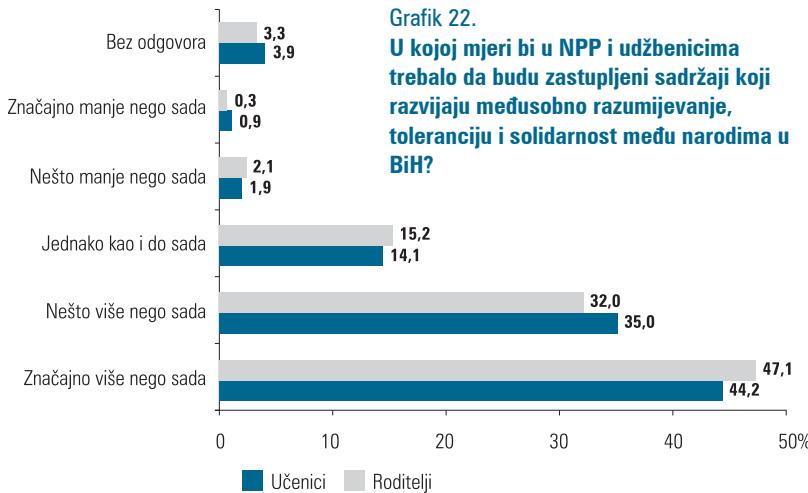
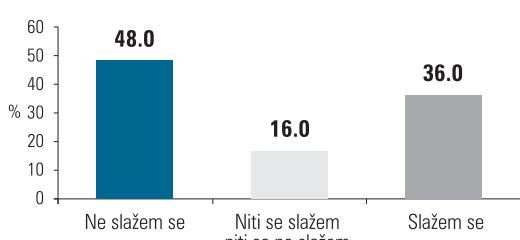

⁴² Kako za 72 učenika nije poznato po kojem NPP pohađaju nastavu, to ukupan broj učenika čiji su odgovori uzimani u obzir pri predstavljanju rezultata po ovoj varijabli (NPP), umjesto N=1020 iznosi N=948.

Grafik 20.
Da li se slažeš sa tvrdnjom da u školi dobivaš dovoljno znanja o drugim narodima u BiH?

Grafik 21.
Da li se slažeš sa tvrdnjom da u školi dobivaš dovoljno znanja o drugim narodima u BiH? - samo učenici koji su se složili sa tvrdnjom da su u školi drugi narodi uglavnom predstavljeni u negativnom kontekstu

Grafik 22.
U kojoj mjeri bi u NPP i udžbenicima trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH?

Osim pitanja zastupljenosti sadržaja "o drugima", učenike smo pitali i o načinu na koji se u školi "drugi" predstavljaju: 22% svih učenika ističe da se u školi drugi narodi uglavnom predstavljaju u negativnom kontekstu. Dodatno zabrinjava činjenica da jedan dio učenika koji procjenjuje da u školi dobiva dovoljno znanja "o drugima" istovremeno smatra da se "drugi" uglavnom predstavljaju u negativnom kontekstu (36%) (Pogledati Grafik 21). Na fokus grupama je istaknuto da predstavljanje drugih u negativnom kontekstu nije ograničeno samo na sadržaj udžbenika nego da profesori često sami utiču na formiranje ovakvih stavova o "drugima". Kako je rečeno na većinskoj učeničkoj grupi u Sarajevu: *Nisu ostali narodi u udžbenicima toliko predstavljeni kao negativni koliko ih neki profesori ocrnuju. Jedan profesor koga znamo iako ne predaje u mojoj školi, on... za njega su Srbi najgori ljudi, oni su klali, ubijali, pljačkali, iskorištavali mlade djevojke. To ne treba tako da učimo... Mi još uvijek važimo za primitivne zbog načina kako nas uče o drugima. Haj"mo da učimo šta su oni stvorili, jesu li oni bili korisni nama ili mi njima. Možemo li to učiti? A ne da odmah spominjemo nasilje i da ih predstavljamo kao negativne.*

2.2. Prisustvo sadržaja koji podstiču razumijevanje, toleranciju i solidarnost

Najveći dio i učenika i roditelja se slaže u stavu da bi u NPP i udžbenicima trebalo više nego sada da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH (Pogledati Grafik 22). Također, najveći broj ispitanika sa svih područja smatra da sadržaja usmjerenih na razvoj međusobnog razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među narodima u BiH u NPP i udžbenicima treba biti više nego do sada. Ovaj stav češće od ostalih roditelja zastupaju roditelji s bošnjačkog većinskog područja, a rjeđe od ostalih učenika zastupaju učenici iz Distrikta Brčko. (Pogledati Grafik 23)

Potrebu za zastupljenišću ovih sadržaja u većoj mjeri ističu učenici i roditelji koji se nalaze u položaju manjine na hrvatskom i srpskom većinskom području, nego ispitanici koji na tom području pripadaju većinskom narodu. Na bošnjačkom većinskom području ova razlika nije prisutna.

U Upitniku za roditelje dodatno je bila navedena tvrdnja iz udžbenika geografije za 3. razred gimnazije⁴³ kojom je provjeravan njihov odnos prema prisustvu zastupljenosti sadržaja koji se odnose na toleranciju: *Srpski narod treba da pokaže etničku i vjersku toleranciju prema drugim etnosima, i da razvija saradnju s onima koji nisu civilizaciono agresivni i predstavljaju opasnost.* S tim da se navedena tvrdnja nalazi u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH slaže se polovina svih anketiranih roditelja. Roditelji koji podržavaju prisustvo ove tvrdnje u udžbenicima većinom su srpske nacionalnosti (64%), ali se i značajan broj roditelja ostalih nacionalnosti slaže s njenim prisustvom - 45% roditelja hrvatske i 40% roditelja bošnjačke nacionalnosti.

Nalazi sa fokus grupa ukazuju da je tvrdnja formulisana tako da ostavlja mogućnost različitih interpretacija. Naime, u tvrdnji se prvo srpskom narodu sugerire pokazivanje tolerancije prema drugima, a onda se ova univerzalna vrijednost reducira na stav prema određenim etničkim grupama uz (ne)jasnu aluziju na druge bh. narode (saradnja s onim koji nisu civilizaciono agresivni i predstavljaju opasnost).

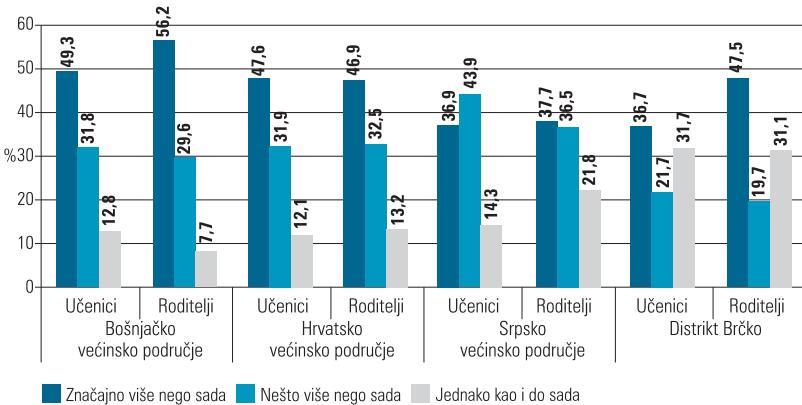
Zbog toga je dio roditelja s kojima smo razgovarali na fokus grupama ovu tvrdnju interpretirao kao promociju univerzalne vrijednosti koja i treba biti zastupljena u bh. udžbenicima. Druga interpretacija, koja također rezultira prihvaćanjem njenog prisustva u udžbenicima, je da tvrdnja implicitno ukazuje da srpski narod do sada nije pokazivao toleranciju i da je zato kod pripadnika srpskog naroda potrebno istaći potrebu razvijanja tolerancije prema drugima. Nasuprot tome, dio roditelja ovu tvrdnju doživljava kao uvredljivu za srpski narod i smatra da je ne bi trebalo biti u udžbenicima. Samo mali broj roditelja tvrdnju vidi kao primjer zloupotrebe izraza *tolerancija* u kojem se stav tolerancije "svodi" na one etnose koji se procijene kao nje vrijedni i smatraju da takvi sadržaji ne bi trebalo da budu zastupljeni u bh. obrazovnom sistemu.

2.3. Multikulturalnost BiH je prezentovana kao prednost i vrijednost

Obrazovanje za život u multikulturalnom društvu prepostavlja da se raznolikost naroda, kultura i religija u BiH i uopšte prezentuju kao prednost i vrijednost, a ne kao problem.

Iako je analiza sadržaja NPP i udžbenika pokazala da se ova tema inače rijetko tretira, te da se ona češće obrađuje tako što šalje poruku da je kulturna raznolikost u zemlji problematična, većina anketiranih učenika (71%) i roditelja (75%) smatra da se u školama raznolikost naroda, kultura i religija u BiH

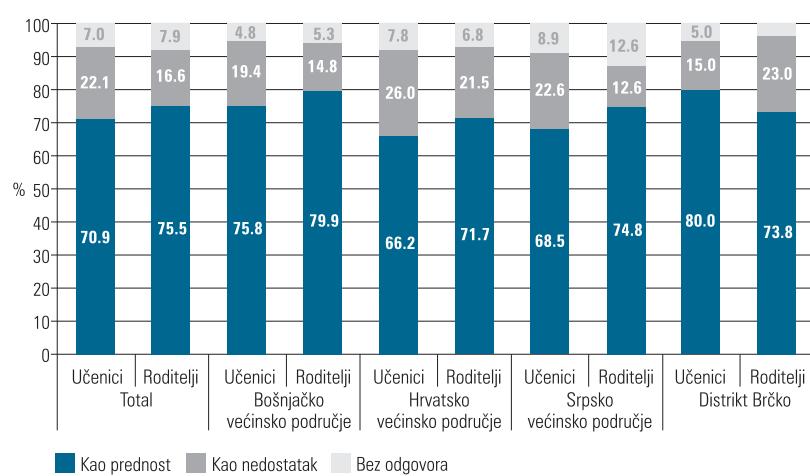
Grafik 23.
U kojoj mjeri bi u NPP i udžbenicima trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH?

treba predstavljati kao prednost i vrijednost. Nasuprot tome, 22% učenika i 17% roditelja misli da se ova raznovrsnost treba tretirati kao nedostatak i potencijalni uzrok problema. (Pogledati Grafik 24)

⁴³ Gnjato, Grčić, Marić i Rakita (2005:222).

Grafik 24.
Da li se raznolikost naroda, kultura, religija u BiH u školama treba prezentovati kao prednost i vrijednost ili ih treba tretirati kao nedostatak i potencijalni uzrok problema?

područja češće od učenika s područja naseljenih bošnjačkom većinom misle da raznovrsnost treba negativno tretirati, što je mišljenje koje je zastupljenije i kod roditelja sa hrvatskog većinskog područja nego kod roditelja sa područja gdje su Bošnjaci i Srbi većina.

Značajnih razlika u mišljenju učenika i roditelja koji pripadaju "većinama" i "manjinama" nema, ali učenici i roditelji koji, mjereno skalom nacionalnog identiteta,⁴⁴ imaju razvijeniji osjećaj kozmopolitizma, češće smatraju da bh. raznovrsnost treba pozitivno predstavljati, a isto vrijedi i za one koji imaju razvijeniji osjećaj nacionalne pripadnosti i odanosti naciji. Za razliku od njih, učenici kod kojih je izraženiji osjećaj isključive nacionalne vezanosti - nacionalizma češće smatraju da raznolikost naroda, kultura i religija u Bosni i Hercegovini treba u školama tretirati kao nedostatak i potencijalni uzrok problema.

2.4. Positivne vrijednosti i osobine predstavljene su kao univerzalne vrijednosti

S obzirom da je jedan od indikatora prisutnosti obrazovanja za multikulturalno društvo bilo i predstavljanje pozitivnih vrijednosti i osobina kao univerzalnih vrijednosti svojstvenih ljudima uopšte, umjesto njihovog pripisivanja samo jednom narodu i promovisanja principa "superiorne kulture", učenicima je postavljeno pitanje i o njihovom stavu u vezi s načinom na koji se u pojedinim udžbenicima tretira ova tema. Naime, uvidom u sadržaj pojedinih udžbenika utvrđeno je da se u njima pozitivne vrijednosti i osobine pripisuju samo jednom od naroda u BiH.

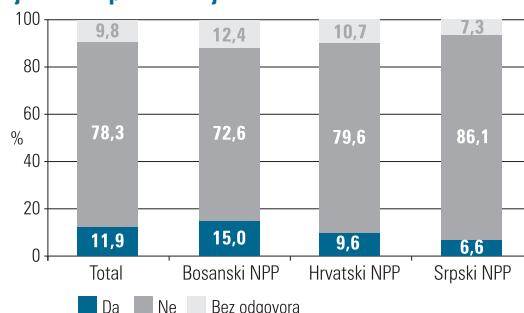
Većina učenika (78%), bez obzira koje su nacionalnosti i po kojem NPP pohađaju nastavu, ne podržava ovu praksu. Ovaj stav je najizraženiji kod učenika koji rade po srpskom NPP, slijede učenici koji rade po hrvatskom NPP, a najmanje je prisutan kod učenika koji nastavu pohađaju po bosanskom NPP (Pogledati Grafik 25). Razlike između učenika koji na pojedinom području pripadaju većinskom ili manjinskom narodu nisu značajne.

Istovremeno je u Upitniku za roditelje bila navedena tvrdnja iz udžbenika vjerouake za 6. razred osnovne škole⁴⁵ kojom je provjeravan odnos roditelja prema prisustvu sadržaja koji univerzalne vrijednosti svojst-

vene ljudima uopšte više vezuju uz jedan narod/pripadnike jedne religije: *Za muslimana je skromnost i umjerenost prirodno stanje... Zato se musliman može prepoznati i po dostojanstvenom i skromnom ponašanju.* Nalazi pokazuju da više od dvije trećine

Grafik 25.

U nekim udžbenicima se pozitivne vrijednosti i osobine pripisuju samo jednom narodu, a ne predstavljaju kao univerzalne vrijednosti svojstvene ljudima uopšte. Da li je to u redu?

roditelja Bošnjaka (71%) podržava prisustvo ove tvrdnje u bh. udžbenicima, čemu se istovremeno protivi 70% roditelja srpske i 53% roditelja hrvatske nacionalnosti. Roditelji bošnjačke nacionalnosti saglasni su prisustvom navedene tvrdnje, koja stvara utisak da pozitivni atributi mogu pripadati samo jednima a ujedno implicira odricanje tih svojstava drugim narodima, su roditelji s većim stepenom nacionalne vezanosti.

2.5. Predstavljanje historijskog razvoja BiH uz isticanje doprinosa svih naroda

Jedno od pitanja kojim je provjeravan odnos ispitanika prema postulatima obrazovanja za život u multikulturalnom društvu odnosilo se na njihov stav prema isticanju doprinosa samo jednog naroda razvoju Bosne i Hercegovine umjesto da se on predstavlja uz isticanje doprinosa svih naroda. Praksa isticanja doprinosa samo jednog naroda primijećena je u jednom dijelu bh. udžbenika.

Rezultati pokazuju da se više od polovine učenika i roditelja (56%) ne slaže se s ovom praksom. Nešto manje od trećine nije moglo definisati svoj stav o ovom pitanju, dok je desetina njih izjavila kako se slaže da se u udžbenicima koji se koriste u bh. školama sugerire da je doprinos jednog naroda veći od doprinosa ostalih

⁴⁴ Sastavni dio i roditeljskog i učeničkog Upitnika predstavlja je Skala nacionalnog identiteta - NAIT (Čorkalo i Kamenov, 1998). Radi se o skali Likertovog tipa, s rasponom odgovora od jedan (1) do pet (5). Skala se sastoji od 27 tvrdnji. Ispitanik izražava svoj stepen slaganja sa svakom od tvrdnji, pri čemu 1 znači "izrazito se ne slažem", a 5 "izrazito se slažem". Rezultate za pojedinog ispitanika na ovoj skali moguće je izaziti kompozitno, kao zbir odgovora iz pojedine tvrdnje, pri čemu veći rezultat ukazuje na izraženiji nacionalni identitet, a kako su Čorkalo i Kamenov (1998.) dobili da je skala zasaćena sa četiri faktora: 1) osjećaj izražene nacionalne pripadnosti, 2) nacionalizam ili isključiva nacionalna vezanost, 3) odanost naciji i 4) kozmopolitizam, moguće je raditi analizu i po pojedinim od ovih oblika nacionalne vezanosti. Skalu nacionalnog identiteta, kao i objašnjenje pojedinih oblika nacionalne vezanosti moguće je pogledati u Prilogu 2.

⁴⁵ Čatić (1997:94).

naroda u BiH. Pri tome nema značajnih razlika između ispitanika, kako učenika tako i roditelja, koji se slažu da se u udžbenicima ističe doprinos samo jednog naroda u BiH a žive na različitim većinskim područjima, kao ni između ispitanika koji na području na kojem žive predstavljaju većinski ili manjinski narod, ali razlike postoje između ispitanika koji se ne slažu s ovakvim pristupom. Tako učenici i roditelji iz Distrikta Brčko i sa hrvatskog većinskog područja rjeđe nego oni sa bošnjačkog i srpskog većinskog područja izražavaju svoje neslaganje s ovakvim sadržajima, a znatno češće odgovaraju da nemaju definisan stav o ovom pitanju i nešto češće da se s takvim sadržajima slažu. (Pogledati Grafik 26).

Učenici i roditelji koji se slažu da udžbenici u BiH sugerišu da je doprinos jednog naroda razvoju BiH veći od doprinosa ostalih naroda, imaju razvijeniji osjećaj odanosti naciji, izražene nacionalne pripadnosti i isključive nacionalne vezanosti.

Kao dopuna ovom opštem pitanju, u Upitniku za roditelje su bile navedene i tvrdnje koje se odnose na isticanje većeg doprinosa pojedinih naroda razvoju BiH. Prva tvrdnja je glasila:

Geoprostor BiH od vremena doseljavanja Slovena pa sve do unazad tridesetak godina bio je naseljen

većinskim srpskim stanovništvom. Gnjato, Grčić, Marić i Rakita (2005:8)

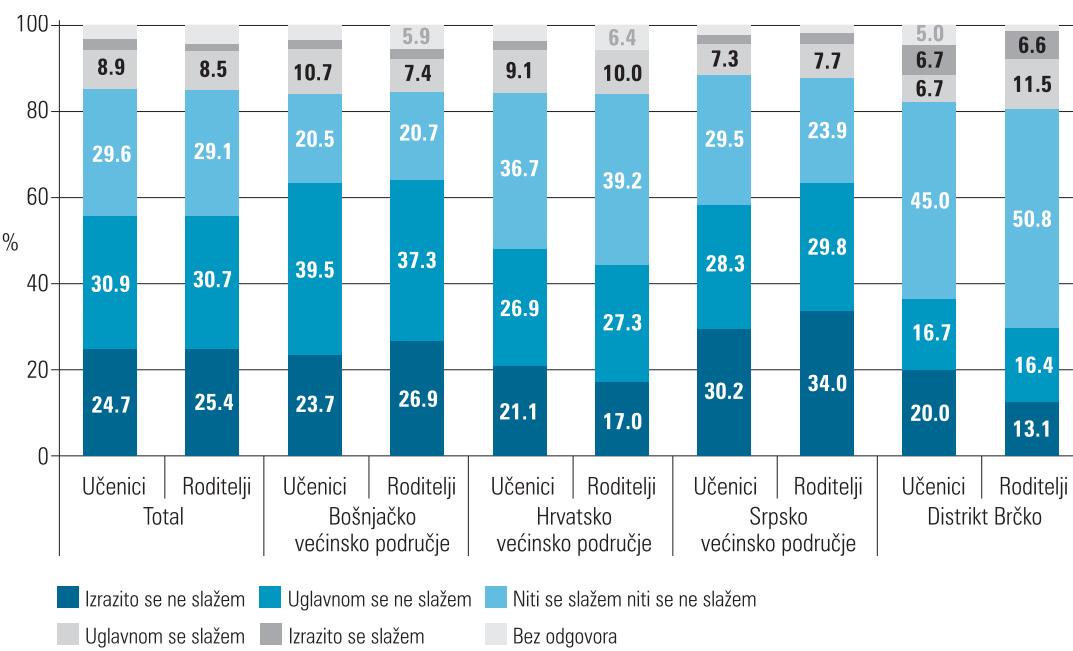
Druga tvrdnja je bila:

Muslimani su starosjedioci ove zemlje i oni su stoljećima nepokolebljivo branili BiH od vanjskih nasrtaja i unutrašnjih pokušaja njenog razaranja. Sulejmanović i Kapetanović (2005:192)

Treća tvrdnja glasila je:

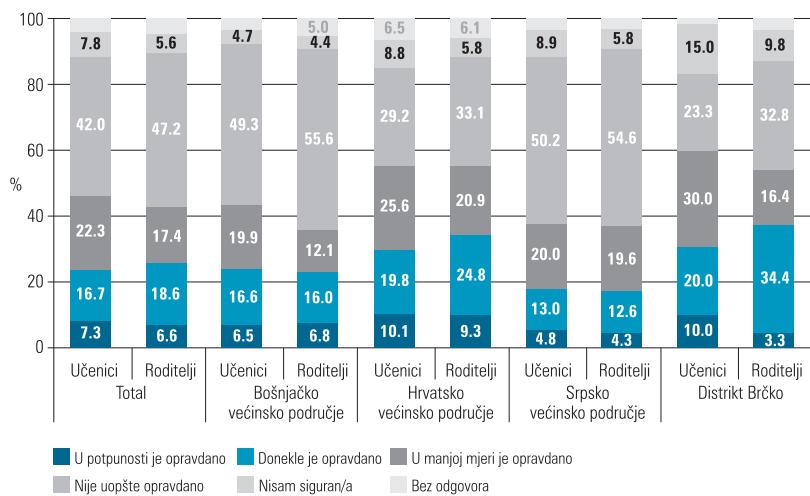
Hrvati su najstariji svjedoci bosanske povijesti. Madžar i Kichl (2001:63)

Mada je samo mali broj roditelja (kao i učenika) odgovorio da se u načelu slaže sa praksom isticanja većeg doprinosa jednog naroda u udžbenicima, nalazi su bitno drugačiji u pogledu konkretnih primjera isticanja većeg doprinosa naroda kojem oni pripadaju/drugih naroda u BiH. Naime, s tim da prva navedena tvrdnja (*Geoprostor BiH od vremena doseljavanja Slovena pa sve do unazad tridesetak godina bio je naseljen većinskim srpskim stanovništvom*) stoji u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH složilo se 52% ispitanika srpske nacionalnosti (dok istovremeno 70% bošnjačkih i 73% hrvatskih roditelja nalazi da ova tvrdnja ne bi smjela biti u udžbenicima). Nadalje, 67% roditelja bošnjačke nacionalnosti podržava navođenje druge tvrdnje (*Muslimani su starosjedioci ove zemlje i oni su stoljećima nepokolebljivo branili BiH od vanjskih nasrtaja i unutrašnjih pokušaja njenog*

Grafik 26.
U nekim udžbenicima koji se koriste u školama u BiH sugeriše se da je doprinos jednog naroda razvoju BiH veći od doprinosa ostalih naroda u BiH. Da li se slažete s tim da navedeni stav bude prisutan u udžbenicima?

Grafik 27.
Sadržaj nekih udžbenika potencira ugroženost jednog od naroda u Bosni i Hercegovini. U kojoj mjeri smatrate da je to opravданo?

Stav o prisutnosti ovih tvrdnji u udžbenicima pokazao se prilično srazmijernim stepenu nacionalne vezanosti ispitanika. Konkretno, roditelji sve tri nacionalnosti saglasni s prisustvom tvrdnji koje ističu veći doprinos jednog naroda u razvoju BiH u odnosu na druge su oni s većim stepenom nacionalne vezanosti.

2.6. Grupni identitet se razvija na principima inkluzivnosti

Analiza sadržaja NPP i udžbenika je pokazala da u konstruisanju tri različita nacionalna identiteta autori udžbenika u Bosni i Hercegovini često koriste mehanizme ekskluzivizma, stvaranja percipirane opasnosti i neprijateljstva drugih prema vlastitoj naciji, a onda i glorifikacije vlastite patnje i preuzimanje uloge žrtve.

Podaci dobiveni anketom pokazuju da se s ovom praksom isticanja ugroženosti vlastitog naroda kroz različite historijske periode slaže tek oko četvrtine ispitanika sa svih područja. Od toga samo 7% njih misli da je ova praksa u potpunosti opravdana (to su češće učenici i roditelji koji imaju izraženiji osjećaj nacionalne pripad-

nosti, isključive nacionalne vezanosti i odanosti naciji), dok ostali smatraju da je donekle opravdano postupati na navedeni način. Nasuprot tome, većina učenika i roditelja (64%) osuđuje ovu praksu (42% učenika i 47% roditelja misli da nema opravdanja za ovakav postupak, dok dodatnih 22% učenika i 17% roditelja nalazi da je on u manjoj mjeri opravdan).

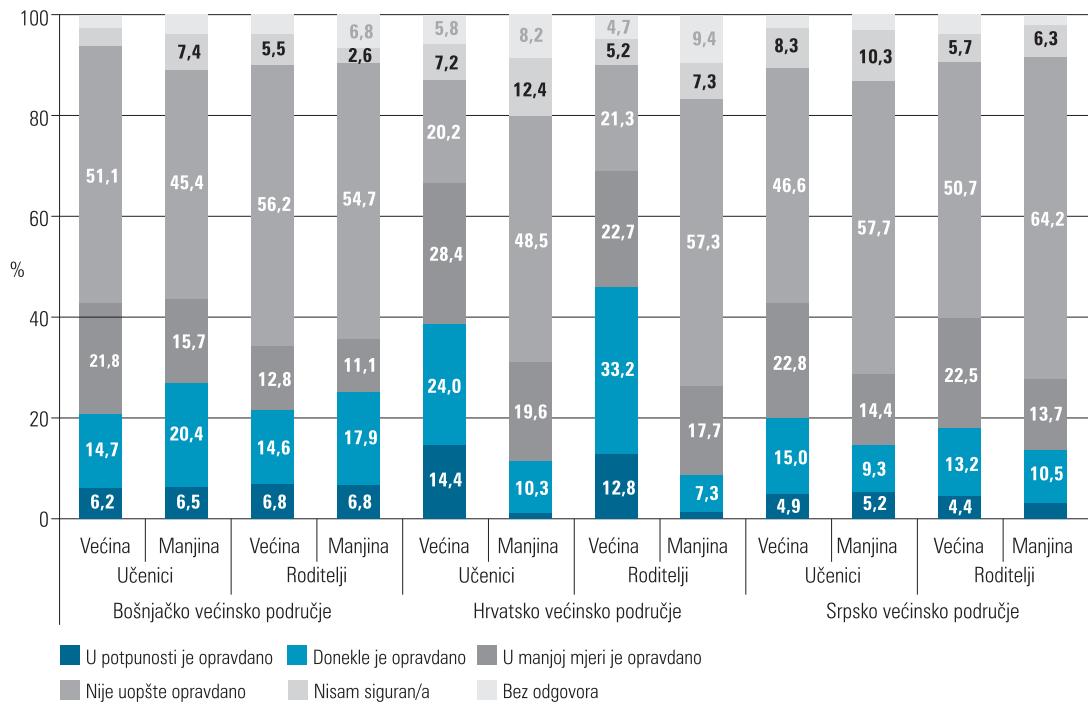
Ispitanici koji žive u različitim dijelovima BiH imaju različita mišljenja o tome da li je opravdano da se u bh. udžbenicima potencira ugroženost jednog od naroda u BiH. Tako roditelji i učenici koji žive na većinskom bošnjačkom i srpskom području češće smatraju da navedeni stav nije opravdan, dok ispitanici iz Distrikta Brčko i sa hrvatskog većinskog područja češće nalaze da je potenciranje ugroženosti jednog od naroda u BiH opravdano. (Pogledati Grafik 27)

Iako je prisutan trend da učenici i roditelji koji pripadaju većinskom narodu češće nalaze da je (u potpunosti i donekle) opravdano da se u udžbenicima potencira ugroženost jednog naroda, ova razlika je značajna samo kod ispitanika sa hrvatskog većinskog područja (Pogledati Grafik 28). Stavovi manjina u ovom pogledu se vjerovatno mogu objasniti činjenicom da se u udžbenicima potencira ugroženost naroda čija se nacionalna grupa predmeta izučava, a da "manjine" najčešće pohađaju nastavu po NPP većinskog naroda. Kako je rekla učesnica većinske fokus grupe u Banja Luci, "uvijek je ugrožen onaj narod čija je knjiga".

Dok razlika u stavu o opravdanosti isticanja ugroženosti jednog naroda u bh. udžbenicima između učenika različitih nacionalnosti nema, roditelji Hrvati češće od ostalih smatraju da je ova praksa opravdana.

Kao dopuna ovom opštem pitanju, u Upitniku za roditelje bila je navedena i tvrdnja iz udžbenika geografije za IV razred gimnazije⁴⁶ kojom se provjerava stav o isticanju ugroženosti jednog naroda u udžbenicima, a koja glasi: *Samо u proteklih četiri stoljeća BiH je svakog dana gubila po jednog Hrvata. Riječju, u BiH se mjesečno „gasilo“ jedno hrvatsko selo, a godišnje je nestajao jedan hrvatski gradić.*

⁴⁶ Madžar i Kichl (2001:56).

Grafik 28.
Sadržaj nekih udžbenika potencira ugroženost jednog od naroda u Bosni i Hercegovini. U kojoj mjeri smatrate da je to opravдано?

Pa to je naslijedeno od Miloševića, koji je godinama tezu o ugroženosti najbrojnijeg naroda doveo do te mjere da taj isti narod krene na ostale. Valjda su zato sad svi ugroženi, to je glupost koja nekome paše. Da, znači, od malih nogu djetetu puni mozak da je ugrožen i da će uvijek biti ugrožen. I čim se neko osjeća ugroženim, on će željeti da se oslobođe lanaca. I šta? U njemu se stvara agresivnost. Znači, to je čisto ciljano i usmjereno ka tome da stvarno, kad jednog dana to dijete odraste, shvati da mora da se brani od nečega.

(roditelj iz Sarajeva)

Iako se nešto više od trećine roditelja hrvatske nacionalnosti (39%) u principu slaže s isticanjem ugroženosti jednog naroda u BiH, više njih (49%) je podržalo prisustvo ove konkretnе tvrdnje u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH. Istovremeno, s prisustvom ove tvrdnje se ne slaže 68% roditelja Bošnjaka i 67% roditelja Srba.

Roditelji hrvatske nacionalnosti koji se slažu s prisustvom ovog primjera češće su oni sa većim stepenom nacionalne vezanosti.

Zaključak

Obrazovanje za život u multikulturalnom društvu definisano je kroz slijedeće aspekte za potrebe ovog istraživanja:

1. Kulturni identitet, jezik i tradicija svih naroda u Bosni i Hercegovini jednako su dobri i vrijedni.
2. U nastavi treba da budu zastupljeni sadržaji koji podstiču razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH.

3. Multikulturalnost BiH treba prezentovati kao prednost i vrijednost.
4. Pozitivne vrijednosti i osobine treba predstavljati kao univerzalne vrijednosti svojstvene ljudima uopšte.
5. Historijski razvoj BiH treba obrađivati uz isticanje doprinosa svih naroda.
6. Grupni identitet je potrebno razvijati na principima inkluzivnosti.

Najveći broj svih ispitanika podržava ove aspekte i zalaže se za njihovo provođenje u obrazovnoj praksi. Iako podaci govore o neravnomjernoj podršci aspekta obrazovanja za život u multikulturalnom društvu na različitim područjima u BiH, na svakom području se najveći dio ispitanika slaže sa zakonskim odredbama i podržava njihovu primjenu u bh. školama, ali je primjetna nemala protivrečnost između stavova ispitanika o opštim principima i stavova o konkretnim primjerima.

Istovremeno, skoro polovina ispitanika ocjenjuje da je obrazovni sistem u BiH usmjeren na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda - u

tom smislu jednonacionalan, pri čemu veći dio njih ima negativan odnos prema ovakvoj obrazovnoj orientaciji. U skladu s ovim, manje od polovine ispitanika smatra da u školi učenici dobivaju dovoljno znanja o drugim narodima u BiH. Bitno je naglasiti da petina učenika smatra kako obrazovni sistem ne obezbeđuje "znanja" o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji drugih naroda koja odgovaraju principima obrazovanja za život u multikulturalnom društvu, nego "druge" uglavnom predstavlja u negativnom kontekstu, pri čemu se misli ne samo na konkretne sadržaje već i na pristup nastavnika ovim temama.

U principu, ispitanici iz Distrikta Brčko pozitivnije od ostalih procjenjuju zastupljenost sadržaja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji naroda u BiH, slijede ispitanici s bošnjačkog, dok ispitanici sa srpskog i hrvatskog većinskog područja češće ističu da obrazovni sistem ne uvažava u dovoljnoj mjeri potrebe učenika i roditelja različitih nacionalnosti.

"Manjine" češće smatraju da je sistem jednonacionalan i češće imaju negativan odnos prema ovoj orientaciji. S obzirom da je obrazovni sistem ocijenjen kao usmjeren na jedan narod, pri čemu je to najčešće većinski narod, očekivan je rezultat da roditelji "manjine" češće navode da njihova djeca ne dobivaju dovoljno znanja o narodu kojem pripadaju. Mada nema značajne razlike u procjeni znanja koje njihova djeca dobivaju o "drugima" među roditeljima koji pripadaju većinskom i manjinskom narodu, ova je razlika prisutna kod učenika.

Razlike između ispitanika koji na određenom području predstavljaju većinski ili manjinski narod prisutne su kod prvog, drugog i šestog aspekta. Tako učenici i roditelji koji na hrvatskom i srpskom većinskom području pripadaju većinskom narodu češće od manjina smatraju da sadašnji bh. obrazovni sistem podučava da su kulturni identitet, jezik i tradicija svih naroda u BiH jednako dobri i vrijedni, te rjeđe od manjina navode da sadržaja koji podstiču razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH treba u nastavi biti više nego do sada. Pored toga, ispitanici hrvatske nacionalnosti sa hrvatskog

većinskog područja češće od manjina nalaze da je opravданo da se u udžbenicima potencira ugroženost jednog naroda.

Nalazi pokazuju da podršku pojedinim aspektima obrazovanja za život u multikulturalnom društvu rjeđe pružaju ispitanici koji imaju veći stepen nacionalne vezanosti. Ispitanici koji imaju razvijeniji osjećaj isključive nacionalne vezanosti češće smatraju da raznolikost naroda, kultura i religija u BiH treba u školama tretirati kao nedostatak i potencijalni uzrok problema. Također, ispitanici koji imaju razvijeniji osjećaj odanosti naciji, izražene nacionalne pripadnosti i isključive nacionalne vezanosti, češće se slažu s prisustvom sadržaja koji potenciraju doprinos i ugroženost jednog naroda u bh. udžbenicima.

Dobiveni podaci, pored nesumnjive podrške zakonom propisanim odredbama, ukazuju i na to da roditelji imaju dvostruka mjerila kada se određuju prema opštim aspektima ovog obrazovnog principa i kada procjenjuju konkretnе sadržaje koji se tiču naroda kojem pripadaju/drugih naroda u BiH: mada je samo mali dio svih roditelja odgovorio da se, uopšteno govoreći, slaže da se u udžbenicima ističe veći doprinos jednog naroda, dalja analiza pokazuje da imaju nešto drugačije mišljenje kada je riječ o konkretnom primjeru isticanja većeg doprinosu naroda kojem oni pripadaju/drugih naroda u BiH. Naime, s tim da tvrdnja *Geoprostor BiH od vremena doseljavanja Slovena pa sve do unazad tridesetak godina bio je naseljen većinskim srpskim stanovništvom* stoji u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH složilo se 52% ispitanika srpske nacionalnosti, mada je na opštem pitanju samo njih 9% navelo da se slaže da se u udžbenicima ističe veći doprinos jednog naroda. Nadalje, 67% roditelja bošnjačke nacionalnosti podržava prisustvo tvrdnje *Muslimani su starosjedioci ove zemlje i oni su stoljećima nepokolebljivo branili BiH od vanjskih nasrata i unutrašnjih pokušaja njenog razaranja*, a samo 8% ih je dalo podršku opštoj praksi ovog tipa. A kada je riječ o tvrdnji *Hrvati su najstariji svjedoci bosanske povijesti*, s njenom zastupljenosću se slaže 65% roditelja Hrvata - 14% njih na opštem pitanju.

3. Princip:

Obrazovanje za život u društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava

Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju (član 3.) propisuje da je jedan od osnovnih ciljeva obrazovanja u BiH promocija poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda te priprema svake osobe za život u društvu koje se temelji na principima demokratije i vladavine prava.

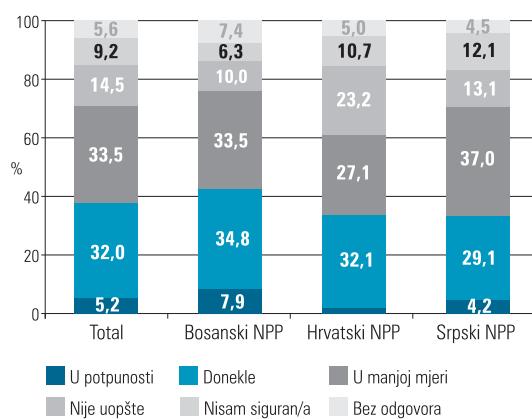
Istraživanjem su ispitani stavovi roditelja i učenika o prihvatljivosti ovog principa, kao i o njegovoj prisutnosti u aktuelnoj obrazovnoj praksi. Pri tome je težište stavljen na sljedeće aspekte:

- NPP i udžbenici su koncipirani na način koji podstiče kritičko mišljenje i ostavlja učenicima mogućnost da sami donose zaključke u vezi s prezentovanim sadržajima.
- U nastavnom procesu se razvija stav da su razlike u mišljenjima poželjne.
- Obrazovni sadržaji ne podržavaju stereotipne prezentacije pojedinih grupa.
- Obrazovanje podstiče razumijevanje i poštovanje individualnog i kolektivnog principa.

3.1. Podsticanje kritičkog mišljenja

Iako je jedan od ciljeva reforme opšteg obrazovanja u BiH bio uvođenje sadržaja i metoda koji podstiču kritičko mišljenje, debatu i dijalog, tek 37% anketiranih učenika procjenjuje da su NPP i udžbenici po kojima oni uče (u potpunosti i donekle) koncipirani na taj način, s tim da samo 5% njih navodi da su oni u potpunosti ovako postavljeni. Nasuprot tome, skoro polovina učenika (48%) navodi da ovakvog pristupa u bh. obrazovanju ima vrlo malo ili nema uopšte. Učenici koji nastavu pohađaju po bosanskom NPP češće od ostalih

smatraju da su NPP i udžbenici (u potpunosti i donekle) koncipirani tako da podstiču kritičko mišljenje i ostavljaju učenicima mogućnost da sami donesu zaključak u vezi s prezentovanim sadržajem, dok učenici koji rade po hrvatskom NPP češće od ostalih misle da NPP i udžbenici uopšte nisu tako postavljeni. Učenici koji rade po srpskom NPP češće od ostalih procjenjuju da je ovakva koncepcija u trenutnim NPP i udžbenicima zastupljena u maloj mjeri. (Pogledati *Grafik 29*)

Grafik 29.
Da li su nastavni planovi, programi i udžbenici koncipirani na način koji podstiče kritičko razmišljanje i ostavlja učenicima mogućnost da sami donesu zaključak u vezi s prezentovanim sadržajem?

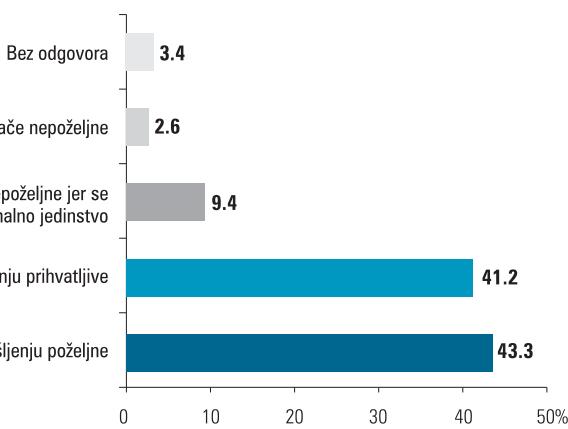
Kako bismo utvrdili učenički stav o potrebi razvijanja pozitivnog odnosa prema razlikama u mišljenju, pitali smo učenike na koji način bi se one trebale prezentovati u školama i ponudili smo sljedeće odgovore:

- razlike u mišljenju su poželjne,
- razlike u mišljenju su prihvatljive,
- razlike u mišljenju su nepoželjne jer se negativno odražavaju na nacionalno jedinstvo,
- razlike u mišljenju su inače nepoželjne.

Dobiveni podaci govore u prilog potrebe veće zastupljenosti sadržaja koji su usmjereni na razvoj kritičkog mišljenja. Tako 43% učenika smatra da u školama

Grafik 30.
Smatraš li da bi se
u školama trebalo
podučavati da su...?

treba podučavati da **su razlike u mišljenju poželjne**, a 41% njih da su razlike u mišljenju **prihvatljive**. Za odgovor da se treba podučavati da su razlike u mišljenju **nepoželjne** jer se negativno odražavaju na nacionalno jedinstvo opredijelilo se samo 9% učenika, dok je dodatnih 3% smatralo da u školi treba podučavati da su razlike u mišljenju inače nepoželjne. (Pogledati Grafik 30)

Učenici u Bosni i Hercegovini, bez obzira po kojem NPP rade, imaju slične stavove o tretiranju razlika u mišljenju kroz nastavni proces. Međutim, razlike su prisutne kod učenika s različitim oblicima nacionalne vezanosti. Tako učenici koji imaju razvijeniji osjećaj kozmopolitizma češće smatraju da su razlike u mišljenju poželjne, dok učenici s razvijenim osjećajem isključive nacionalne vezanosti češće smatraju da su razlike u mišljenju nepoželjne.

3.2. Stereotipno predstavljanje "nas" i "drugih"

Stereotipi su u udžbenicima zato da kad dijete to pročita, sutra bude dobar Bošnjak, Srbin ili Hrvat, znate. Neki obrazovni umovi kažu da dijete treba do 14. godine usmjeriti kako valja, a nakon toga uzmi ga i radi s njim što hoćeš. Treba mu isprati mozak i reći: to je tako i ne može se misliti drugačije.
(roditelj iz Sarajeva)

Tabela 6a.
Autostereotipi u
udžbenicima u BiH

AUTOSTEREOTIPI		
Bosanski NPP	Hrvatski NPP	Srpski NPP
Panbosanska orientacija⁴⁷	Pravo na državu	Heroizam
Bošnjaci su narod koji najviše zastupa ideju o integralnom bosanskom identitetu.	Sve dominantne političke opcije Hrvata kroz historiju bile su izraz jedne ključne težnje - težnje za vlastitom državom.	Mi smo mali narod koji postaje velik po svojoj slobodoljubivosti, nepokorivosti i heroizmu.
Ravnopravnost	Prvobitnost	Mučeništvo
Bošnjaci stalno moraju da dokazuju legitimnost vlastitog identiteta sebi i drugima.	Hrvatski identitet je najstariji i najduže prisutan na prostorima BiH.	Srpski narod utjelovljuje hristovski princip žrtve - dio toga je i stalno nerazumijevanje od strane drugih.
Humanizam	Politička superiornost	Progresivnost
Bošnjake odlikuje uzvišena moralnost - jedna od njenih najbitnijih manifestacija je naša pasivna patnja u različitim historijskim periodima.	Hrvati su narod koji je kroz historiju uvek jasno definisao svoje strateške ciljeve i interesu i pravovremeno djelovao na realizaciji istih.	Srbi su narod koji je uvek bio prvi i progresivan - a drugi to ne priznaju.

⁴⁷ U izvornoj studiji korišten je naziv pan-nacionalizam (pan-nationalism).

U studiji o načinu prezentovanja historijskih sadržaja u udžbenicima u BiH pod nazivom *Nepodudarne priče, usaglašeni stavovi* Pilvi Torsti⁴⁸ je, unutar teorijskog okvira zasnovanog na tezi o društvenom i historijskom konstruktivizmu, utvrdila postojanje stereotipnih predstavljanja konstitutivnih bh. naroda u udžbenicima historije. Torsti je također definisala specifične auto- i hetero- stereotipe koji su prisutni u udžbenicima i ukazala na to da oni, s jedne strane, pomažu izgradnju nacionalne svijesti o "nama", a s druge strane, održavaju i opravdavaju postojanje neprijateljskih stavova prema "drugima".

Za potrebe ovog istraživanja preuzeta je i adaptirana Torstijina kategorizacija stereotipa. S obzirom da je Analiza sadržaja udžbenika rađena paralelno s ovim istraživanjem, iz preliminarnih nalaza su preuzeti dijelovi udžbenika (pasusi, rečenice) koji su primjeri stereotipnih predstavljanja "nas" i "drugih".⁴⁹ Oni su onda uvršteni u Upitnik za učenike s namjerom da se utvrdi njihov odnos prema prisustvu ovih sadržaja u bh. udžbenicima.

U Tabelama 6a i 6b je dat adaptiran shematski prikaz stereotipnog predstavljanja "nas" i "drugih" u udžbenicima nacionalne grupe predmeta, tj. u različitim nastavnim planovima i programima: bosanskom, hrvatskom i srpskom.

U istraživanju su ispitivani stavovi učenika prema prisustvu autostereotipa u udžbenicima. Za potrebe ovog istraživanja, a s obzirom na limitiran prostor izabran je po jedan autostereotip iz svakog od tri NPP: *Panbosanska orijentacija* iz bosanskog, *Pravo na državu* iz hrvatskog, i *Mučeništvo* iz srpskog NPP.

Panbosanska orijentacija

Ovaj autostereotip podrazumijeva viđenje Bošnjaka kao naroda koji najviše zastupa ideju o integralnom bosanskom identitetu. Pritom se bosanski identitet poistovjećuje s idejom o više nacija između kojih nema konkurenčije. Tvrđnja kojom se provjerava prisustvo ovog autostereotipa preuzeta je iz udžbenika historije za I razred gimnazije⁵⁰ i glasila je:

⁴⁸ Torsti (2003).

⁴⁹ Zbog limitiranog prostora i obimnosti istraživanja nismo mogli uvrstiti primjere za sve stereotipe.

⁵⁰ Fornić, Daguda i Zaimović (2003:67).

Tabela 6b.
Heterostereotipi u
udžbenicima u BiH

HETEROSTEREOTIPI		
Bosanski NPP	Hrvatski NPP	Srpski NPP
Beznačajnost drugih Historijska dešavanja na ovim prostorima prezentuju se iz ugla bosanskog i bošnjačkog naroda. Pritom bosanski ugao pokriva i srpski i hrvatski ugao, bez njihovog jasnog diferenciranja.	Neprijateljstvo Drugi se vide kao izrazito nenaklonjeni, pa i antagonistički prema hrvatskom "nacionalnom projektu".	Okrutnost Drugi su kroz historiju kontinuirano i izrazito okrutno postupali prema srpskom narodu.
Prezentacije drugih naroda su sporadične Prisustvo i uloga drugih naroda je sporadična - rijetko se pomenu. Patnja Bošnjaka se opisuje u smislu trpljenja nepravde, uz implikaciju da patnju nanose drugi.	Povlašten položaj drugih Drugi se predstavljaju kao privilegovani - oni su sistemski preferirani u raspodjeli društvenih dobara i uloga. Drugi su kolonizatori.	Neprijateljstvo S obzirom na intenzitet i učestalost nepravednog odnosa, očito je da su drugi neprijateljski nastrojeni prema "nama".
		Nepouzdanost Drugi se vide kao izdajnici koji su prelazili na neprijateljsku stranu u različitim historijskim događanjima. Drugi su kvislinci.

Danas su rijetka mjesta u svijetu kao što je BiH u kojoj se susreću tri svjetske religije. Glavni grad BiH Sarajevo danas nazivaju Jeruzalemom Evrope.

Rezultati pokazuju da se 48% učenika koji rade po bosanskom NPP slaže s prisustvom navedene tvrdnje u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH, što je značajno više u odnosu na učenike koji rade po srpskom (30%) i hrvatskom (35%) NPP. Jedina razlika u podržavanju ove tvrdnje između učenika različitih nacionalnosti koji nastavu pohađaju po istom NPP jeste u tome što učenici bošnjačke nacionalnosti koji rade po srpskom NPP češće podržavaju njeno prisustvo u udžbenicima od svojih kolega srpske nacionalnosti.

Može se zaključiti da je ovaj stereotip u dobroj mjeri prisutan kod učenika koji rade po različitim NPP. Mogući razlog za ovo je inkluzivni karakter stereotipa koji promoviše multikulturalnost kao jednu od temeljnih vrijednosti Bosne i Hercegovine, za koju većina svih učenika smatra da je u školama treba prezentovati kao prednost.

Pravo na državu

Ovo je hrvatski autostereotip kojim se postupci i dominantna politička orijentacija hrvatskog naroda svode i objašnjavaju prije svega težnjom za nepravdedno negiranom državom. Ovaj stereotip naglašava važnost nezavisne države za Hrvate, pri čemu se sve dominantne političke opcije Hrvata kroz historiju reduktivno tumače jednim ključnim faktorom - težnjom za vlastitom državom. Tvrđnja kojom je provjeravano prisustvo ovog autostereotipa preuzeta je iz udžbenika *Moj zemljopis*⁸⁵¹ i glasila je:

Bh. Ustavom utemeljena su dva entiteta (državne zajednice): FBiH i RS. Dakle, tri konstitutivna i ravnopravna naroda žive u dva entiteta. Tko je u BiH ostao kratkih rukava nije vam teško zaključiti! I bez toga je BiH nefunkcionalna državna zajednica.

Ovaj stereotip je najprisutniji kod učenika koji rade po hrvatskom NPP (46%). Međutim, značajan dio učenika koji rade po bosanskom (39%) i srpskom (28%) NPP također se složio s ovom tvrdnjom. Razlika između

učenika različitih nacionalnosti koji nastavu prate po istom NPP prisutna je utoliko što učenici hrvatske nacionalnosti koji rade po hrvatskom NPP češće od svojih kolega bošnjačke i srpske nacionalnosti podržavaju njeno prisustvo u bh. udžbenicima.

Mučeništvo

Ovaj autostereotip odražava viđenje Srba kao naroda koji je, i pored toga što je stalno suočen s nerazumijevanjem i neokretnim tretmanom od strane drugih, spreman da se žrtvuje za "više ciljeve". Tvrđnja je preuzeta iz udžbenika *Istorije* za 9. razred osnovne škole⁸⁵² i glasila je:

Narodi BiH su u I svjetskom ratu prošli kroz sve nedaće i nesreće koje donosi rat. Srpski narod je bio u najtežem položaju. Optuživan je za sarajevski atentat i zbog toga bio izložen neviđenom teroru.

S ovom tvrdnjom se slaže 53% učenika koji rade po srpskom NPP, kao i 21% učenika koji rade po bosanskom i 14% učenika koji rade po hrvatskom NPP. Bez obzira po kojem NPP pohađaju nastavu, učenici srpske nacionalnosti češće od svojih kolega bošnjačke i hrvatske nacionalnosti podržavaju prisustvo ove tvrdnje u bh. udžbenicima.

U istraživanju prisustva heterostereotipa u učeničkim stavovima izabrani su sljedeći: *Neznačajnost drugih* iz bosanskog NPP, *Povlašten položaj drugih* iz hrvatskog NPP i *Nepouzdanost* iz srpskog NPP.

Beznačajnost drugih

Heterostereotipi kod Bošnjaka zasnovani su na viđenju drugih kao historijski neznačajnih. Njihovo pominjanje je relativno rijetko, sporadično i indirektno - kroz opis patnje koju su Bošnjacima prouzrokovali. Pošto se radi o odsustvu drugih a ne o njihovom negativnom tretmanu, nije bilo moguće pomoći tvrdnji izvađenih iz udžbenika provjeriti prisustvo ovog stereotipa kod ispitanika.

Povlašten položaj drugih

U okviru ovog stereotipa drugi se predstavljaju kao privilegovani - sistemski su preferirani u rasподjeli

⁸⁵¹ Markotić i Markotić (2005:88).

⁸⁵² Pejić (2005:65).

raspoloživih društvenih dobara i socijalnih uloga. Iz ovoga proizlazi da nacionalna i građanska prava Hrvati mogu realizovati jedino u okviru vlastite, hrvatske države. Tvrđnja za ovaj stereotip preuzeta je iz udžbenika *Povijest za 8. razred srednje škole*⁵³ i glasila je:

Sve bitne odluke u Jugoslaviji su se donosile u državnom središtu i republice su ih morale provoditi. U Hrvatskoj je bila vrlo izražena povlaštenost Srba, koji su kao članovi Partije dolazili na mnoga odgovorna mjesa i položaje i na različite načine su gušili iskazivanje hrvatskih nacionalnih osjećanja.

Nešto više od trećine učenika koji rade po hrvatskom NPP (34%) slaže se s navedenom tvrdnjom. Značajno je manji procenat učenika koji rade po bosanskom (17%) i srpskom (14%) NPP, a koji se slažu s navedenom tvrdnjom. Razlike između učenika različitih nacionalnosti koji nastavu prate po istom NPP postoje utoliko što učenici hrvatske nacionalnosti koji rade po hrvatskom NPP češće od svojih kolega bošnjačke i srpske nacionalnosti podržavaju prisustvo ove tvrdnje u bh. udžbenicima.

Nepouzdanost

U okviru ovog stereotipa drugi su vide kao nepouzdati - oni su izdajnici koji su u različitim historijskim događanjima prelazili na neprijateljsku stranu i, prema tome, na njih se ne može osloniti. Tvrđnja je preuzeta iz udžbenika *Istorija za 9. razred osnovne škole*⁵⁴ i glasila je:

Njemačke jedinice su ušle u Zagreb 10. aprila 1941. godine. Zagrepčani su ih dočekali s cvijećem i častili raznim đakonijama. Za srpski i miroljubivi jugoslovenski narod to je bio početak patnji, stradanja i genocida.

S ovom tvrdnjom se složilo 46% učenika koji rade po srpskom NPP, te 17% učenika koji rade po hrvatskom i 16% učenika koji rade po bosanskom NPP.

Učenici srpske nacionalnosti koji rade po srpskom i hrvatskom NPP češće su od učenika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti podržali prisustvo ove tvrdnje u udžbenicima.

3.3. Principi individualnog i kolektivnog u udžbenicima

Kako bismo dobili mišljenje o poželjnom načinu tretiranja principa individualnog i kolektivnog u udžbenicima, ispitanike smo pitali kako treba da budu koncipirani NPP i udžbenici koji se koriste u školama u BiH. Rezultati pokazuju da je svijest o potrebi potenciranja individualnog i građanskog principa relativno niska. Naime, najveći broj ispitanika (njih 71%) mišljenja je da se u nastavnim planovima, programima i udžbenicima treba **podjednako isticati** važnost građanina pojedinca u društvu kao i važnost pripadnosti određenom narodu ili vjeroispovijesti.

Manji dio njih (18%) smatra da treba **naglašavati važnost građanina pojedinca u društvu**, dok manje od desetine njih smatra da NPP i udžbenike treba koncipirati tako da naglašavaju važnost pripadnosti određenom narodu i/ili vjeroispovijesti. Pri tome, stav da je potrebno isticati važnost individualnog prisutniji je kod roditelja nego kod učenika. (Pogledati *Tabelu 7*)

Stav da je potrebno *podjednako isticati i važnost građanina pojedinca i važnost pripadnosti određenom narodu* je najzastupljeniji i kod učenika i kod roditelja na svim većinskim područjima, i kod učenika iz

⁵³ Matković, Goluža i Šarac (2005:108).

⁵⁴ Pejić (2005:122).

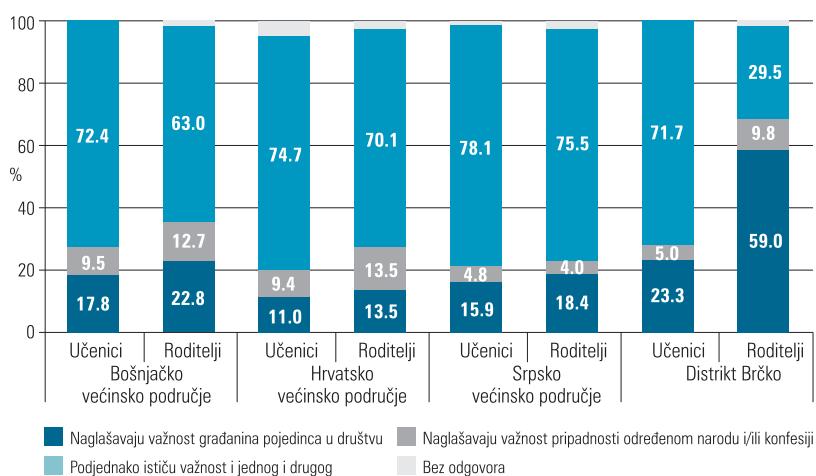
DA LI NPP I UDŽBENICI KOJI SE KORISTE U ŠKOLAMA TREBA DA...	Roditelji		Učenici	
	N	%	N	%
Naglašavaju važnost građanina pojedinca u društvu	215	20,75	158	15,49
Naglašavaju važnost pripadnosti određenom narodu i/ili konfesiji	104	10,04	79	7,75
Podjednako ističu važnost i jednog i drugog	695	67,08	763	74,80
Ne zna	17	1,64	16	1,57
Ne želi odgovoriti	5	0,49	4	0,39
TOTAL	1.036	100	1020	100

Tabela 7.
Odnos ispitanika prema individualnom i kolektivnom u bh. NPP i udžbenicima

Distrikta Brčko, dok roditelji iz Distrikta Brčko najčešće misle da NPP trebaju trebaju da ističu *važnost građanina pojedinca u društvu*. Isti stav češće zastupaju roditelji sa bošnjačkog područja od onih naseljenih na hrvatskom većinskom području, kao i učenici iz Distrikta i sa bošnjačkog većinskog područja od onih naseljenih na području sa hrvatskom većinom.

Mišljenje da bi NPP i udžbenici trebali da *naglašavaju važnost pripadnosti određenom narodu i/ili konfesiji* rjeđe od ostalih podržavaju roditelji koji žive na srpskom većinskom području, što rjeđe čine i učenici sa ovog većinskog područja nego učenici sa bošnjačkog i hrvatskog većinskog područja (Pogledati *Grafik 31*).

Grafik 31.
Smatraće li da nastavni planovi, programi i udžbenici koji se koriste u školama u BiH trebaju da:

Učenici na fokus grupama u Sarajevu su sljedećim primjerima ilustrovali odnos prema principima individualnog i kolektivnog u nastavi u bh. školama:

Udžbenici često podstiču da se na osobu ne gleda kao na pojedinca već uzimaju grupu i svrstavaju ga u neku od njih, u grupu kojoj možda sam ne želi da pripada, ali je samim svojim imenom i prezimenom svrstan u tu grupu, htio to ili ne...

Dakle, ako si ti neko ko je pripadnik srpskog naroda, ti se odmah smatraš Srbinom koji je sudjelovao u ovom ratu i odmah te stavljavaju u taj neki negativni kontekst. Iako si ti živio ovdje, dakle, bio u tom ratu u Sarajevu, čak i ako si izgubio nekoga, oni tebe odmah stavljavaju u negativni kontekst.

3.3.1. Prezentovanje vrijednosti

kolektivnog u udžbenicima

U toku priprema za istraživanje uočili smo da se u nekim udžbenicima u BiH vrijednosti kao što su narod, država ili vjera prezentuju kao najviše postignuće ljudske društvene egzistencije. Vrijednostima koje dijeli cijeli kolektiv dat je primat u odnosu na ličnost pojedinca, na ostvarenje njegovih potencijala i poštivanje ličnog integriteta. Svi drugi elementi identiteta pojedinca smatraju se nevažnim i podređeni su njegovom kolektivnom identitetu.

U Upitniku za roditelje navedene su dvije tvrdnje iz udžbenika koje ilustruju ovakav pristup s namjerom da se utvrdi odnos roditelja prema njihovom prisustvu u bh. udžbenicima.

Prva od njih je preuzeta iz udžbenika *Moj zemljopis*⁸⁵⁵ i ona je bila primjer za prezentovanje društvenih institucija, pojmove i vrijednosti (država, nacija, demokratija, ljudska prava, sloboda i sl.) kao da su absolutni, konstantni i neupitni entiteti:

Narod i država su najveća dostignuća ljudskog duha.

S tim da se navedena tvrdnja nalazi u udžbenicima iz kojih uče djeca u Bosni i Hercegovini slaže se 63% anketiranih roditelja. Roditelji koji podržavaju prisustvo ove tvrdnje u udžbenicima češće su bošnjačke i hrvatske nacionalnosti (66% njih), ali se i 56% roditelja srpske nacionalnosti slaže s njenim prisustvom.

Druga tvrdnja, preuzeta iz istog udžbenika,⁸⁵⁶ predstavlja primjer naglašavanja "religijskog" identiteta do te mjere da se on predstavlja kao "univerzalnost" koja je svojstvena čovječanstvu uopšte:

Vjera je stoljetna i vrhovna inspiracija čovjeka. Nju ne čine samo bogomolje. Ona je ukupnost našeg duhovnog prostora - načina mišljenja, ponašanja, postupanja i življena.

S tim da se navedena tvrdnja treba nalaziti u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH slaže se 78% anketiranih roditelja. Roditelji koji podržavaju prisustvo

⁸⁵⁵ Markotić i Markotić (2005:51)

⁸⁵⁶ Markotić i Markotić (2005:87)

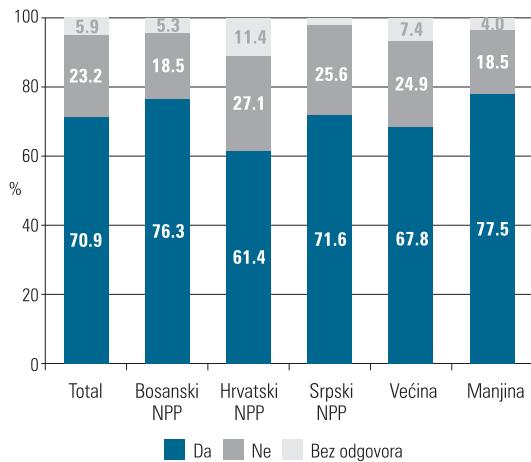
ove tvrdnje u udžbenicima najčešće su hrvatske nacionalnosti (83% njih), ali se i većina roditelja bošnjačke i srpske nacionalnosti slaže s njenim prisustvom (77% i 74%).

3.3.2. Prisustvo sadržaja vezanih za oružane sukobe i ratove uopšte

U analizi sadržaja je utvrđeno da veliki prostor u udžbenicima historije zauzimaju oružani sukobi i ratovi uopšte, što kod učenika stvara percepciju o njihovoj neumitnosti. Osim toga, u udžbenicima se često kao ključni kriterij za patriotizam uzima spremnost da se umre za vlastitu zemlju ili narod.

Podaci dobiveni u ovom Istraživanju su u skladu s nalazima analize sadržaja - većina svih učenika (71%) smatra da se pri izučavanju nacionalne i svjetske historije u udžbenicima u BiH previše naglašavaju oružani sukobi i ratovi uopšte. Ovaj stav prisutniji je kod učenika koji pohađaju nastavu po bosanskom i po srpskom NPP nego kod učenika koji rade po hrvatskom NPP. Također, učenici pripadnici manjina na određenom području češće od učenika pripadnika većinskog naroda smatraju da se oružanim sukobima i ratovima daje prevelika pažnja u udžbenicima. (Pogledati *Grafik 32*)

Grafik 32.
Smatraš li da se pri izučavanju nacionalne i svjetske historije previše naglašavaju oružani sukobi i ratovi uopšte?

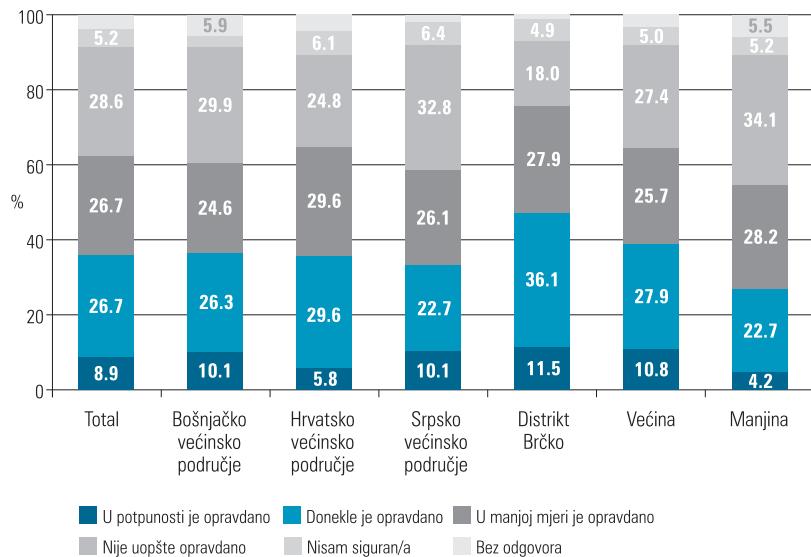

Zanimljivo je da je ovo jedan od rijetkih slučajeva gdje se pojavljuju razlike u stavovima učenika i učenica: one češće smatraju da se oružani sukobi i ratovi uopšte previše naglašavaju pri izučavanju nacionalne i svjetske historije.

Roditelje smo dodatno pitali da li je opravdano veliki prostor u udžbenicima historije posvećivati oružanim sukobima. Polovina roditelja (55%) smatrala je da ovakva koncepcija udžbenika historije nije uopšte opravdana ili da je opravdana u manjoj mjeri, dok je trećina (36%) roditelja ocijenila da je (u potpunosti i donekle) opravdano u nastavi historije veliki prostor posvećivati oružanim sukobima i ratovima uopšte.

Roditelji iz Distrikta Brčko češće podržavaju veliku zastupljenost oružanih sukoba i ratova uopšte u udžbenicima historije nego roditelji s drugih područja, a naročito sa srpskog većinskog područja. Roditelji koji pripadaju većinskom narodu ovo podržavaju u nešto većem broju nego onih iz manjinskih naroda na određenom području. (Pogledati *Grafik 33*)

Grafik 33.
U udžbenicima nacionalne i svjetske historije veliki prostor zauzimaju oružani sukobi i ratovi uopšte. U kojoj mjeri smatra da je to opravданo?

Pored pitanja koje se odnosilo na stav roditelja o zastupljenosti sadržaja vezanih za oružane sukobe, pomoći tvrdnji provjerili smo i stav roditelja o načinu na koji se rat i oružani sukobi tretiraju u udžbenicima. Tvrđnje su se odnosile na naglašavanje neumitnosti ratova uopšte, na opravdanost rata

kao sredstva za ostvarenje nacionalnih interesa, glorifikaciju nasilja i spremnosti da se umre za vlastitu zemlju i mučeništva kao ključnog kriterija za patriotizam:

U periodu od 1992. do 1995. na bosanskohercegovačkom geoprostoru vođen je rat kao sredstvo za ostvarenje nacionalnih interesa konstitutivnih naroda.

Gnjato, Grčić, Marić i Rakita (2005:17)

Srbi u BiH su se herojski izborili za svoj entitet - Republiku Srpsku. Srbi u Hrvatskoj nisu uspjeli da odbrane Republiku Srpsku Krajinu i 1995. godine su većinom prognani sa svojih ognjišta.

Mihaljić (2003:238)

U našoj ponosnoj domovini BiH je bilo mnogo boraca koji su vlastitim životom potvrđili veličinu i istinitost svoga šehadeta. I danas su Bošnjaci spremni na tu potvrdu šehadeta, ako zatreba, braniti vjeru i domovinu.

Omerdić i Kalajdžisalihović (2005:9)

S tim da se prva navedena tvrdnja nalazi u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH složilo se 59% anketiranih roditelja, dok se sa prisustvom druge i treće tvrdnje složila po trećina njih. Prisustvo prve tvrdnje, koja je generalnog karaktera, u principu podržavaju roditelji svih nacionalnosti, što s naredne dvije tvrdnje, koje odnos prema ratu dovode u vezu s jednim od bh. naroda, nije slučaj.

Tako su roditelji koji podržavaju prisustvo druge tvrdnje u udžbenicima uglavnom srpske nacionalnosti (68% njih), i češće su to roditelji s većim stepenom nacionalne vezanosti. Nasuprot tome, većina roditelja bošnjačke (71%) i hrvatske nacionalnosti (60%) protivi se njenom prisustvu u udžbenicima. Bitno je naglasiti da se Hrvati ipak značajno manje protive prisustvu ove tvrdnje nego Bošnjaci.

Roditelji koji podržavaju prisustvo treće tvrdnje u udžbenicima uglavnom su bošnjačke nacionalnosti (57% njih) i češće su to roditelji s većim stepenom na-

cionalne vezanosti. Najviše roditelja iz skupine srpske nacionalnosti (52%), a onda i hrvatske (45%), protivi se prisustvu ove tvrdnje u udžbenicima.

Zaključak

Iako je jedan od ciljeva reforme opštег obrazovanja u BiH bio uvođenje sadržaja i metoda koji podstiču kritičko mišljenje, debatu i dijalog, tek 37% anketiranih učenika procjenjuje da su NPP i udžbenici po kojima oni uče koncipirani na ovaj način. U prilog tome govore i rezultati koji ukazuju na prisustvo stereotipa kako u sadržaju udžbenika tako i u učeničkim stavovima, na relativno nisku svijest o potrebi potenciranja individualnog - građanskog principa, te na odnos učenika prema tretiranju razlika u mišljenju kroz nastavne sadržaje.

Učenici koji rade po hrvatskom NPP češće od ostalih misle da NPP i udžbenici uopšte nisu koncipirani tako da podstiču kritičko mišljenje i ostavljaju učenicima mogućnost da sami donose zaključke u vezi s prezentovanim sadržajem, dok učenici koji nastavu pohađaju po bosanskom NPP češće od ostalih smatraju da su NPP i udžbenici postavljeni tako da podstiču kritičko mišljenje. Nasuprot tome, nema značajnih razlika u mišljenju učenika koji rade po različitim NPP o poželjnom načinu tretiranja razlika u mišljenju: 43% učenika smatra da u školama treba podučavati da **su razlike u mišljenju poželjne**, 41% njih da su razlike u mišljenju **prihvatljive**, a 12% da su razlike u mišljenju **nepoželjne**.

Kod ispitanika na svim većinskim područjima najzastupljeniji je stav da je potrebno podjednako *isticati i važnost građanina pojedinca i važnost pripadnosti određenom narodu*, a jedino roditelji iz Distrikta Brčko u najvećem broju slučajeva uviđaju da je potrebno isticati važnost građanina pojedinca. Na ostalim područjima je ovaj stav prisutan u manjoj mjeri (između 11% i 23%).

I učenici i roditelji se slažu da se sadržajima koji se odnose na oružane sukobe i ratove uopšte pri izučavanju nacionalne i svjetske historije daje veliki

prostor u udžbenicima. Istovremeno, rezultati vezeni za konkretnе primjere predstavljanja historije kao niza sukoba kojim se ostvaruju interesi određenih grupa u pojedinim historijskim periodima pokazuju da je svijest o krajnjoj konsekvenци ovakvog prezentovanja historije - pružanje legitimiteza za upotrebu oružja - relativno niska.

Razlike u mišljenju ispitanika koji pripadaju manjinskom ili većinskom narodu na određenom području prisutne su samo utoliko što su učenici i roditelji "manjine" kritičniji prema prisustvu sadržaja koji se odnose na oružane sukobe i ratove uopšte u bh. udžbenicima.

Dobiveni podaci ukazuju i na to da su i auto i heterostereotipi o vlastitom narodu u principu prisutniji kod onih učenika koji su većina i koji pohađaju nastavu po "svom" NPP. Učenici pripadnici manjina koji nastavu pohađaju po većinskom NPP imaju manje prisutne stereotipe o vlastitom narodu i više podržavaju pojedine stereotipe većinskog naroda nego njihovi sunarodnjaci koji su u položaju većine. Iz ovoga možemo zaključiti da je uticaj udžbenika u formiranju stereotipnog predstavljanja "nas" i "drugih" značajan, ne umanjujući pritom uticaj koji ostvaruju mediji, porodica i okolina uopšte.

Prisustvo stereotipa u udžbenicima i učeničkim stavovima je u direktnoj koliziji sa zakonskim odredbama koje zagovaraju podsticanje analitičkih i interpretativnih vještina kod učenika, multiperspektivan pristup u izučavanju historijskih događaja i pripremu pojedinca za život u pluralističkom društvu zasnovanom na principima participativne demokratije i vladavine prava. Ovo je posebno opasno u društvu kakvo je bosanskohercegovačko danas, jer razlikovanje "nas" od "njih kroz usvajanje stereotipnih slika o historijskoj ulozi, političkim opredjeljenjima, te generalno položaju grupe u "višem poretku stvari", pomaže proces diferencijacije konstitutivnih naroda u BiH. Stereotipno gledati na karakteristike pojedinih naroda, između ostalog, znači tvrditi da se "naše" i "njihove" karakteristike značajno ili čak potpuno razlikuju, odnosno da među njima nema preklapanja,⁵⁷ a pri tome implicitno ili eksplicitno degradirati druge u poređenju s "nama".

Nudeći gotov kategorijalni aparat za razumijevanje sebe i drugih, i podstičući učenike na poistovjećivanje s kolektivnim vrijednostima i normama, stereotipi još služe za opravdavanje postupaka vlastite grupe te stvaranje i očuvanje nekritički pozitivne slike o vlastitom narodu.

S obzirom na navedeno, prisustvo stereotipa u udžbenicima i učeničkim stavovima predstavlja važno pitanje u procesu reforme obrazovnih sadržaja i zahtijeva posebnu pažnju. Ono se u ovom istraživanju zbog ograničenog prostora nije moglo obraditi na adekvatan način i bilo bi jako važno istražiti ga detaljno u posebnom istraživanju. Naime, ova studija ne može ponuditi odgovor da li postoji uzročno-posledična veza između određenih stereotipnih sadržaja u udžbenicima i učeničkim stavova, ali su rezultati dovoljno indikativni da se zapitamo: čemu obrazovanje zaista uči djecu?

⁵⁷ Kecmanović (2005).

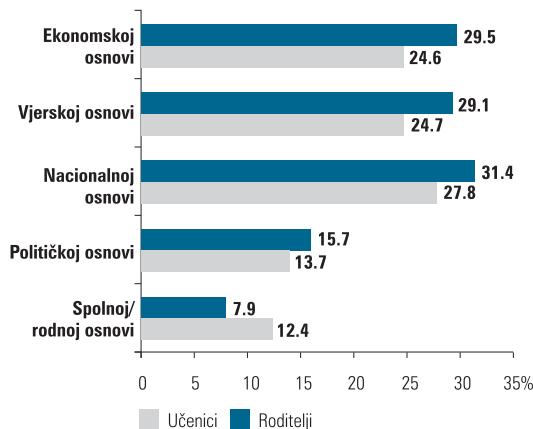
4. Princip: Obezbeđenje kvalitetnog obrazovanja oslobođenog političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije

U strategiji za reformu obrazovanja ministri obrazovanja obavezali su se da će svakom djetetu obezbijediti mogućnost kvalitetnog obrazovanja oslobođenog političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda (Obećanje 1). Istraživanjem su ispitani stavovi roditelja i učenika o primjeni ovog principa u trenutnoj obrazovnoj praksi. Pri tome je težište stavljeno na utvrđivanje prisustva sljedećih oblika diskriminacije:

- Diskriminacija na nacionalnoj osnovi,
- Diskriminacija na vjerskoj osnovi,
- Diskriminacija na ekonomskoj osnovi,
- Diskriminacija na političkoj i rođnoj osnovi.

Učenici i roditelji obuhvaćeni Istraživanjem procjenjuju da je u okviru bh. obrazovnog sistema prisutna diskriminacija po različitim osnovama. Pri tome, najčešće smatraju da se učenici diskriminiraju po nacionalnoj, vjerskoj i ekonomskoj osnovi, dok nešto manje ispitanika smatra da je u školama prisutna diskriminacija po političkoj i rođnoj osnovi. Značajne razlike u procjeni prisustva pojedinih oblika diskriminacije između učenika i roditelja postoje kod diskriminacije po spolnoj/rođnoj

Grafik 34.
Smatram da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna diskriminacija djece po sljedećim osnovama:

osnovi (za koju učenici smatraju da je prisutnija) i po ekonomskoj i vjerskoj osnovi (za koje roditelji češće od učenika smatraju da su prisutne u bh. obrazovnom sistemu). (Pogledati Grafik 34)

Nakon pitanja koje se odnosilo na percepciju prisustva različitih vrsta diskriminacije u bh. obrazovnom sistemu uopšte, učenike i roditelje smo pitali i za primjere diskriminacije doživljene kroz dosadašnje školovanje. Pri tome smo roditelje zamolili da nam kažu da li je njihovo dijete kroz dosadašnje obrazovanje ikada doživjelo diskriminaciju po različitim osnovama, a od učenika smo tražili da kažu da li su u toku školovanja oni lično ili drugi učenik iz njihove škole iskusili i jednu vrstu diskriminacije. I podaci pokazuju da percepcija prisustva različitih vrsta diskriminacije u bh. obrazovnom sistemu ne korespondira s ličnim iskustvima doživljene diskriminacije. Naime, u odnosu na procjenu opštег prisustva diskriminacije djece u bh. školama, mnogo rjeđe su navođeni pojedinačni - lično doživljeni primjeri diskriminacije učenika.

Rijetki roditelji koji su naveli da je njihovo dijete u okviru dosadašnjeg školovanja bilo diskriminirano najčešće su navodili diskriminaciju po nacionalnoj i po vjerskoj osnovi (po 5%). Nešto manje roditelja reklo je da je njihovo dijete u školi bilo diskriminirano po ekonomskoj osnovi (4%), dok primjera vezanih za ostale oblike diskriminacije skoro da nije ni bilo. Isti trend je prisutan i kod učenika. Najčešće su navođeni slučajevi doživljene nacionalne i vjerske diskriminacije (po 12%), a slijede primjeri ekonomske diskriminacije u školama koje učenici pohađaju ili su ih pohađali (8%).

Na fokus grupama se pokazalo da je ovu razliku - osim činjenice da se o prisustvu diskriminacije u bh. školama najčešće zaključuje na osnovu "sekundarnih izvora" (medijskih informacija, neformalnih razgovora i projekcijom procjene opšte socio-ekonomske situacije u zemlji) - uzrokovala i sklonost ispitanika koji pripadaju "većini" na određenom području da, procjenjujući prisustvo nacionalne, vjerske i političke diskriminacije u bh. obrazovnom sistemu, u principu govore o položaju pripadnika vlastitog naroda u druga dva područja (zbog čega nisu ni mogli navesti lična iskustva vezana za dosadašnje školovanje), dok su manjine bile te koje su prvenstveno govorile o vlastitom iskustvu, ali i o tretiranju pripadnika drugih većinskih naroda na područjima na kojima su oni u položaju manjine. Međutim, pripadnike manjina su često u navođenju ličnih iskustava sa diskriminirajućim odnosom baziranim na nacionalnoj, vjerskoj i političkoj osnovi sprječavali strah da se progovori o vlastitom položaju i teškoća da se slučaj uobiči u "konkretan" primjer.

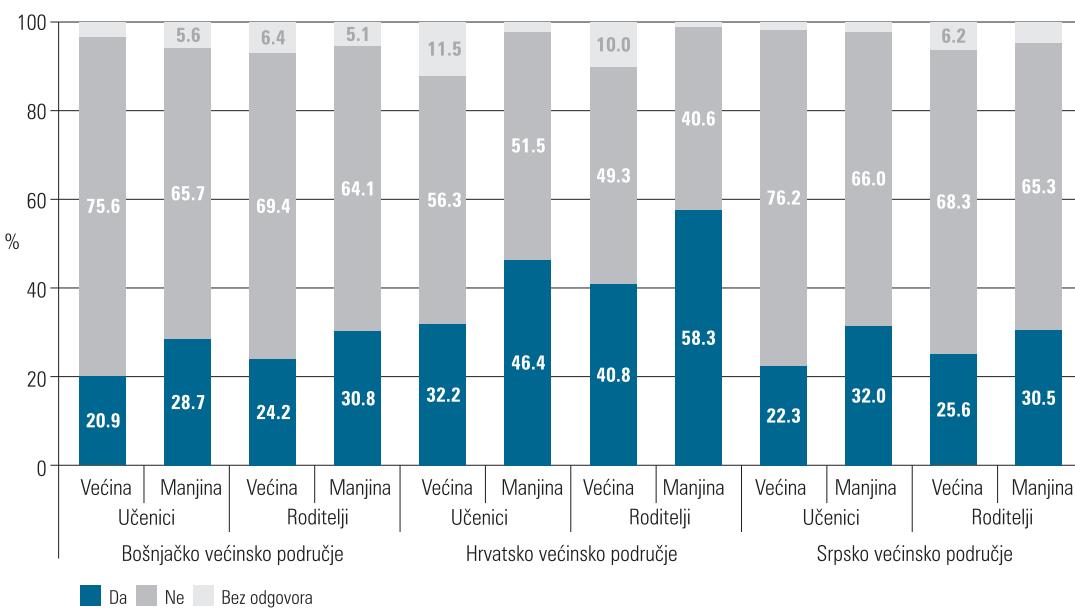
Tako su različita iskustva sa fokus grupa na kojima su učestvovali učenici pripadnici manjinskih naroda u Vitezu, Sarajevu i Banjoj Luci. Naime, dok se u Vitezu govorilo o eksplicitnoj diskriminaciji manjinskih učenika po nacionalnoj i vjerskoj osnovi (učenici koji pohađaju nastavu po bosanskom NPP istakli su da nemaju pristup

kabinetima u školi i da su izloženi vrijedeđanju i provokacijama od učenika većinske nacionalnosti⁵⁸), u Sarajevu su manjinski učenici opisali diskriminirajući odnos kao prevladavajuće implicitan: *Ne može se reći da je neko prstom u tebe uperio. Niko ne kaže: ti si ono, ti si ovo; ali osjeti se kroz priču, nekako, htio ti to ili ne, osjetiš se uvrijeđenim.* Za razliku od prethodne dvije grupe učenika, učenici pripadnici manjinskih naroda u Banja Luci su imali vidljivu nelagodu što se uopšte i nalaze u grupi u kojoj je pokrenuta takva tema i veliki strah da govore o bilo kakvom mogućem prisustvu diskriminacije, tako da je razgovor sveden na nekoliko konvencionalnih izjava koje nisu sadržavale nikakvo iskustvo ili stav.

4.1. Diskriminacija po nacionalnoj osnovi

Kao što je već rečeno, i učenici i roditelji smatraju da je diskriminacija po nacionalnoj osnovi jedan od najzastupljenijih vidova diskriminacije u bh. obrazovnom sistemu.

Pri tome je mišljenje da nacionalne diskriminacije ima u okviru bh. obrazovnog sistema najčešće na hrvatskom većinskom području i zastupljenije je kod roditelja nego kod učenika. A prisustvo diskriminacije po nacionalnoj osnovi (kao i po svim ostalim osnovama) najrjeđe navode ispitanici iz Brčko Distrikta.

Grafik 35.
Smatrajte li da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna diskriminacija djece po nacionalnoj osnovi?

⁵⁸ Iako su učenici većinske nacionalnosti u Vitezu također govorili o vrijedeđanjima i provokacijama koje su dolazile od učenika pripadnika manjina.

Primjeri diskriminacije po nacionalnoj osnovi koje su u anketi naveli roditelji i učenici:

Kamenovanje od strane hrvatske djece. (Roditelj iz Viteza)

Fizički napad prije časa vjeronauke.
(Roditelj iz Banja Luke)

Prijeteće poruke na klupi, dobacivanje.
(Roditelj iz Banja Luke)

Svi su je školi zvali balinkuša.
(Roditelj iz Doboja)

Nazivali su me prijatelji iz škole vlahinjom.
(Učenica iz Bosanskog Petrovca)

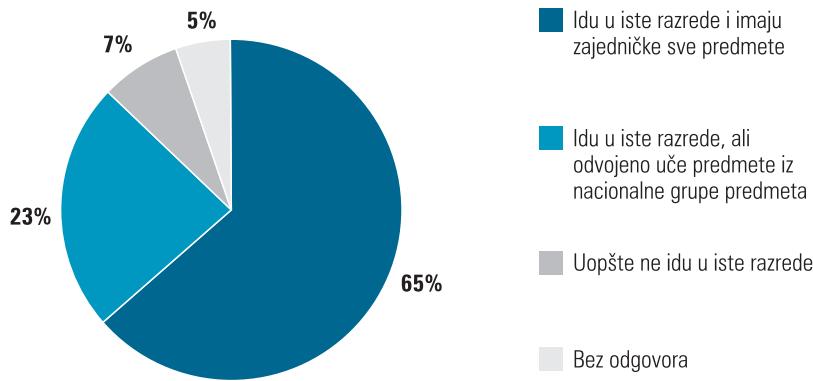
Bacali su mi i cijepali knjige, izazivali.
(Učenica iz Banja Luke)

Bila sam pretučena zbog nacije.
(Učenica iz Prijedora)

⁵⁹ ICVA (2006).

Grafik 36.

Da li misliš da bi učenici različitih nacionalnosti trebalo da:

Kao što se moglo i očekivati, na prisustvo nacionalne diskriminacije češće su upozoravali učenici i roditelji pripadnici manjinskih naroda nego naroda koji na određenom području predstavljaju većinu. Međutim, mada je ovo opšta tendencija, razlika između mišljenja učenika i roditelja iz manjinskih naroda i onih iz većinskih značajna je samo na hrvatskom većinskom području. (Pogledati Grafik 35)

Dvije škole pod jednim krovom

Posebnu vrstu diskriminacije po nacionalnoj osnovi predstavlja praksa odvajanja učenika unutar iste škole u tzv. dvije škole pod jednim krovom. Radi se o školama u kojima učenici bošnjačke i hrvatske nacionalnosti odvojeno pohađaju nastavu, često su i potpuno fizički odvojeni, nemaju zajedničke vannastavne aktivnosti. Prema Izvještaju o monitoringu implementacije Srednjoročne razvojne strategije koji su sačinile nevladine organizacije,⁵⁹ trenutno u Bosni i Hercegovini postoji oko pedeset ovakvih škola.

Ova praksa je još prisutna iako se u Izvještaju Komiteta za ekonomска, socijalna i kulturna prava (CESCR 2005) - tijela koje prati kako strane potpisnice, među kojima je i naša zemlja, primjenjuju Međunarodni sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima - eksplisitno kaže:

Komitet od BiH zahtijeva da prekine praksu rada škola koje imaju strukturu poznatu kao "dvije škole pod jednim krovom", kao i izgradnju odvojenih škola za djecu koja pripadaju različitim nacionalnim grupama. Komitet predlaže da se u BiH škole ujedine, te da se nastava izvodi po jedinstvenom nastavnom

planu i programu u svim razredima, bez obzira na nacionalnu pripadnost učenika, te zahtijeva od države da podnese izvještaj o svim koracima koji će biti poduzeti tokom sljedećeg perioda izvještavanja.

Također, u zaključnom Izvještaju Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije (CERD) u martu 2006. godine se navodi:

Komitet ozbiljno zahtijeva od BiH da, što je prije moguće, okonča segregaciju u javnim školama, što znači da ukine jednonacionalne škole i škole koje imaju strukturu poznatu kao "dvije škole pod jednim krovom". Komitet predlaže da odgovorni predstavnici vlasti administrativno ujedine prethodno razdvojene škole, da iz svih škola uklone jednonacionalne, ili simbole i zastave samo jedne vjere, te da primijene savremenu zajedničku jezgru nastavnog plana i programa u svim školama na teritoriju države, koja zadovoljava kulturne potrebe različitih grupa naroda na teritoriju BiH.

Istraživanje je pokazalo da većina anketiranih učenika ne podržava razdvajanje učenika i odvojeno pohađanje nastave unutar jedne škole. Naime, 65% njih smatra da bi učenici različitih nacionalnosti trebalo **da idu u iste razrede i da imaju zajedničke sve predmete**.

Veći dio preostalih učenika (23%) smatra da djeca različitih nacionalnosti treba da idu u iste razrede, ali da odvojeno uče predmete iz nacionalne grupe predmeta. Samo mali broj učenika smatra da bi djeca različitih nacionalnosti trebala u toku nastave biti u potpuno odvojenim razredima (7%) (Pogledati Grafik 36). U ovoj grupi brojniji su učenici iz ruralnih područja, učenici srpske i hrvatske nacionalnosti, i povratnici - pripadnici većinskog naroda na kojem žive.

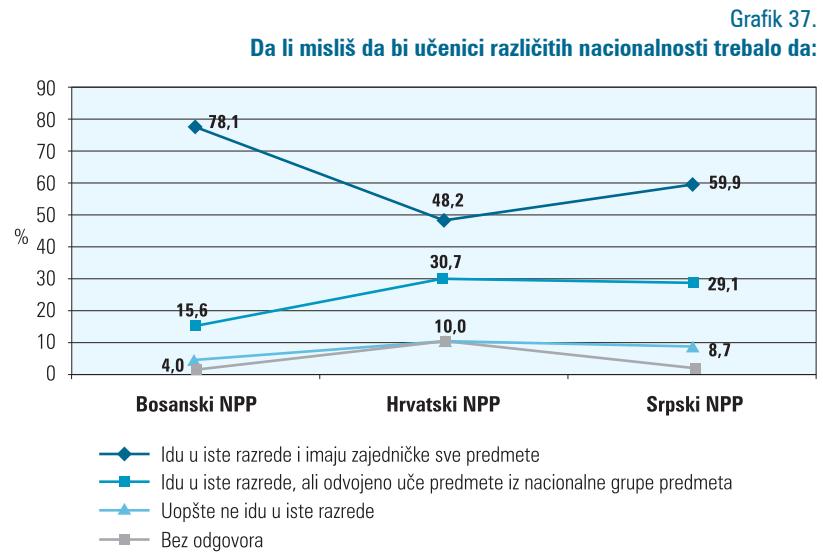
Postoje razlike u odgovorima na ovo pitanje i između učenika koji pohađaju nastavu po različitim NPP. Tako učenici koji nastavu pohađaju po bosanskom NPP češće od ostalih smatraju da bez obzira na nacionalnost učenici treba da idu u iste razrede i da im svi predmeti budu zajednički (78%). Ovaj stav je najrjeđe zastupljen kod učenika koji rade po hrvatskom NPP (48%).

Također, podaci pokazuju da je kod učenika koji rade po hrvatskom i srpskom NPP u odnosu na učenike koji rade po bosanskom NPP prisutniji stav da djeca različitih nacionalnosti idu u zajedničke razrede, **ali imaju odvojenu nastavu iz nacionalne grupe predmeta** (31% i 29% naspram 16%). Kod njih je istovremeno zastupljenije i mišljenje da djeca različitih nacionalnosti nastavu **pohađaju u potpuno odvojenim razredima** (10% i 9% naspram 4%). (Pogledati *Grafik 37*)

Razlike u zastupljenosti pojedinih stavova između učenika koji rade po različitim NPP su u skladu s razlikama između stavova učenika koji žive na različitim područjima u BiH. Mada na svim područjima prevlada stav o zajedničkom obrazovanju, na područjima sa bošnjačkom većinom i u Distriktu Brčko većina učenika smatra da učenici različitih nacionalnosti treba da idu u zajedničke razrede i imaju zajedničke sve predmete, dok se na hrvatskom i srpskom većinskom području dio ispitanika zalaže za zajedničko školovanje u kojem će učenici ići u iste razrede, ali odvojeno učiti predmete iz nacionalne grupe.

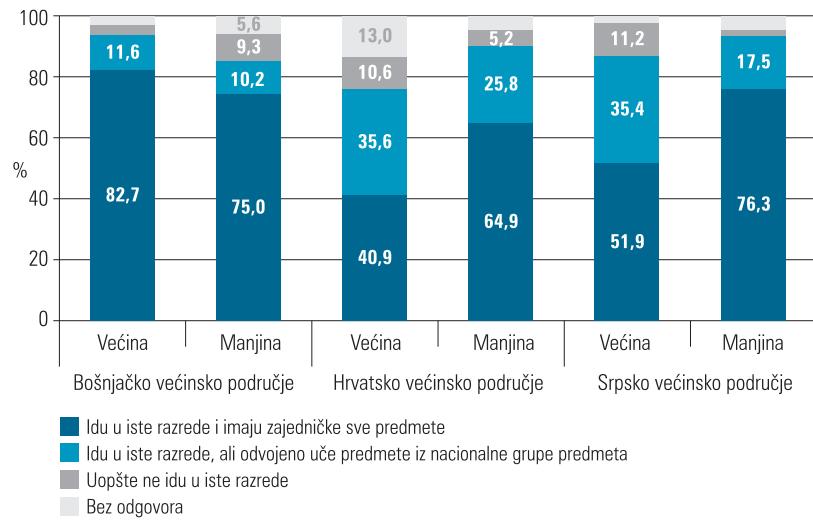
Međutim, stav da bi djeca različitih nacionalnosti trebala **ići u iste razrede i imati zajedničke sve predmete** zastupa najveći broj učenika na svim područjima. Ipak, on je u različitoj mjeri prisutan kod učenika koji pripadaju manjinskim i većinskom narodu. Učenici manjine ga češće zastupaju od učenika koji pripadaju većinskom narodu na određenom području, dok većine češće od manjina smatraju da djeca različitih nacionalnosti trebaju ići u zajedničke razrede, ali imati odvojenu nastavu iz nacionalne grupe predmeta.

Pri tome je tendencija rezultata kod "manjina" i "većina" sa srpskog i hrvatskog većinskog područja ista, ali dok manjine sa srpskog područja značajno češće smatraju da bi djeca različitih nacionalnosti trebala ići u iste razrede i imati zajedničke sve predmete, a većinske da djeca različitih nacionalnosti treba da idu u zajedničke razrede ali da imaju odvojenu nastavu iz nacionalne grupe predmeta, kao i da djeca različitih nacionalnosti uopšte ne treba da idu u iste

razrede, na hrvatskom većinskom području je ova razlika značajna samo kod zastupljenosti prvog stava. Na bošnjačkom većinskom području jedina značajna razlika tiče se stava da djeca različitih nacionalnosti uopšte ne treba da idu u iste razrede, koji češće zastupaju manjine nego pripadnici većinskog naroda. (Pogledati *Grafik 38*)

Grafik 38.
Da li misliš da bi učenici različitih nacionalnosti trebalo da:

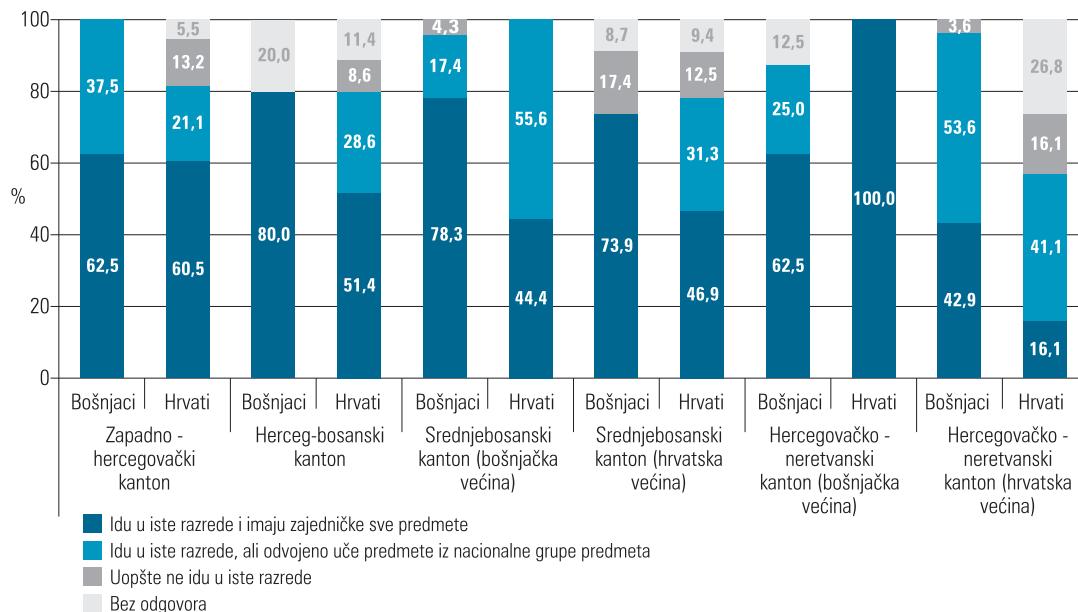
Posebno nas je zanimalo stav učenika koji žive u regionima gdje je još uvijek prisutna praksa odvojenog školovanja učenika različitih nacionalnosti. Rezultati pokazuju da stav o zajedničkom obrazovanju podržava većina učenika i hrvatske i bošnjačke nacionalnosti u kantonima u kojim je još prisutna praksa "dvije škole pod jednim krovom", a da značajan dio njih

Grafik 39.

Da li misliš da bi učenici različitih nacionalnosti trebalo da:

Učenici iz Viteza koji imaju iskustvo pohađanja nastave u odvojenim nacionalno jednoobraznim razredima su naglasili važnost hitnog ukidanja prakse dvije škole pod jednim krovom:

To se treba što prije uraditi, jer smo mi generacija koja je donekle odvojena (zgrada škole nam je zajednička) i ako se ovako nastavi još nekoliko godina, bojim se da će šteta biti nepopravljiva.

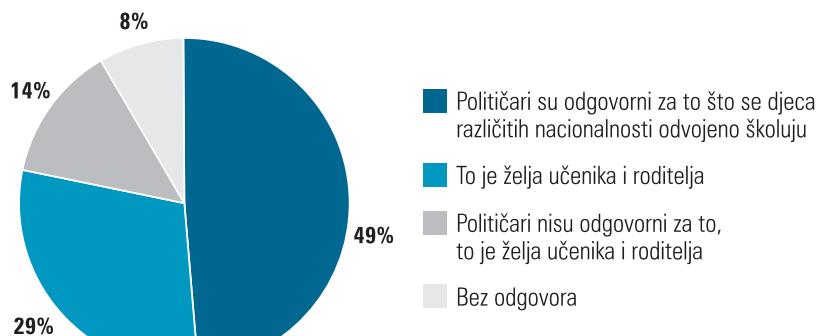

podržava potpunu integraciju u školama. Jedini izuzetak predstavljaju učenici hrvatske nacionalnosti koji žive u dijelovima Hercegovačko-neretvanskog kantona sa hrvatskom većinom - 16% njih smatra da učenici različitih nacionalnosti ne treba da idu u iste razrede i da imaju zajedničke sve predmete. Međutim, ovaj procenat nije značajno drugačiji od procenta koju joj daju učenici hrvatske nacionalnosti u Zapadnohercegovačkom i Hercegbosanskom kantonu, Bošnjaci u dijelu Srednjobosanskog kantona sa bošnjačkom većinom, te Bošnjaci i Hrvati u dijelu istog kantona sa hrvatskom većinom, što navodi na zaključak da procenat nije rezultat veće podrške ovih učenika praksi nego veće zastupljenosti odgovora „ne znam“ i „ne želim odgovoriti.“ Treba svakako napomenuti da 41% Hrvata u Hercegovačko-

neretvanskom kantonu smatra da učenici različitih nacionalnosti treba da idu u iste razrede, ali da imaju odvojenu nastavu iz nacionalne grupe predmeta, dok čak 73,9 Bošnjaka u Srednjobosanskom kantonu smatra da učenici treba da dijele i školu i program. (Pogledati Grafik 39)

Učenike smo također pitali šta misle ko je odgovoran za postojanje dvije škole pod jednim krovom. Polovina učenika smatra da su političari odgovorni za to što se djeca različitih nacionalnosti odvojeno školjuju i da to nije želja učenika i roditelja. Njih 29% misli da postoji konsenzus oko ovog pitanja, i da su i političari i učenici i roditelji saglasni da se djeca različitih nacionalnosti odvojeno školjuju. Dodatnih 14% misli da se radi isključivo o želji roditelja i učenika, a da su političari samo djelovali po njihovim zahtjevima. (Pogledati Grafik 40)

Grafik 40.
U nekim dijelovima BiH učenici različitih nacionalnosti se odvojeno školjuju. Kakav je tvoj stav u vezi s tim?

Učenici iz Distrikta Brčko češće od ostalih misle da je postojanje *dvije škole pod jednim krovom* isključiva odgovornost političara, učenici sa bošnjačkog većinskog područja češće od učenika sa hrvatskog većinskog područja i Distrikta Brčko misle da se radi o zajedničkoj želji i učenika i roditelja i političara, dok učenici sa srpskog većinskog područja češće od učenika sa hrvatskog procjenjuju da se radi o želji

učenika i roditelja i da političari nisu odgovorni što se u nekim dijelovima BiH učenici različitih nacionalnosti odvojeno školju. (Pogledati *Grafik 41*)

Učenici koji se na hrvatskom i srpskom većinskom području nalaze u položaju manjina češće od većine smatraju da su političari odgovorni za to što se djeca različitih nacionalnosti odvojeno školju, dok većine na ova dva područja češće misle da se radi o zajedničkoj želji. Dodatno, na srpskom većinsko području učenici srpske nacionalnosti češće od učenika drugih nacionalnosti smatraju da je odvojeno školovanje rezultat želje učenika i roditelja, a da političari nemaju odgovornosti za prisustvo ove vrste diskriminacije u nekim dijelovima BiH. Između učenika koji žive na bošnjačkom većinskom području, a koji su u položaju manjine i većine, nema značajnih razlika u pogledu odgovornosti za postojanje "dviju škola pod jednim krovom". (Pogledati *Grafik 42*)

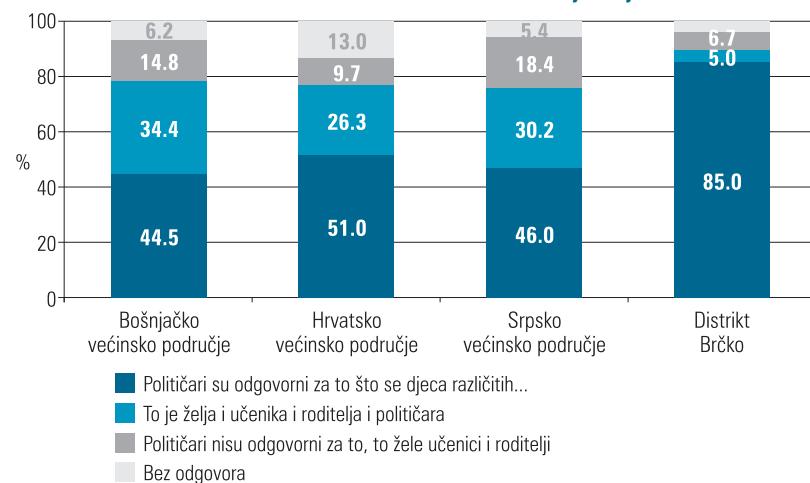
Navedeno su potvrdili i nalazi sa fokus grupa u Vitezu, na kojima su učestvovali učenici koji pohađaju Opštu gimnaziju (jedna od tzv. dvije škole pod jednim krovom) i učenici iz Mješovite srednje škole (u kojoj učenici različitih nacionalnosti idu u ista odjeljenja). U razgovorima se pokazalo da učenici Bošnjaci (manjinski narod) i učenici Hrvati (većinski narod) u principu imaju različite stavove o razlozima nastanka i mogućnostima prevazilaženja sadašnjeg stanja.

Tako je kod učenika bošnjačke nacionalnosti prevladavao stav da učenici nisu podijeljeni zato što to oni hoće. Jedan od učesnika je pojasnio cijeli proces: *Mi kad smo se došli upisati u školu, bile su dvije učionice. U jednoj je bio upis u školu po bosanskom NPP, a u drugoj u školu po hrvatskom NPP. I svako je znao gdje da ide. Jer to počinje u osnovnoj školi.* Pri tome je istaknuto iskustvo iz Mješovite srednje škole, u kojoj se učenici različitih nacionalnosti zajedno školju i u kojoj ne postoje problemi na nacionalnoj osnovi. Grupa učenika bošnjačke nacionalnosti je zaključila da „su odgovorni naložili da se djeca dijele u školi i da zato ne možemo kriviti ni sebe ni njih“, te istakli da je potrebno što prije provesti integraciju na svim nivoima, kako u

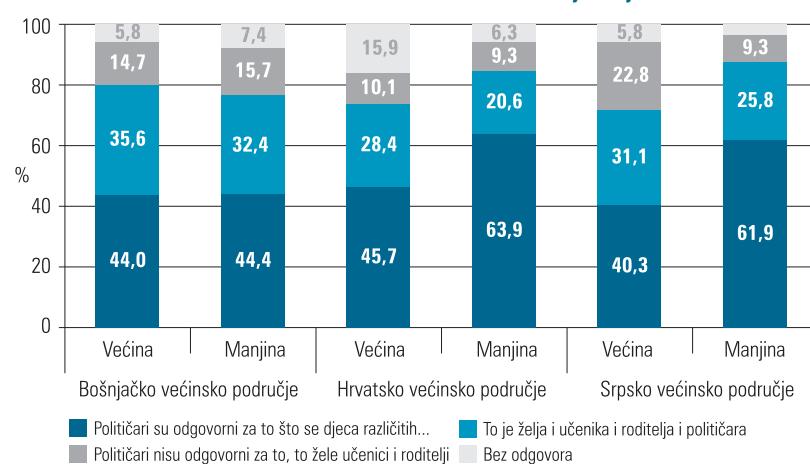
osnovnoj tako i u srednjoj školi, jer „kad su djeca od početka zajedno, onda nema problema“.

Za razliku od njih, učenici hrvatske nacionalnosti smatraju da su za odvojeno školovanje odgovorni svi (političari, roditelji i učenici) i da će ga biti jako teško prevazići. Navedeni razlozi se najčešće odnose na nemogućnost pohađanja zajedničke nastave na maternjem jeziku: *Kako da svi idemo u jedan razred i imamo skupa sve predmete kada svi imaju svoj jezik (bosanski, hrvatski, srpski), a svi imamo prava na svoj jezik!*

Grafik 41.
U nekim dijelovima BiH učenici različitih nacionalnosti se odvojeno školju. Kakav je tvoj stav u vezi s tim?

Grafik 42.
U nekim dijelovima BiH učenici različitih nacionalnosti se odvojeno školju. Kakav je tvoj stav u vezi s tim?

Primjeri diskriminacije po vjerskoj osnovi koje su u anketi naveli roditelji i učenici:

Profesorica je oborila učenika jer je pravoslavac.

(Učenica iz Sarajeva)

Tjerali su me da idem na vjeronauku.

(Učenik iz Doboja)

Ne slave se vjerski praznici drugih naroda.

(Učenik iz Banja Luke)

Psuju moja vjerska obilježja.

(Učenica iz Livna)

Muslimani su bili ismijavani na časovima istorije.

(Učenica iz Banja Luke)

⁶⁰ Državni sekretarijat SAD, Izvještaj o ljudskim pravima u BiH za 2004. godinu. Izvještaj je dostupan na Internet stranici www.state.gov/g/drl/rls/hrpt/2004/41673.htm

4.2. Diskriminacija po vjerskoj osnovi

I roditelji i učenici sa svih područja **diskriminaciju po vjerskoj osnovi** navode među tri najprisutnija oblika diskriminacije.

Roditelji nastanjeni u hrvatskom većinskom području češće od roditelja iz ostalih dijelova BiH smatrali su da je u bh. obrazovnom sistemu prisutna vjerska diskriminacija, dok su učenici i roditelji iz Distrikta Brčko češće smatrali da ove vrste diskriminacije u obrazovnom sistemu nema.

Kao i kod diskriminacije na nacionalnoj osnovi, ispitanici koji pripadaju manjinama su, u odnosu na učenike i roditelje koji su većinski narod na određenom području, češće smatrali da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna i diskriminacija djece po vjerskoj osnovi. I kao i kod diskriminacije kod nacionalnoj osnovi, mada je ovo opšta tendencija, razlika između mišljenja manjina i većina na hrvatskom većinskom području značajna je i kod učenika i kod roditelja, na srpskom većinskom području učenici koji su manjine češće od većina procjenjuju da je prisutna diskriminacija, dok na bošnjačkom području značajnih razlika nema. (Pogledati *Grafik 43*)

U izvještaju o ljudskim pravima u BiH za 2004. godinu koji je sačinilo Državni sekretarijat SAD navode se posebni oblici vjerske diskriminacije: *U principu se u školama u BiH nudi vjersko obrazovanje samo za učenike koji pripadaju većinskoj religiji na određenom području. Također su evidentirani slučajevi diskriminacije po vjerskoj osnovi, gdje se, iako je pohađanje vjerske nastave stvar izbora, na roditelje vrši pritisak da pristanu da njihova djeca pohađaju časove vjeronauke*.⁶⁰

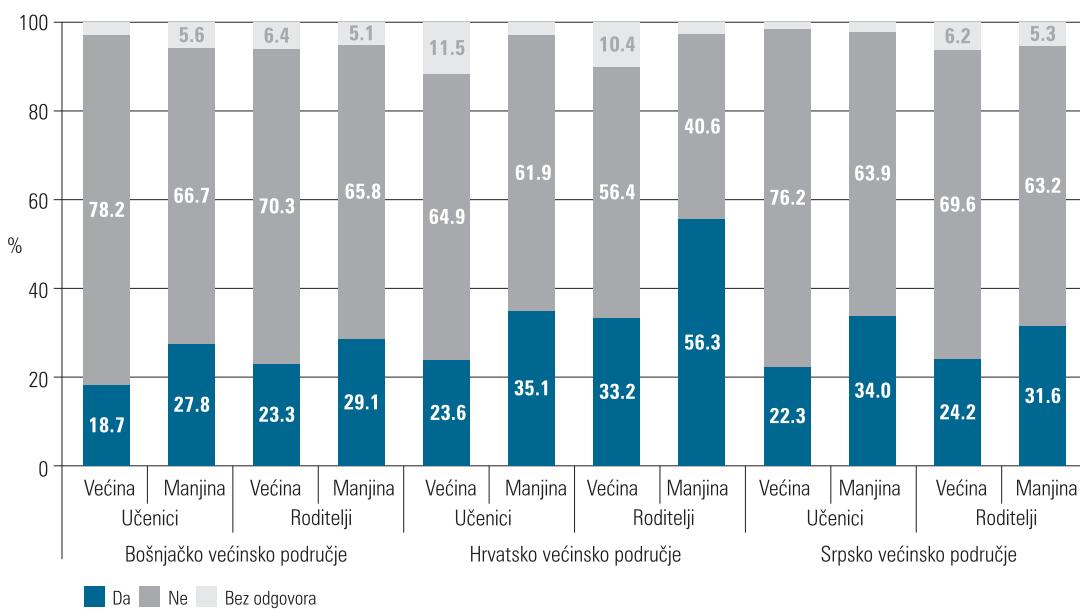
Ovi zaključci su potvrđeni i nalazima ovog Istraživanja koji kažu da je za pripadnike manjinskih naroda na određenom području izbor u pohađanju nastave vjeronauke često ograničen na pohađanje vjeronauke većinske skupine ili nepohađanje vjeronauke uopšte, te da su procedure vezane za donošenje odluke o pohađanju ovog izbornog predmeta takve da često utiču na to da se roditelji i učenici opredjeljuju za pohađanje vjeronauke.

4.3. Diskriminacija po ekonomskoj osnovi

Mada su i roditelji i učenici ekonomsku diskriminaciju rangirali među tri najprisutnija oblika diskriminacije, potrebno je još jednom dodati da roditelji u statistički značajno većoj mjeri smatraju da je ona prisutna u školama u BiH nego što to misle učenici.

Grafik 43.

Smatrate li da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna diskriminacija djece po vjerskoj osnovi?

Pri tome ne postoje značajne razlike u procjeni njenog prisustva na pojedinim većinskim područjima, jedino i roditelji i učenici iz Distrikta Brčko, u skladu sa svojim opštim stavom o vrlo niskom prisustvu svih oblika diskriminacije u bh. obrazovnom sistemu, i ekonomsku diskriminaciju spominju značajno rjeđe od ispitanika iz drugih dijelova zemlje. Razlike između većinskog i manjinskog stanovništva u percepcija prisutnosti diskriminacije po ekonomskoj osnovi također nisu prisutne.

Kao primjere ekomske diskriminacije roditelji su u anketi najčešće navodili *različit tretman djece s lošijim materijalnim statusom* od strane nastavnika i *podrugljiv odnos drugih učenika prema njima*, dok su učenici na fokus grupama diskriminaciju po ekonomskoj osnovi povezivali i sa prisustvom korupcije i navodili da primjeri lošijeg položaja učenika koji nemaju novca „za dodatne troškove obrazovanja“ nisu rijetki:

Kod nas je sve tako postavljeno da profesor radi po tom principu da učenike dovede kod njega na konsultacije da bi mu uzeo 8, 10, ili 15 maraka po času. A ne da se trudi da na času nauči dijete, ne, nego on stvara od informatike bauk, od matematike bauk, od svega.... (roditeljska fokus grupa u Sarajevu)

Svi znaju kakva je kod nas situacija. Eto, ja ću sad završiti ovu trgovачku školu, pa ću otići u Busovaču i završiti gimnaziju za godinu, ili negdje gdje to tako ide, znači završiću je kao da sam je redovno završio kao i svi ostali, i upisaću fakultet u Splitu, ili u Zagrebu, gdje ima neka veza i završiću ga, da i ja imam fakultet kao i svi ovi ostali. I tako je to kod nas i to se nikad neće promijeniti, ni za 10 godina. (učenička fokus grupa u Vitezu)

4.4. Diskriminacija po političkoj i rodnoj osnovi

Percepacija prisustva **diskriminacije po političkoj osnovi** podjednako je prisutna kod učenika i kod roditelja (14% i 16%). Pri tome učenici sa bošnjačkog češće od

učenika sa hrvatskog i srpskog većinskog područja, i roditelji sa bošnjačkog i hrvatskog većinskog područja u odnosu na roditelje iz Distrikta Brčko i sa srpskog područja, misle da je ova vrsta diskriminacije prisutna u bh. obrazovnom sistemu. Razlike u procjeni prisustva ove vrste diskriminacije između većina i manjina nisu značajne.

Primjeri dati u anketi bili su rijetki. Roditelji su naveli sljedeće: „nametnuti strani nastavni planovi i programi“, „djeca političara se drugačije tretiraju“, „pripadnost roditelja drugoj političkoj opciji“, „roditelj djeteta u istoj političkoj stranci kao i profesor“ i „djeca HDZ-ovaca su privilegirana“. Učenici su naveli slične primjere političke diskriminacije i oni se odnose na razdvajanje po političkoj osnovi, vrijedanje „naših“ političara i stranaka, davanje prednosti djeci čiji su roditelji u određenim strankama i nametanje političkog opredjeljenja.

Stav da je diskriminacija **po spolnoj/rodnoj osnovi** prisutna u bh. obrazovnom sistemu češće su iznosili učenici (12%) nego roditelji (8%). Pri tome učenici sa srpskog češće od učenika sa hrvatskog većinskog područja, kao i roditelji sa bošnjačkog, hrvatskog i srpskog područja češće od roditelja iz Distrikta Brčko smatraju da je ova vrsta diskriminacije prisutna u bh. obrazovnom sistemu. Razlike u procjeni prisustva diskriminacije po spolnoj/rodnoj osnovi između većina i manjina također nisu prisutne.

Primjeri doživljene spolne/rodne diskriminacije bili su rijetki. Roditelji, njih pet, navode to da „djevojčice dobijaju veće ocjene od dječaka“, da „uvijek budu diskriminirane od strane profesora tjelesnog“, „prepiranje djevojčica“, „probleme sa profesorom“. Učenice, njih 18 koje su navele primjere spolne diskriminacije kojoj su one ili njihovi drugovi/drugarice bili izloženi, rekле su da su profesori neravnopravno tretirali djevojčice navodeći pri tom sljedeće primjere: „na časovima fizičkog sam potcenjivana“, „profesor nije dozvolio da djevojčica bude dežurna“, „profesorica više voli dječake“, da su doživjele vrijedanje: „maltretirali su je jer je glupo žensko, muški neki i profesori“.

Iz udžbenika vjerouauke za 6. razred osnovne škole* preuzeli smo tvrdnju koja predstavlja primjer implicitne rodne diskriminacije i koja je glasila:

U prirodi žene je da želi da je muž štiti. Štititi ženu znači onemogućiti bilo komu da je vrijeda, zatim oblačiti je, hraniti, obezbijediti joj lijepe uvjete za stanovanje.

S tim da se navedena tvrdnja nalazi u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH slaže se 70% anketiranih roditelja. Pri tome su roditelji niskog obrazovnog nivoa skloniji podržati prisustvo ove tvrdnje od obrazovanijih roditelja. Ovakav rezultat upućuje na nizak nivo razumijevanja interpretativno zahtjevnijih sadržaja i nesenzibilnost ispitanika prema rodno diskriminirajućim porukama.

* Čatović (2003:100)

Zaključak

Nešto manje od trećine roditelja i oko četvrtine učenika koji su obuhvaćeni Istraživanjem procjenjuju da je diskriminacija na nacionalnoj, vjerskoj i ekonomskoj osnovi prisutna u bh. obrazovnom sistemu. U odnosu na ovu procjenu prisustva diskriminacije djece u bh. školama, ispitanici, međutim, mnogo rjeđe navode pojedinačne - lično doživljene primjere diskriminacije učenika kroz dosadašnje školovanje.

Roditelji češće od učenika procjenjuju da su nacionalna i ekomska diskriminacija prisutne u obrazovnom sistemu. Također, ispitanici sa hrvatskog većinskog područja češće od ispitanika sa ostalih područja procjenjuju prisustvo diskriminacije na nacionalnoj osnovi. Isti je trend prisutan i kod roditelja kada se radi o procjeni prisustva diskriminacije na vjerskoj osnovi. Kada se radi o ekonomskoj diskriminaciji, ne postoje značajne razlike u procjeni njenog prisustva na pojedinim većinskim područjima; jedino i roditelji i učenici iz Distrikta Brčko, u skladu sa svojim opštim stavom o vrlo niskom prisustvu svih oblika diskriminacije u bh. obrazovnom sistemu, i ekonomsku diskriminaciju spominju znatno rjeđe od ispitanika iz drugih dijelova zemlje.

Ispitanici koji pripadaju manjinama su, u odnosu na učenike i roditelje koji su većinski narod na određenom području, češće smatrali da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna diskriminacija po nacionalnoj i vjerskoj osnovi. Međutim, mada je ovo opšta tendencija, razlika između mišljenja učenika i roditelja manjina i učenika i roditelja većina značajna je samo na hrvatskom većinskom području. Razlika u procjeni prisustva ekonomske diskriminacije između pripadnika većinskih i manjinskih naroda nije značajna.

Na fokus grupama su učenici ukazali na različite načine ispoljavanja nacionalne i vjerske diskriminacije prema pripadnicima manjinskih naroda na određenom području - od eksplisitne diskriminacije koja se očituje u uskraćivanju podjednakih mogućnosti i uslova za kvalitetno obrazovanje, do implicitnog optužujućeg stava zasnovanog na stereotipnom viđenju osobina i uloge pripadnika manjinskog naroda u različitim historijskim dešavanjima.

Poseban slučaj diskriminacije na nacionalnoj osnovi predstavljaju tzv. dvije škole pod jednim krovom koje su, uprkos izričitim zahtjevima raznih međunarodnih tijela koje prate provođenje deklaracija o ljudskim pravima, prisutne u bh. obrazovnom sistemu. Istraživanje je pokazalo da većina anketiranih učenika ne podržava razdvajanje učenika i odvojeno pohađanje nastave unutar jedne škole. Štaviše, 65% njih smatra da bi učenici različitih nacionalnosti trebalo da idu u iste razrede i da imaju zajedničke sve predmete, a veći dio preostalih učenika (23%) da djeca različitih nacionalnosti treba da idu u iste razrede, ali da odvojeno uče predmete iz nacionalne grupe. Iako je mišljenje da djeca različitih nacionalnosti uopšte ne treba da idu u iste razrede - što je slučaj u dvije škole pod jednim krovom - prisutnije kod učenika koji rade po hrvatskom i srpskom NPP, potrebno je istaći da samo mali broj učenika podržava ovaj stav (hrvatski NPP 10%, srpski 9% i bosanski 4%).

Posebni oblici diskriminacije na vjerskoj osnovi vezani su za mogućnost pohađanja religijskog obrazovanja. Kako to navodi Izvještaj o ljudskim pravima u BiH za 2004. godinu, a potvrđuju nalazi ovog Istraživanja: *U principu se u školama u BiH nudi vjersko obrazovanje samo za učenike koji pripadaju većinskoj religiji na određenom području. Također su evidentirani slučajevi diskriminacije po vjerskoj osnovi, gdje se, iako je pohađanje vjerske nastave stvar izbora, na roditelje vrši pritisak da pristanu da njihova djeca pohađaju časove vjeronauke.⁶¹*

Mislim da je ključ svega što se politika miješa; treba uraditi depolitizaciju škole. Mi (učenici) se dobro razumijemo i savršen primjer da učenici ne podržavaju te dvije škole pod jednim krovom je što, evo, učenici hrvatske nacionalnosti pohađaju školu po bosanskom NPP, a isto tako učenici bošnjačke nacionalnosti pohađaju npr. ekonomsku, trgovacku (koje rade po hrvatskom NPP) jer im je bliže, a i roditelji to odobravaju. Ja mislim da nama učenicima to nije problem; to više dolazi od političara i ministarstva.
(učenik iz Viteza)

⁶¹ Državni sekretarijat SAD, Izvještaj o ljudskim pravima u BiH za 2004. godinu. Izvještaj je dostupan na Internet stranici www.state.gov/g/drl/rls/hrpt/2004/41673.htm

Stavovi roditelja i učenika o potrebi i pravcima mijenjanja NPP i udžbenika

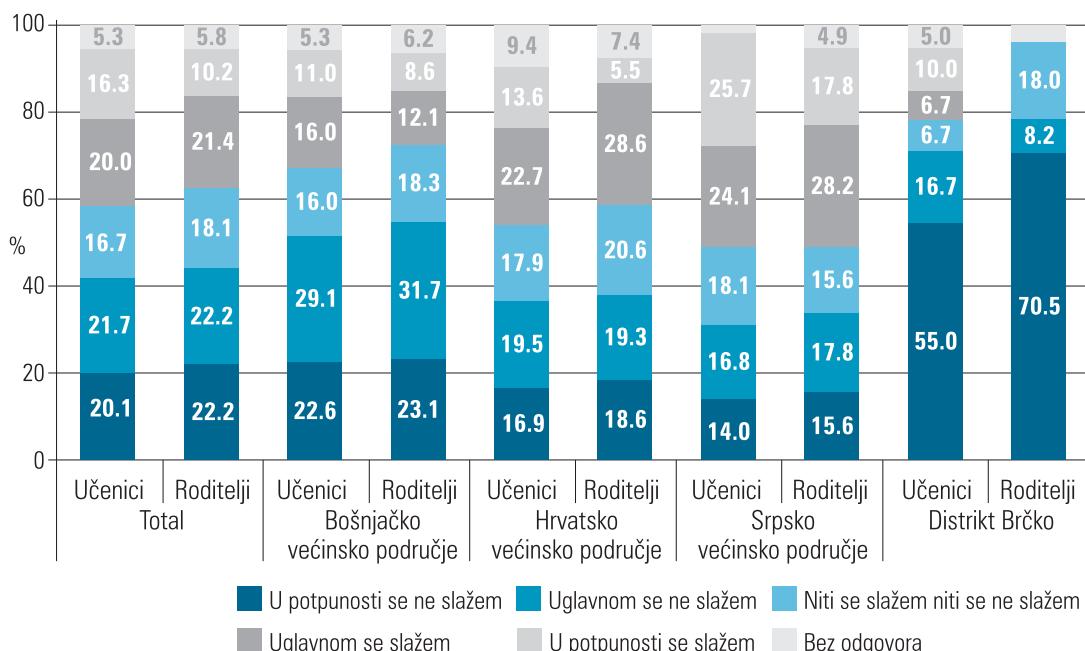
Uanketi su roditeljima i učenicima postavljena pitanja pomoću kojih smo željeli dobiti njihov stav o potrebi mijenjanja sadašnjih NPP i udžbenika. Također su ponuđeni i mogući pravci u kojim bi trebalo promijeniti sadržaj nacionalne grupe predmeta. Neki od njih su razvijeni iz Smjernica za pisanje udžbenika historije i geografije,⁶² dok su drugi proizašli iz nalaza različitih studija vezanih za obrazovanje u BiH u poratnom periodu, a zasnivaju se na principima obrazovanja za otvoreno društvo.

1. Potreba za promjenom NPP i udžbenika

Nešto više od trećine učenika (36%) i nešto manje od trećine roditelja (32%) smatra da **sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta trebali ostati ovakav kakav je sada**. Ovo je mišljenje najprisutnije kod učenika i roditelja sa srpskog većinskog područja, zatim sa hrvatskog, pa sa bošnjačkog većinskog područja, dok učenici i roditelji iz Distrikta Brčko najrjeđe smatraju da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta ne bi trebalo mijenjati. Nasuprot tome, 42% učenika i 44% roditelja se ne slaže sa održavanjem sadašnjeg stanja. To su najčešće učenici (72%) i roditelji (79%) iz Distrikta Brčko, zatim učenici (52%) i roditelji (54%) sa bošnjačkog većinskog područja, učenici (36%) i roditelji (38%) sa hrvatskog područja, i na kraju učenici (31%) i roditelji (33%) sa srpskog većinskog područja. (Pogledati *Grafik 44*)

Učenici i roditelji koji predstavljaju većinski narod na određenom području češće od onih koji su manjine smatraju da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba ostati ovakav kakav jeste. Ova je tendencija prisutnija na svim etnički većinskim područjima, iako razlika na bošnjačkom većinskom području nije značajna.

⁶² Službeni glasnik BiH 05/07.

Grafik 44.
Sadržaj udžbenika
nacionalne grupe
predmeta treba ostati
ovakav kakav je sada.

2. Pravci u kojima bi trebalo promjeniti sadržaj nacionalne grupe predmeta

Smatram da o svojoj državi treba znati više nego o drugoj državi.
(učenica iz Livna)

U anketi su bili ponuđeni različiti mogući pravci promjena u nastavi i sadržajima nacionalne grupe predmeta koji proizlaze iz Zakona o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju, strateških dokumenata za reformu obrazovanja i smjernica za pisanje udžbenika historije i geografije. Na kraju, ispitanike smo pitali i za mišljenje o tome koja je najadekvatnija raspodjela nadležnosti za obrazovanje - od lokalnog do državnog nivoa. Ovo su bili ponuđeni pravci promjena:

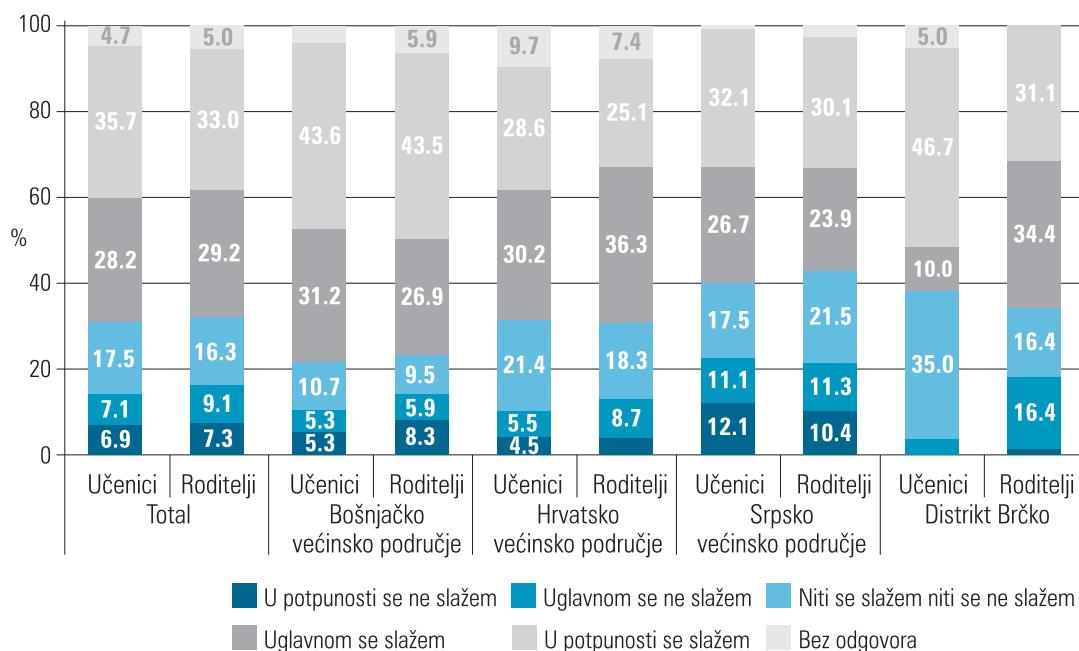
- U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama.
- Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promjeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu.
- U udžbenicima bi u većoj mjeri trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH.

- Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima.
- Potrebno je dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogовором u vezi s nazivom jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima.
- Potrebno je promjeniti dosadašnji način obrade historijskog razvoja BiH.
- U udžbenicima historije BiH potrebno je obrađivati i period od 1992. godine do danas.
- U nastavu je pored vjeroukaze potrebno uvesti i predmet koji će podučavati o svim svjetskim religijama na objektivan i neutralan način.
- Nadležnosti za obrazovanje treba dići na državni nivo, a dio nadležnosti treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa.

Slijedi pregled rezultata za svaku od ponuđenih promjena.

Grafik 45.

U udžbenicima nacionalne grupe predmeta bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama.

2.1. U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama

Najveći dio učenika i roditelja sa svih etničkih područja se slaže s prijedlogom da bi se **u udžbenicima na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini**, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama.

Ovu preporuku u većoj mjeri podržavaju učenici sa bošnjačkog većinskog područja nego učenici sa hrvatskog i srpskog većinskog područja i Distrikta Brčko, te roditelji sa bošnjačkog većinskog područja nego roditelji sa hrvatskog i srpskog većinskog područja. (Pogledati *Grafik 45*)

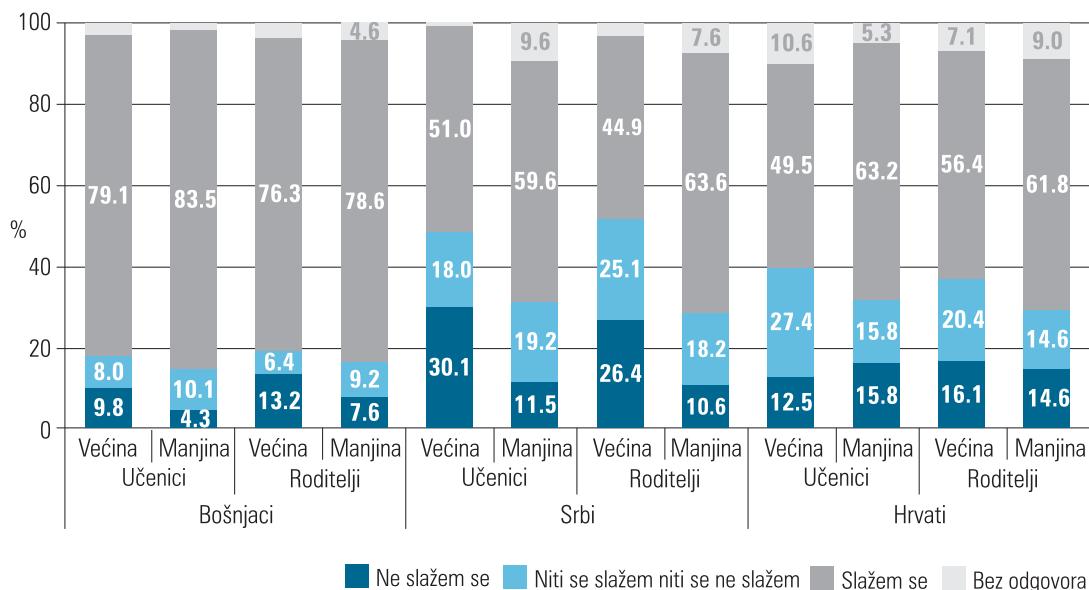
Promjenu sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta tako da se na prvom mjestu uči o BiH, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama, na bošnjačkom većinskom području u većoj mjeri podržavaju pripadnici većinskog naroda nego manjine, dok je na hrvatskom i srpskom većinskom području obrnuto - pripadnici manjinskih naroda na ovim područjima u većoj mjeri podržavaju ovu preporuku nego učenici i roditelji koji su većina. Što je

posljedica toga da učenici i roditelji srpske nacionalnosti u većoj mjeri podržavaju ovu preporuku ukoliko su u položaju manjine, a to je slučaj i s učenicima hrvatske nacionalnosti. (Pogledati *Grafik 46*)

U skladu s podacima vezanim za promjenu sadržaja udžbenika na način da se u njima najprije obrađuje BiH a onda svaki narod pojedinačno ili susjedne zemlje su i podaci koji se odnose na izbor polaznih tačaka za izučavanje geografije i historije u osnovnim i srednjim školama u BiH. Naime, učenicima i roditeljima su prezentovane različite polazne tačke u izučavanju **geografije/zemljopisa** u osnovnim i srednjim školama u BiH i zamoljeni su da odrede onu za koju smatraju da bi trebala biti primarna. Izbor je uključivao sljedeće odgovore:

- Bosna i Hercegovina;
- Entitet/distrikt u kojem živite;
- Kanton/županija u kojoj živite;
- Države ili geografski prostori gdje u većini žive pripadnici vašeg naroda;
- Regija - zemlje Jugoistočne Evrope;
- Evropa; i
- svijet.

Rezultati pokazuju da najveći dio svih ispitanika smatra da polazna tačka pri izučavanju geografije u BiH treba

Grafik 46.
U udžbenicima nacionalne grupe predmeta bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama.

biti **Bosna i Hercegovina**. Ovo je odgovor koji je i kod učenika i kod roditelja najzastupljeniji na svim područjima, ali češće od ostalih podržavaju ga učenici i roditelji iz Distrikta Brčko i roditelji sa bošnjačkog većinskog područja. Nešto češće od većina, i učenici i roditelji koji su u položaju manjine na određenom području misle da bi polazna tačka u izučavanju geografije u bh. školama trebalo da bude Bosna i Hercegovina.

Ostali odgovori su znatno manje zastupljeni. Pri tome su polazne tačke koje podrazumijevaju širi pogled - Evropu i svijet - prisutnije kod učenika sa srpskog većinskog područja.

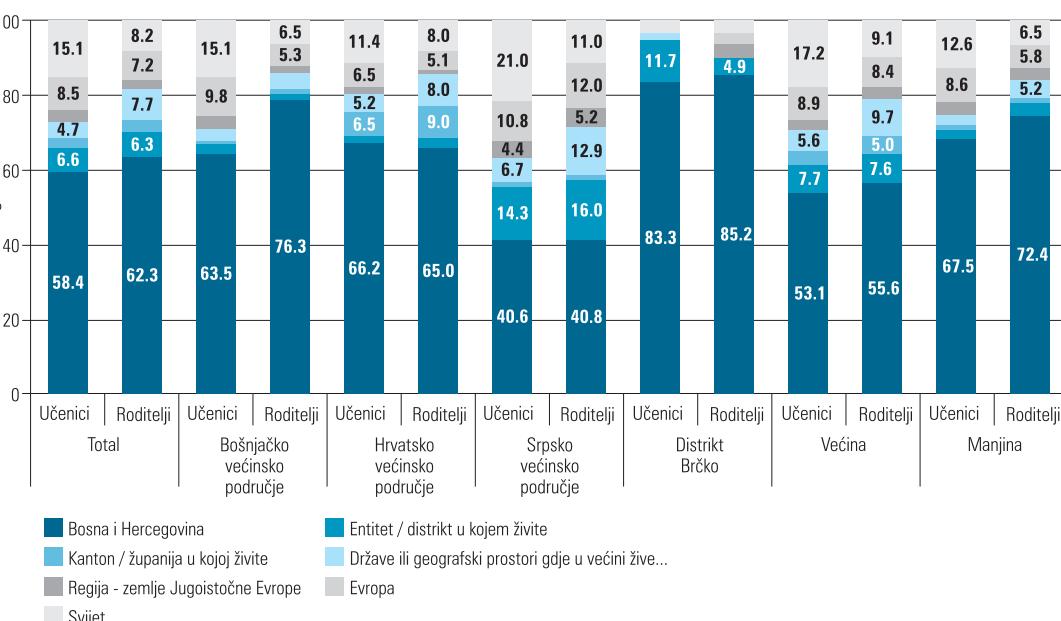
Slijede odgovori: **entitet/distrikt u kojem živite**, koji podržava 14% učenika i 16% roditelja iz Republike Srpske, kao i 12% učenika i 5% roditelja iz Distrikta Brčko, te **država ili geografski prostor gdje u većini žive pripadnici vašeg naroda** (5% učenika i 8% roditelja sa hrvatskog i 7% učenika i 13% roditelja sa srpskog većinskog područja), koji su češće podržavali pripadnici većinskih naroda na hrvatskom i srpskom većinskom području. (Pogledati *Grafik 47*)

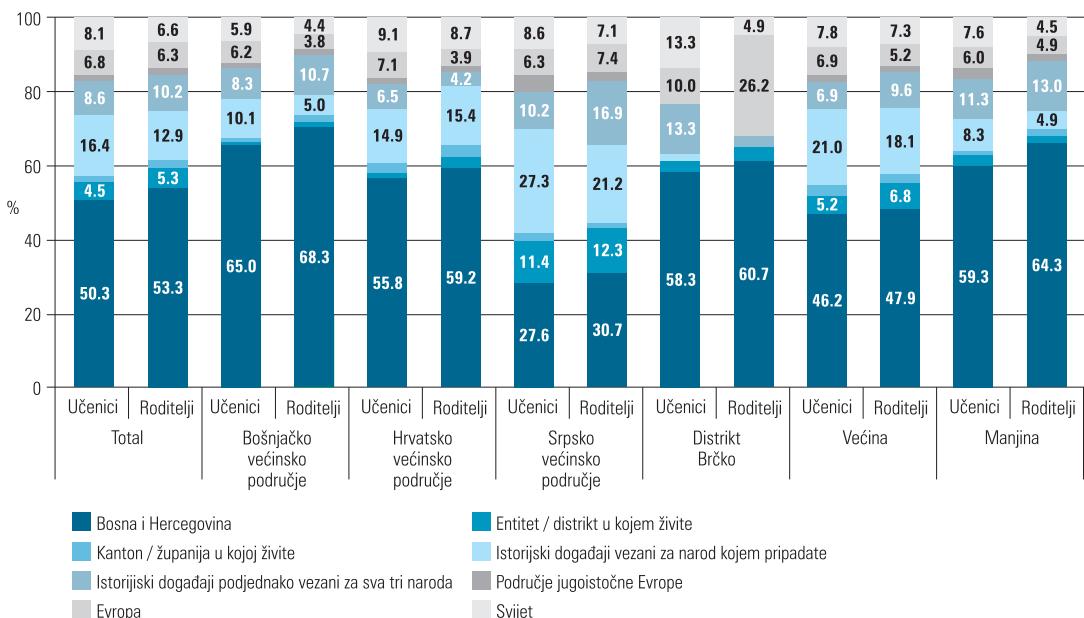
Slično ovome, pri odluci o glavnim polaznim tačkama u izučavanju **istorije/historije/povijesti** ispitanici

su imali izbor koji je uključivao odgovore: *Bosna i Hercegovina; Entitet/distrikt u kojem živite; Kanton/županija u kojoj živite; Historijski događaji vezani za narod kojem pripadate; Historijski događaji podjednako vezani za sva tri naroda i nacionalne manjine koji žive u BiH; Regija - zemlje Jugoistočne Evrope; Evropa i svijet*. I ovdje se pokazalo da najveći broj ispitanika (53% roditelja i 50% učenika) smatra da bi primarna polazna tačka pri izučavanju ovog predmeta trebalo da bude **Bosna i Hercegovina**.

Međutim, za razliku od geografije, mišljenje da BiH treba biti polazna tačka pri izučavanju historije nije najzastupljeniji odgovor na svim područjima. Naime, na srpskom većinskom području odgovor *Historijski događaji vezani za narod kojem pripadate* zastavljen je tek nešto manje. Što je drugi odgovor po zastupljenosti i na hrvatskom većinskom području, mada na njemu dominira mišljenje da to treba biti BiH. Slijedi stav da polazna tačka pri izučavanju historije u školama u BiH trebaju biti historijski događaji podjednako vezani za sva tri naroda i nacionalne manjine koji žive u BiH. Svijet kao polaznu tačku predlaže 6-13% učenika i 4-9% roditelja, a Evropu 6-10 učenika i 4-26% roditelja (pri čemu ovu polaznu tačku roditelji iz Distrikta Brčko podržavaju češće od roditelja s drugih područja) (Pogledati *Grafik 48*).

Grafik 47.
Šta bi po vašem mišljenju trebala biti glavna polazna tačka u izučavanju geografije/zemljopisa u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji? - prvi odgovori zastupljeni preko 5%

Stav da BiH treba biti polazna tačka pri izučavanju i geografije i historije češći je kod pripadnika manjina nego kod većinskog naroda na pojedinom području, mada ga ispitanici svih nacionalnosti najčešće zastupaju.

Međutim, potrebno je dodati da je stav da BiH treba biti glavna polazna tačka pri izučavanju geografije u osnovnim i srednjim školama u BiH manje prisutan

kod učenika i roditelja srpske nacionalnosti nego kod drugih ispitanika. Među Srbima je nešto više onih koji smatraju da glavna polazna tačka treba biti entitet. A mišljenje da pri izučavanju geografije u bh. školama treba polaziti od država/geografskih prostora gdje većinom žive pripadnici jednog naroda, iako rijetko zastupljeno, ipak je prisutnije kod ispitanika srpske i hrvatske nacionalnosti. (Pogledati Tabelu 8)

Grafik 48.
Šta bi po vašem mišljenju trebala biti glavna polazna tačka u izučavanju historije/istorije/povijesti u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji?

Ovako su to formulisali učenici 4. razreda srednje škole iz Orašja:
U školu ide više nacija, takav bi i program trebao biti. Imamo više nacija, a učimo o jednoj.

Tabela 8.
Polazne tačke u izučavanju geografije/zemljopisa u osnovnim i srednjim školama u BiH.

Šta bi po vašem mišljenju trebala biti glavna polazna tačka u izučavanju geografije/zemljopisa u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji?	BOŠNJACI				HRVATI				SRBI				OSTALI			
	Roditelji		Učenici		Roditelji		Učenici		Roditelji		Učenici		Roditelji		Učenici	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Bosna i Hercegovina	302	81,4	290	73,4	194	61,0	164	56,9	129	41,1	121	42,9	15	65,2	18	50,0
Entitet/distrikt u kojem živite	9	2,4	12	3,0	8	2,5	10	3,5	46	14,6	41	14,5	0	0,0	0	0,0
Kanton/županija u kojoj živite	6	1,6	2	0,5	26	8,2	20	6,9	3	1,0	0	0,0	0	0,0	1	2,8
Države ili geografski prostori gdje u većini žive pripadnici vašeg naroda	10	2,7	8	2,0	31	9,7	17	5,9	38	12,1	22	7,8	1	4,3	0	0,0
Regija - zemlje Jugoistočne Evrope	4	1,1	8	2,0	2	0,6	10	3,5	22	7,0	10	3,5	1	4,3	0	0,0
Evropa	13	3,5	21	5,3	22	6,9	27	9,4	35	11,1	31	11,0	5	21,7	4	11,1
Svijet	20	5,4	48	12,2	28	8,8	36	12,5	33	10,5	53	18,8	1	4,3	13	36,1
Nešto drugo	1	0,3	0	0,0	1	0,3	2	0,7	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Ne zna/Ne želi odgovoriti	6	1,6	6	1,6	6	1,9	2	0,7	8	2,5	4	1,4	0	0,0	0	0,0
UKUPNO	371	100	5	100	318	100	288	100	314	100	4	100	23	100	36	100

Kao što je rečeno, ispitanici svih nacionalnosti najčešće navode da Bosna i Hercegovina treba biti polazna tačka u izučavanju historije, ali je ovo mišljenje najčešće prisutno kod ispitanika bošnjačke nacionalnosti. To da bi pri izučavanju historije trebalo polaziti od historijskih događaja vezanih za narod kojem pripadaju češće misle ispitanici srpske i hrvatske nacionalnosti. Roditelji i učenici srpske nacionalnosti također češće ističu da bi polazna tačka trebalo biti entitet u kojem žive. (Pogledati *Tabelu 9*)

2.2. Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu

64% učenika i 62% roditelja podržava preporuku da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu.

Ovu preporuku u većoj mjeri podržavaju učenici i roditelji s bošnjačkog većinskog područja i Distrikta Brčkog nego roditelji i učenici sa hrvatskog i srpskog većinskog područja. (Pogledati *Grafik 49*)

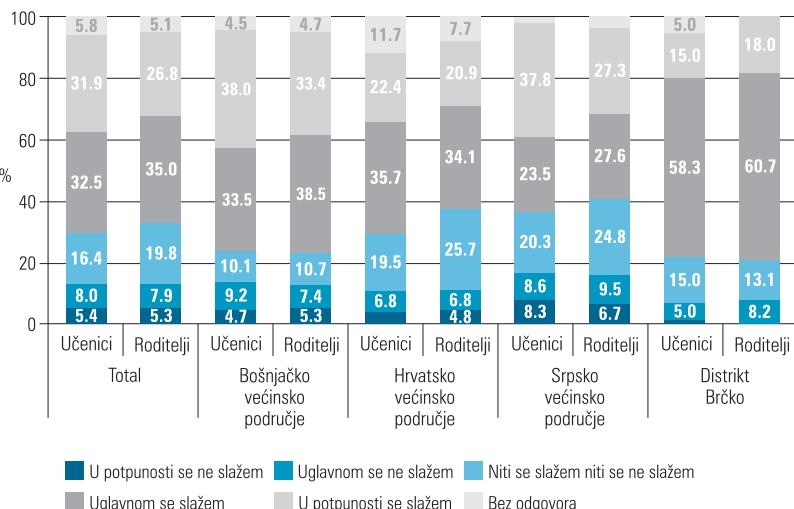
Promjenu sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu, u većoj mjeri podržavaju učenici i roditelji pripadnici manjinskih naroda nego oni koji na određenom području predstavljaju većinu. Ovo je tendencija na svim etnički većinskim područjima, ali je razlika značajna na hrvatskom i srpskom većinskom području, dok na bošnjačkom većinskom nije, što je uzrokovano tim da Hrvati i Srbi koji su u položaju manjina češće podržavaju ovaj prijedlog nego oni koji su većinski narod na području na kojem žive, što je tendencija koja je prisutna i kod Bošnjaka, ali razlika nije statistički značajna.

Kako je ranije u izvještaju rečeno, 58% roditelja smatra da njihovo dijete dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji **naroda kojem pripada**, a samo 43% njih misli isto za količinu znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji **ostalih naroda u BiH**.

Tabela 9.
Polazne tačke u izučavanju historije/istorije/povijesti u osnovnim i srednjim školama u BiH.

Šta bi po vašem mišljenju trebalo biti težište u izučavanju istorije/historije/povijesti u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji?	BOŠNJACI				HRVATI				SRBI				OSTALI					
	Roditelji	Učenici	N	%	N	%	N	%	N	%								
Bosna i Hercegovina	279	75,2	275	69,6	159	50,0	134	46,5	98	31,2	86	30,5	14	60,9	14	38,9		
Entitet/distrikt u kojem živite	5	1,3	8	2,0	9	2,8	4	1,4	38	12,1	32	11,3			0	0,0		
Kanton/županija u kojoj živite	5	1,3	2	0,5	9	2,8	9	3,1	4	1,3	4	1,4			1	2,8		
Historijski događaji vezani za narod kojem pripadate	15	4,0	37	9,4	54	17,0	51	17,7	63	20,1	69	24,5	2	8,7	3	8,3		
Historijski događaji vezani podjednako za sva tri naroda i nacionalne manjine koji žive u BiH	32	8,6	23	5,8	27	8,5	29	10,1	45	14,3	25	8,9	1	4,3	9	25,0		
Područje Jugoistočne Evrope	2	0,5	3	0,8	6	1,9	6	2,1	8	2,5	11	3,9			0	0,0		
Evropa	9	2,4	18	4,6	21	6,6	27	9,4	30	9,6	21	7,4	5	21,7	2	5,6		
Svijet	17	4,6	25	6,3	26	8,2	22	7,6	21	6,7	27	9,6	1	4,3	7	19,4		
Nešto drugo			2	0,5	1	0,3	4	1,4			2	0,7			0	0,0		
Ne zna/Ne želi odgovoriti	7	1,9	2	0,5	6	1,9	2	0,6	7	2,2	5	1,8			0	0,0		
UKUPNO	371	100	395	100	318	100	288	100	314	100	282	100	23	100	36	100		

Grafik 49.
Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu.

Većina roditelja (71%) koji smatraju da njihova djeca ne dobivaju dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji ostalih naroda u BiH ili nisu sigurni u to, navode kako bi trebalo da djeca uče više o ostalim narodima u BiH.

2.3. U udžbenicima bi u većoj mjeri trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH

Većina svih učenika i roditelja (79%) navodi da bi u nastavnim planovima i programima i udžbenicima trebalo više nego do sada da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje,

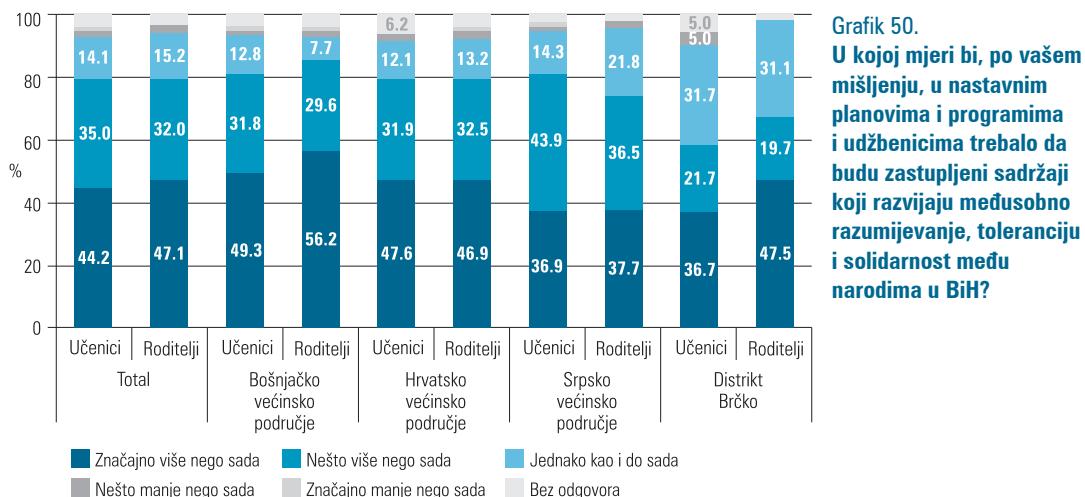
toleranciju i solidarnost među narodima u BiH.

Samo 15% ispitanika je mišljenja da bi ovakvih sadržaja trebalo biti jednako kao i sada, dok svega 3% njih smatra da ovakvih sadržaja treba biti manje nego sada.

Iako mišljenje o potrebi promjene zastupa većina ispitanika na svim područjima, u nešto manjoj mjeri ga zastupaju učenici iz Distrikta Brčko nego učenici iz ostalih područja, a roditelji sa bošnjačkog većinskog područja ga u nešto većoj mjeri podržavaju nego roditelji naseljeni u drugim dijelovima BiH. (Pogledati Grafik 50)

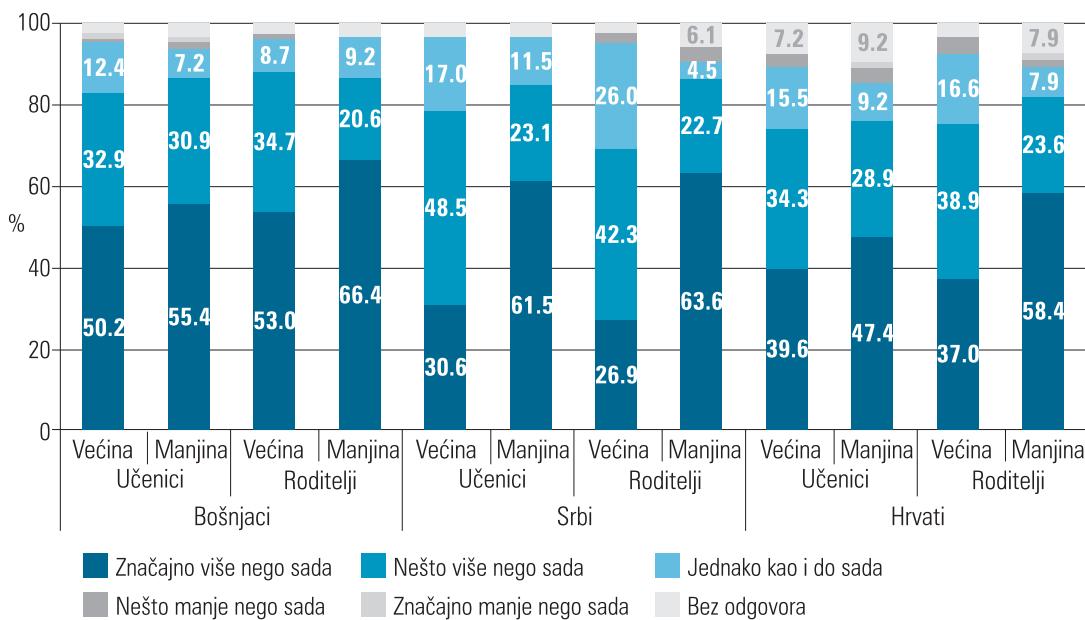
Razlike između ispitanika pripadnika manjina i većina prisutne su utoliko što učenici i roditelji pripadnici manjina češće u odnosu na većine na određenom

Dio roditelja i učenika koji su učestvovali na fokus grupama u Banja Luci smatrao je da je uvođenje različitih interpretacija u nastavu opasno i štetno:
Onda bi svako na svoj način interpretirao i opet bi došlo do sukoba. Treba razgovarati, ali kako? Previše je puniti glavu jednim, drugim, trećim, a ne znaš šta je bilo. Ako bi se prezentovale tri istine, onda bi možda djeca krivo znala.

Grafik 50.
U kojoj mjeri bi, po vašem mišljenju, u nastavnim planovima i programima i udžbenicima trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH?

Grafik 51.
U kojim mjeri bi, po vašem mišljenju, u nastavnim planovima i programima i udžbenicima trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH?

Grafik 52.
Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima.

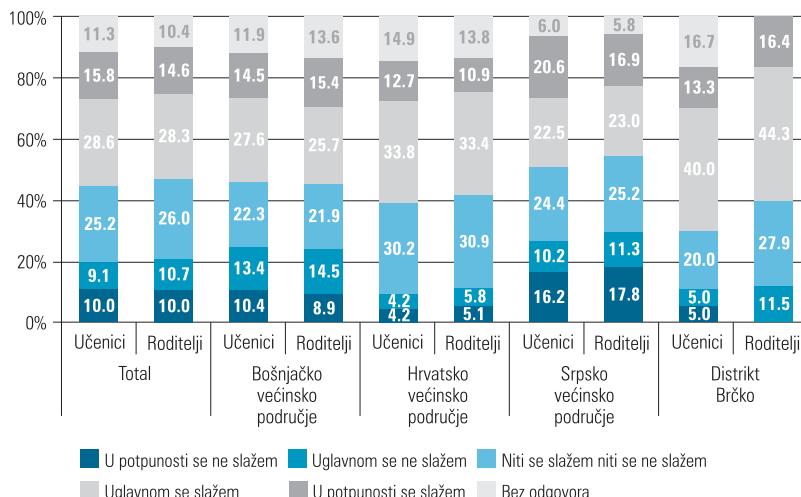
području smatraju da količinu sadržaja usmjerenih na razvijanje međusobnog razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među narodima u BiH treba značajno povećati. Razlika u zastupljenosti mišljenja da ovu vrstu sadržaja treba povećati (bez obzira na specificiranu mjeru povećanja) značajna je samo kod roditelja srpske nacionalnosti (koji ukoliko žive na bošnjačkom i hrvatskom većinskom području češće nego kad su u položaju većinskog naroda smatraju da sadržaja usmjerenih na razvijanje međusobnog razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među narodima u BiH u NPP i udžbenicima treba biti (značajno i nešto) više nego do sada. (Pogledati Grafik 51)

Također, zanimljivo je da učenice češće nego učenici smatraju da količinu sadržaja usmjerenih na razvijanje međusobnog razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među narodima u BiH treba povećati, dok rodne razlike ne utiču značajno na mišljenje roditelja o ovom pitanju.

2.4. Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadrže različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima

S prijedlogom da udžbenici nacionalne grupe predmeta sadrže različite poglede, navode više interpretacija istih događaja i podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima slaže se nešto manje od polovine svih ispitanika (43%). Narednih 20% protivi se ovakvom pristupu, dok preostali nisu imali izražen stav, nisu mogli ili nisu znali odgovoriti na ovo pitanje.

Stavovi se razlikuju kod roditelja s različitim etničkim područja. Tako roditelji iz Distrikta Brčko češće od roditelja sa hrvatskog i srpskog većinskog područja zastupaju ideju da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba da govori o različitim pogledima, navodi različite interpretacije istih događaja i podstiče

dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima. Istovremeno se korištenju ovakvog pristupa češće protive učenici i roditelji sa srpskog i bošnjačkog nego roditelji sa hrvatskog većinskog područja i Distrikta Brčko.

(Pogledati *Grafik 52*)

Na fokus grupama su učenici i roditelji kao najčešći razlog za nepodržavanje ovog pristupa navodili strah od načina interpretacije vlastite grupe od strane "drugih" i bojazan da djeca, koja nisu do sada podsticana da se analitički odnose prema sadržaju udžbenika neće znati "šta da misle". Učesnici su inače pokazali otpor prema uvođenju novih interaktivnih metoda u nastavi, ističući da škola treba podučavati objektivnim činjenicama, bez postavljanja pitanja, bez relativizacije ili diskusije o prezentovanom sadržaju.

Dobro je što ne koristimo sisteme interaktivne nastave pošto ovako možemo bolje da pratimo profesore, a i dokazano je da interaktivna nastava nije mnogo dobra. (učenik iz Banja Luke)

Učenici i roditelji koji pripadaju "manjinama" u većoj mjeri podržavaju prijedlog da udžbenici nacionalne grupe predmeta sadržavaju različite poglede, navode više interpretacija istih događaja i podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima, a podaci dobiveni anketom potvrđuju ovaj trend (s tim što kod ispitanika sa bošnjačkog većinskog područja razlika nije statistički značajna, kao ni kod učenika sa hrvatskog većinskog područja). A na fokus grupama su jasno formalisani razlozi zbog kojih su manjine sklonije podržati multiperspektivnost u nastavi:

Uvijek većina piše udžbenik sa svojim osvrtom, a manjina uvijek ostaje uskraćena za svoj osrvt. I zato manjine podstiču da se napišu različiti osvrti na istu temu. (učenik iz Sarajeva)

Manjine to žele iz straha da se ne utope, da ne izgube identitet i da se osjete da bitišu, da su prisutni.....(roditelj iz Sarajeva)

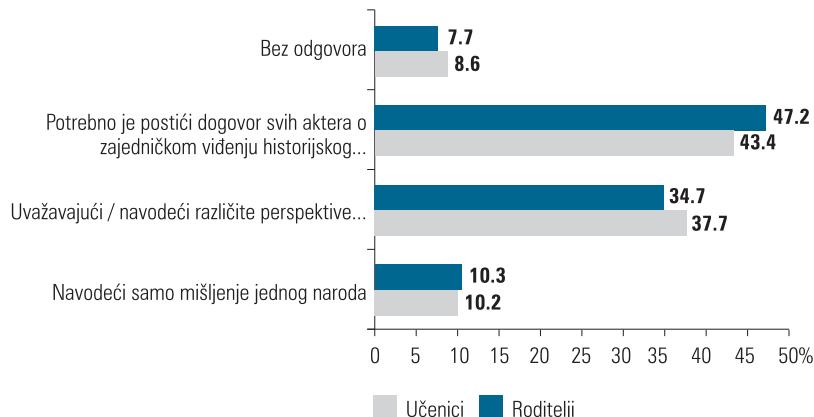
Oni ne žele da budu stavljeni u negativan kontekst, jer oni naravno prepostavljaju da će kao

manjina biti potpuno negativno predstavljeni, i to naravno niko ne želi, da bude negativno predstavljen. (učenik iz Sarajeva)

Način obrade historijskog razvoja BiH

Upitani za način obrađivanja historijskog razvoja BiH, ispitanici sa svih etničkih područja osim Distrikta Brčko najčešće smatraju da je potrebno **postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH** i onda ga prezentovati u udžbenicima (45%), ili da bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH **uvažavajući/navodeći različite perspektive**, tj. perspektive svih naroda (36%). Samo mali broj roditelja i učenika s ovih područja podržava trenutno prevladavajuću praksu koja se zasniva na **navođenju mišljenja samo jednog naroda**, onog u okviru čije se nacionalne grupe predmeta historija izučava. (Pogledati *Grafik 53*)

Grafik 53.
Na koji bi način u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH?

Mišljenje da je potrebno postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH i onda ga prezentovati u udžbenicima najčešće je kod učenika i roditelja sa srpskog većinskog područja, a najrjeđe kod ispitanika iz Distrikta Brčko; razlike u zastupljenosti ovog mišljenja kod pripadnika manjinskih i većinskih naroda na pojedinom području nisu značajne.

Mišljenje da bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH uvažavajući/navodeći perspektive svih naroda češće ja zastupljeno kod učenika sa bošnjačkog nego kod učenika sa hrvatskog i srpskog većinskog područja, te kod roditelja sa bošnjačkog i hrvatskog

Razlozi koji su na sarajevskim fokus grupama navedeni u prilog obrađivanju perioda od 1992. godine do danas u udžbenicima historije BiH:
U udžbenicima se ne govori o ovom periodu, ali to nastavnici rade, prenose svoje viđenje i svoje lične stavove.

Ako nećemo naučiti u školi, roditelji će nam reći.

Ovi udžbenici nas ograničavaju, izbjegavaju se teme koje ne bi trebale biti izbjegavane, nego ih je potrebno staviti u pravi kontekst.

Ja mislim da uopšte ne bi trebalo bježati od tema što se tiču nacionalnosti, nego baš trebamo u školi da pričamo o tim stvarima, bez obzira šta se desišo.

Na primjer, svi smo poslije rata puni nekih predrasuda; ja mislim da bi to trebalo prestati, trebao bi se stvarati neki novi odnos prema tretiranju ovih tema.

Grafik 54.
Šta mislite, na koji bi način u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH?

nego kod roditelja sa srpskog većinskog područja. Razlike u zastupljenosti ovog mišljenja kod pripadnika manjinskih i većinskih naroda na pojedinom području nisu značajne.

Navođenje mišljenja samo jednog naroda, onog u okviru čije se nacionalne grupe predmeta historija izučava, je pristup koji češće od ostalih podržavaju učenici i roditelji iz Distrikta Brčko (bez obzira koje nacionalnosti), te roditelji Bošnjaci koji žive na bošnjačkom većinskom području. (Pogledati Grafik 54)

U Upitniku za roditelje nalazile su se dvije tvrdnje iz udžbenika koje reprezentuju navođenje mišljenja samo jednog naroda pri obradi sadržaja vezanih za historijski razvoj BiH:

Geoprostor Republike Srpske, u historijskom i etničkom pogledu, pripada srpskom narodu.
 Gnjato, Grčić, Marić i Rakita (2005:11)

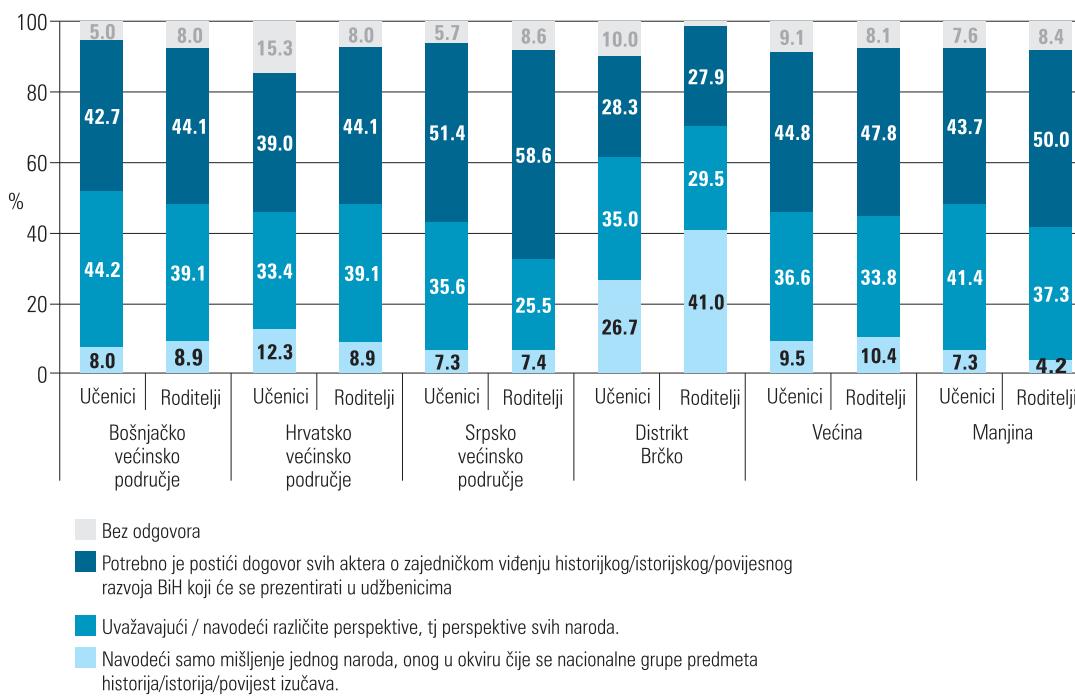
Vojna agresija na BiH je počela u jesen 1991. godine. Muslimani se nisu pravovremeno naoružali, a Hrvati su organizovali oružane snage nazvane HVO, i odlučno se suprotstavili srpskom nasrtaju.
 Matković, Mirošević, Goluža i Šarac (2003:280)

Sa prisustvom prve tvrdnje slaže se 58% roditelja sa srpskog većinskog područja, iako je samo 7% ovih roditelja u odgovoru na opšte pitanje o načinu obrade historijskog razvoja BiH smatralo da je opravdano ove sadržaje obrađivati navodeći mišljenje samo jednog naroda. Slično ovome, drugu tvrdnju je podržalo 55% roditelja sa hrvatskog većinskog područja, iako njih samo 9% u principu podržava da se u udžbenicima navodi mišljenje samo jednog naroda.

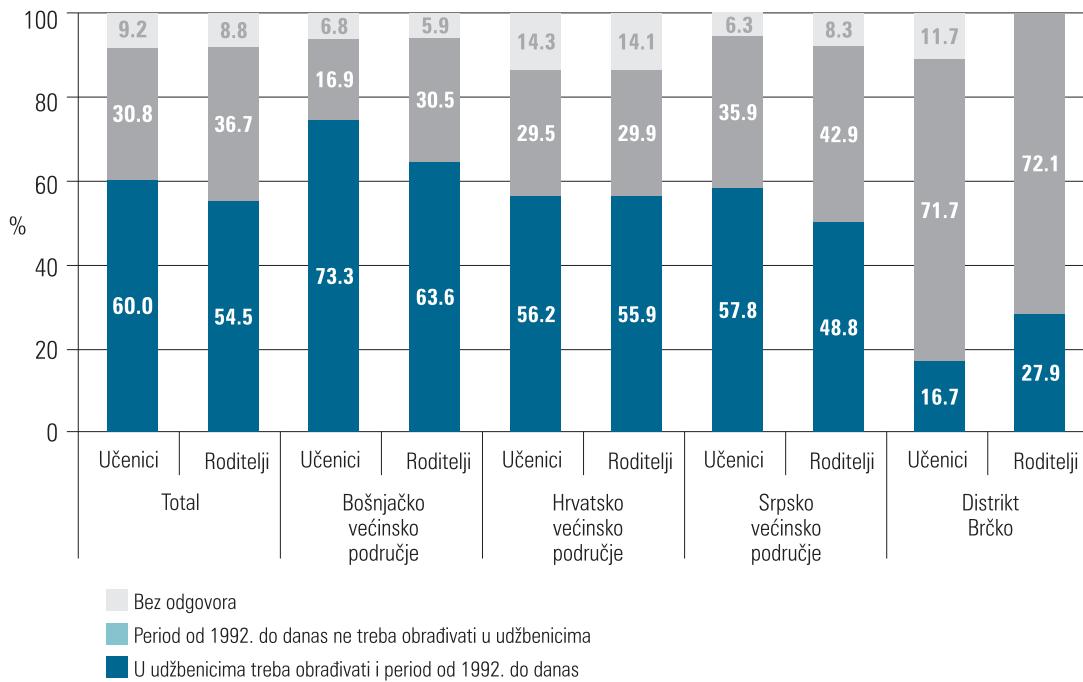
Obrađivanje perioda od 1992. godine do danas

U evropskim zemljama se u posljednje vrijeme uvodi novi trend u izučavanju svjetske i nacionalne historij; u njemu se, za razliku od tradicionalnog pristupa koji nastavi historije pristupa s određene vremenske distance,⁶³ veći naglasak stavlja na historiju novijeg vremena (posljednjih 25 godina). Na tradicionalnom pristupu je zasnovana i odluka da se u našoj zemlji period od 1992. godine ne izučava u udžbenicima jer bi se moglo pojavit teškoće zbog različitih verzija događaja koji su istovremeno osjetljivi i kontroverzni.

Međutim, trenutnu praksu da se u udžbenicima, osim pomirjanja osnovnih historijskih odrednica (npr. pomirjanje Dejtonskog mirovnog sporazuma) ne izučava period od 1992. godine do danas, podržava 31% učenika i 38%

⁶³ Stradling (2004)

Grafik 55.
Sadašnji udžbenici historije Bosne i Hercegovine uglavnom ne obrađuju period od 1992. godine do danas. Kakav je vaš stav o tome?

roditelja, dok više od polovine njih (60% i 55%) smatra da udžbenici historije BiH treba da obrađuju i ovaj period. Ovo neslaganje s trenutnom praksom najprisutnije je kod učenika i roditelja sa bošnjačkog većinskog području, a najrjeđe kod učenika i roditelja iz Distrikta Brčko, koji jedini većinski podržavaju neobrađivanje perioda od 1992. do danas u udžbenicima historije. (Pogledati *Grafik 55*) Mišljenje da period od 1992. godine do danas ne treba obrađivati u udžbenicima u principu je zastupljenje kod ispitanika koji pripadaju manjinskom narodu na određenim etničkim područjima u BiH.

3. Jezička politika

U Bosni i Hercegovini postoje različiti nazivi za službeni jezik u entitetima i kantonima: bosanski i hrvatski; srpski ijekavskog i ekavskog izgovora; hrvatski i bošnjački jezik (Kreso 2004). Ova neujednačenost predstavlja problem za mobilnost učenika unutar zemlje i otežava realizovanje obrazovnih prava učenika povratnika u područje u kojem su manjina.⁶⁴ U anketi su učenicima i roditeljima bile ponuđene dvije opcije za moguću promjenu trenutnog stanja:

- potrebno je dogоворити јединствену језичку политику

koja bi rezultirala dogovorom u vezi s nazivom jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima,
 - u bh. školama svi učenici treba da uče sva tri službena jezika, a ne samo jedan.

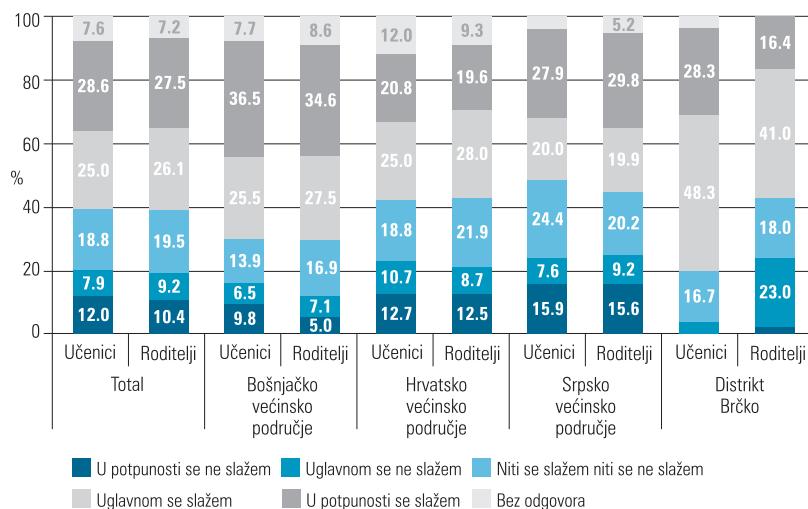
Mišljenje da bi trebalo dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala **dogovorom u vezi s nazivom jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima** zastupa barem polovina roditelja i učenika sa svih područja (54%). S ovom promjenom se ne slaže 20% ispitanika, dok 26% njih nije moglo iznijeti svoj stav o ovom pitanju. Učenici iz Distrikta Brčko češće od ostalih učenika, te učenici sa bošnjačkog češće od učenika sa hrvatskog i srpskog većinskog područja, zastupaju stav o postizanju dogovora o jedinstvenoj jezičkoj politici. To češće čine i roditelji iz Distrikta Brčko i sa bošnjačkog područja nego roditelji sa hrvatskog i srpskog većinskog područja. (Pogledati *Grafik 56*)

Mišljenje da je potrebno dogovoriti zajedničku jezičku politiku na nivou zemlje češće zastupaju manjine nego pripadnici većinskog naroda na hrvatskom i

⁶⁴ Plan provedbe privremenog sporazuma o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika, 2002.

Grafik 56.

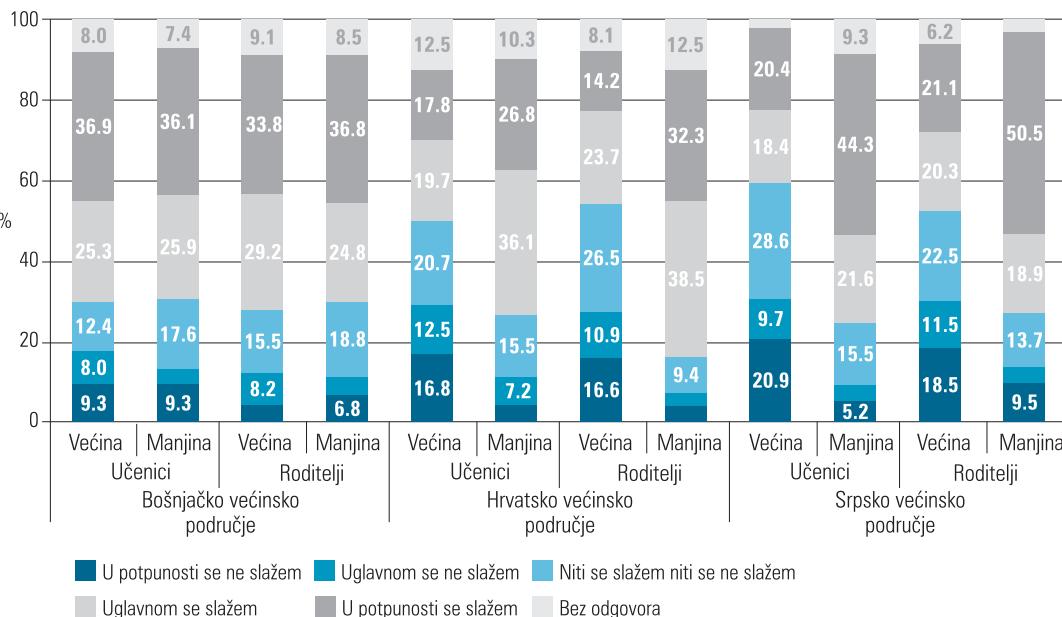
Trebalo bi dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogовором u vezi s nazivom jezika, gramatike jezika i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima.

srpskom području, dok razlike ove vrste na području sa bošnjačkom većinom nisu značajne. Naime, Bošnjaci i kada su u položaju većinskog naroda u više od polovine slučajeva podržavaju prijedlog o postizanju dogovora o zajedničkoj jezičkoj politici, dok Hrvati koji žive na hrvatskom i Srbi koji žive na srpskom većinskom području rjeđe od sunarodnjaka koji su u položaju manjine zastupaju ovaj prijedlog.
(Pogledati Grafik 57)

Grafik 57.

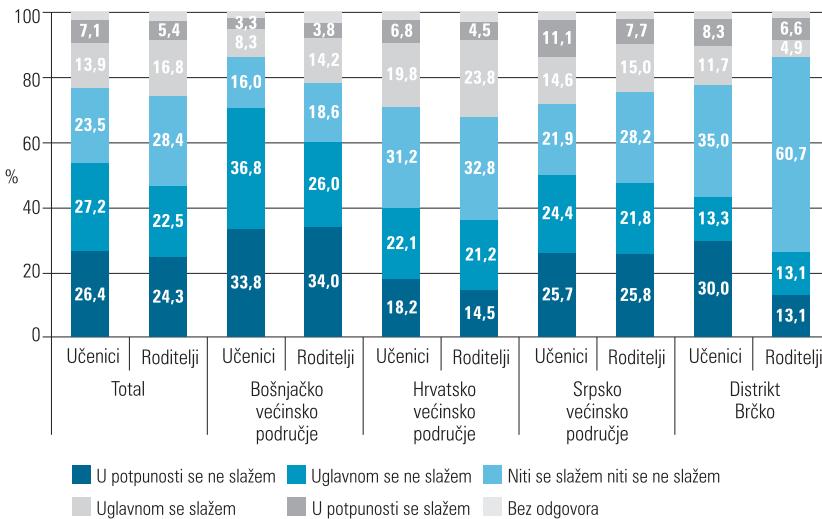
Trebalo bi dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogовором oko naziva jezika, gramatike jezika i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima.

U prilog ovom stavu - prema kojem je potrebno dogovoriti zajedničku jezičku politiku, što podrazumijeva dogovor oko naziva jezika, gramatike i načina upotrebe - dodatno govori i podatak da se s trenutnom praksom pretežnog izučavanja književnosti samo onog naroda kojem djeca pripadaju slaže samo 21% učenika i 22% roditelja u cijeloj BiH. Mada u maloj mjeri, podršku ovakvoj praksi češće daju učenici sa hrvatskog i srpskog većinskog područja nego sa bošnjačkog većinskog područja, te roditelji sa hrvatskog nego roditelji sa bošnjačkog i srpskog većinskog područja, dok je najveći dio roditelja iz Distrikta Brčko imao neutralan stav o ovom pitanju. (Pogledati Grafik 58)

Učenici koji pripadaju većinskom narodu na srpskom većinskom području, kao i roditelji koji su na hrvatskom i srpskom većinskom području većinski, češće od manjina na tim područjima smatraju da je u redu da se u bh. školama izučava književnost samo jednog naroda, onog kojem učenici pripadaju, dok razlike u podržavanju ove prakse između "većine" i "manjina" na bošnjačkom većinskom području nisu statistički značajne. (Pogledati Grafik 59)

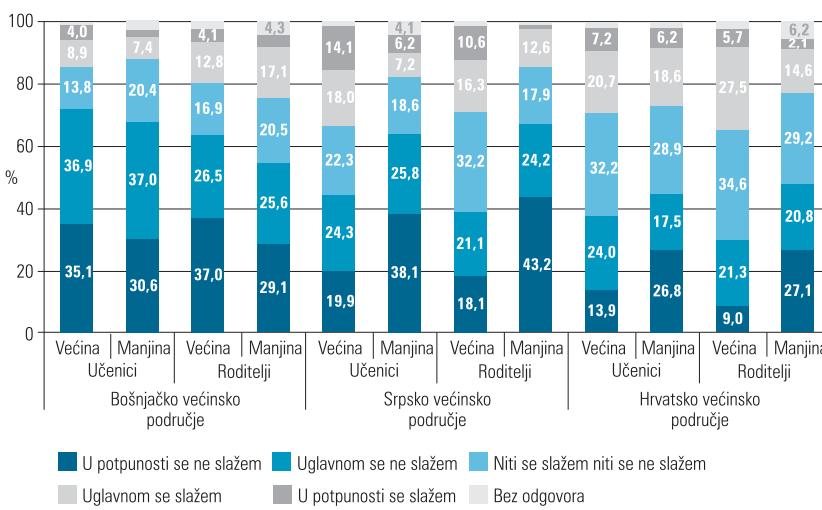
Druga opcija u prevazilaženju sadašnje situacije je prijedlog koji podrazumijeva da bi u bh. školama svi učenici trebalo da uče sva tri službena jezika, a ne

Grafik 58.
Prema nekim nastavnim planovima i programima u školama se izučava književnost samo jednog naroda - naroda kojem učenici pripadaju. U kojoj mjeri se slažete sa ovom praksom?

Razlozi zbog kojih su učesnici fokus grupe mislili da je predmet kultura religija potreban u bh. školama:

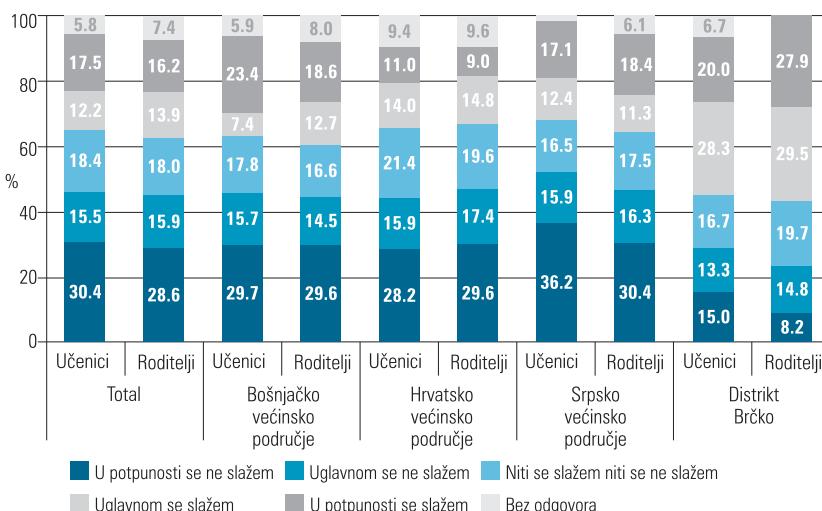
Jer ja sam stanovnik BiH, konstitutivan sam i zanima me religija i istorija drugih, jer ja poštujem druge i tražim da i oni mene poštuju
(učenik iz Banja Luke)

Grafik 59.
Prema nekim nastavnim planovima i programima u školama se izučava književnost samo jednog naroda – naroda kojem učenici pripadaju. U kojoj mjeri se slažete sa ovom praksom?

Jer mi moramo znati o nečemu da bismo to razumjeli i da ne bismo odmah osuđivali, a to se trenutno dešava
(učenik iz Sarajeva)

Da znamo jedni o drugima... Nekako kad bismo se približili kroz upoznavanje njihove religije, onda mislim da bismo se lakše prihvatali
(učenik iz Banja Luke)

Grafik 60.
Djeca bi u školama trebalo da uče sva tri službena jezika, a ne samo jedan.

Da je taj predmet bio prisutan nekad davno, da je moja generacija izučavala kulturu religije, možda ne bi bilo ovoga što je bilo... Čim se religija pomiješala s politikom - dobili smo ovo što smo dobili
(roditelj iz Sarajeva)

Pogotovu što mi živimo u Bosni koja je bure baruta. Uvijek se nekako taj izgovor za ratove tražio u religijama...
(učenik iz Banja Luke)

⁶⁵ Kuburić and Moe (eds) (2006).

samo jedan. Nalazi ankete su pokazali da se najveći dio ispitanika (45%) nije složio s ovim prijedlogom. Slaganje je bilo nešto veće jedino u Distriktu Brčko, dok se u svim većinskim područjima najviše učenika i roditelja protivilo ovakvom rješenju „jezičkog pitanja“ u BiH. (Pogledati *Grafik 60*)

Potrebno je, međutim, naglasiti da su stavovi „manjina“ i „većina“ o ovom prijedlogu potpuno oprečni. Naime, u većini prethodnih slučajeva oni se zalažu za istu stvar u većoj ili manjoj mjeri, dok se na ovom pitanju ispitanici koji se na određenom području nalaze u položaju „većine“ češće protive, a manjine istovremeno češće podržavaju promjenu jezičke politike u smislu da djeca u BiH školama uče sva tri službena jezika. (Pogledati *Grafik 61*)

4. Religijsko obrazovanje u školama

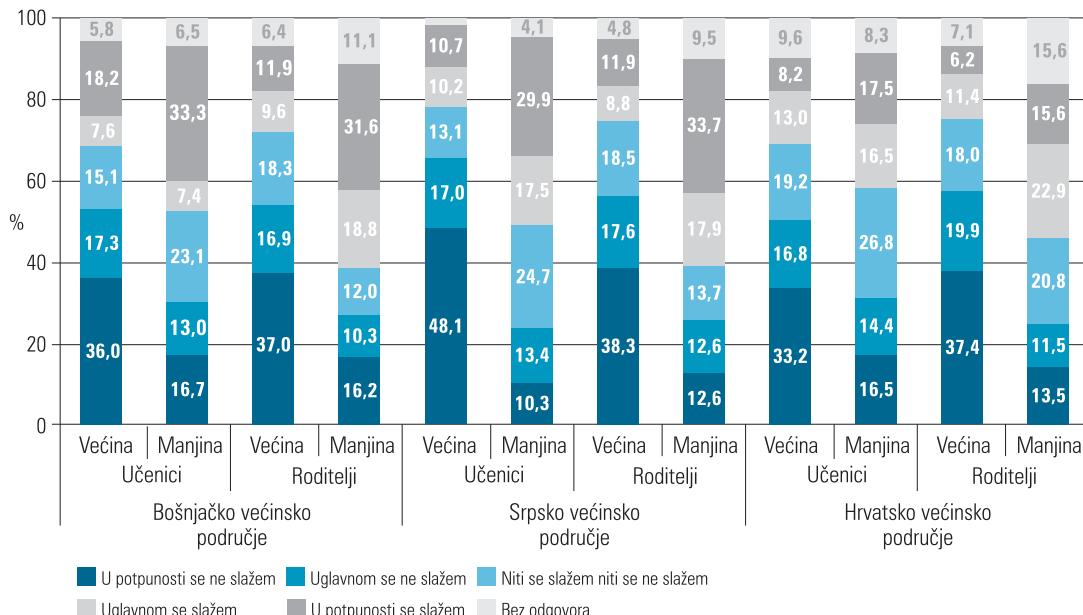
U Bosni i Hercegovini je, kao i u zemljama u okruženju, početkom devedesetih godina XX vijeka u školama uvedena nastava iz religijskog obrazovanja. Okvirnim zakonom o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju učenicima se garantuje sloboda vjerskog izražavanja i izbor u skladu s ličnim i porodičnim opredjeljenjima. Religijska nastava

je konfesionalnog karaktera, a Zakon predviđa da je vjeronauka izborni predmet. Kao konfesionalni predmet ona „podučava religiju“ ili „podučava za religiju“ - ona pruža religiozno vjerovanje, identitet i vještine za praktikovanje vjerskih rituala *sa stanovišta vjernika*. Nekonfesionalna poduka, za razliku od konfesionalne, podučava „o religiji“, dajući pozitivne činjenice sa *neutralnog stanovišta*.⁶⁵ Uvođenje nekonfesionalnog predmeta *kultura religija* je projekat koji je u BiH školama započet 2002. godine i još uvijek je u oglednoj fazi u ograničenom broju škola u oba entiteta.

Kada je riječ o odnosu ispitanika prema religijskom obrazovanju u školama u našoj zemlji, najveći broj anketiranih učenika i roditelja smatra **da u školi treba da budu zastupljeni predmeti koji se odnose na religijsko obrazovanje: i vjeronauka (konfesionalna poduka) i predmet koji će podučavati o svim religijama (npr. kultura religija)** ili da **u školi treba da bude zastupljena samo vjeronauka**. Preostali ispitanici (6-10%) smatraju da **u školi vjeronauka ne treba da bude zastupljena, ali treba biti zastupljen predmet koji će podučavati o svim religijama**, te da **u školama ne treba da bude zastupljen ni jedan od ovih predmeta** (2-12%).

Grafik 61.

Djeca bi u školama trebalo da uče sva tri službena jezika, a ne samo jedan.

Grafik 62.
Stav prema religijskom obrazovanju u školama u BiH

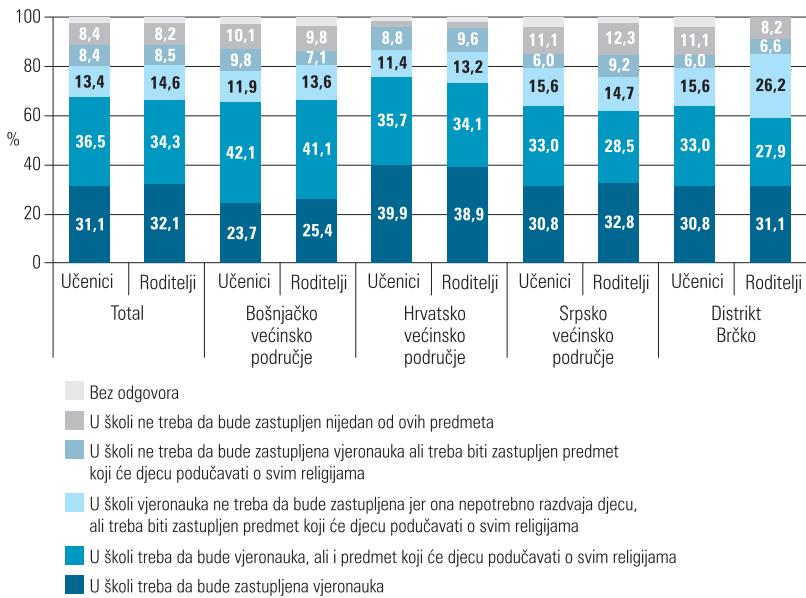
Stav da u školi treba biti zastupljena samo vjeronauka najzastupljeniji je kod učenika i roditelja iz hrvatskog većinskog područja, a najmanje kod ispitanika koji žive na bošnjačkom većinskom području.

Učenici i roditelji iz bošnjačkog većinskog dijela značajno češće smatraju da u školi trebaju biti zastupljeni i vjeronauka i predmet koji će podučavati o svim religijama nego što to čine ispitanici iz srpskog većinskog područja i Distrikta Brčko.

Stav da u školi ne treba biti zastupljena vjeronauka, ali da treba biti zastupljen predmet koji će podučavati o svim religijama podjednako je zastupljen na svim područjima, dok je stav da u školi ne treba da bude zastupljen ni jedan od ova dva predmeta prisutniji na bošnjačkom i srpskom nego na hrvatskom većinskom području (Pogledati Grafik 62).

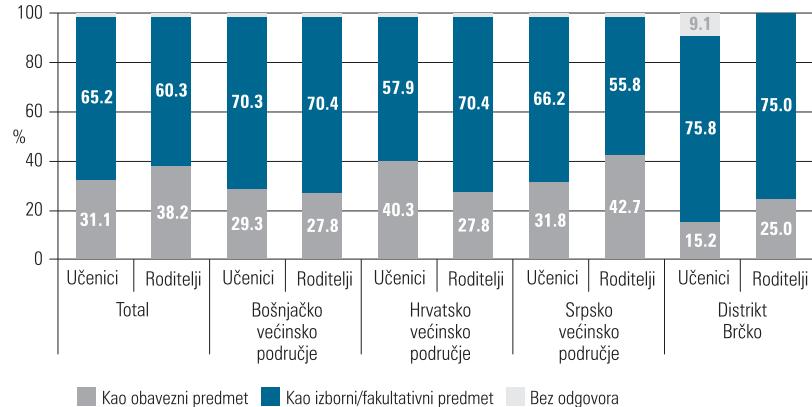
Ispitanici koji pripadaju većinskom narodu i ispitanici koji su "manjine" imaju različite stavove o prisustvu religijskog obrazovanja u školama. Učenici i roditelji koji pripadaju "većini" češće navode da u školi treba da bude zastupljena vjeronauka, kao i to da u školi treba da budu zastupljeni i vjeronauka i predmet koji će podučavati o svim religijama, za razliku od učenika i roditelja koji pripadaju manjinskim skupinama na određenom području i koji češće smatraju da u školi vjeronauka ne treba biti zastupljena (jer ona nepotrebno razdvaja djecu), ali treba biti zastupljen predmet koji će djecu podučavati o svim religijama, kao i to da u školi ne treba da bude zastupljen ni jedan od ovih predmeta.

Učenici češće od učenica smatraju da u školi treba biti zastupljena vjeronauka, dok učenice češće smatraju da u školi ne bi trebalo da bude zastupljen ni jedan od navedenih predmeta - ni vjeronauka ni kultura religija. Ispitanike koji su smatrali da u školama treba biti zastupljena vjeronauka (kao jedini predmet iz religijskog obrazovanja ili skupa s kulturom religije, ukupno 67%

njih) dodatno smo pitali da li bi ona trebalo da bude obavezni ili izborni/fakultativni predmet. Najveći dio učenika i roditelja (od 56-76%) smatra da bi vjeronauka u bh. školama trebalo da bude zastupljena kao izborni/fakultativni predmet. Manji dio (15-43%) smatra da vjeronauka u školama treba biti obavezna, što je mišljenje koje češće od ostalih ispitanika zastupaju učenici sa hrvatskog i roditelji sa srpskog većinskog područja. (Pogledati Grafik 63)

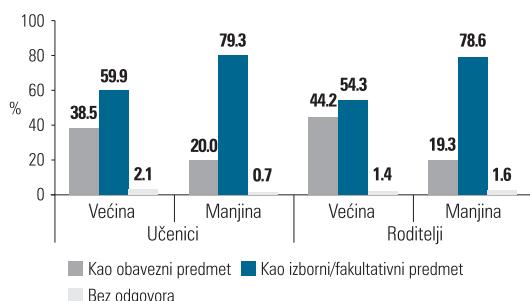
Grafik 63.
Da li bi vjeronauka u školama trebalo da bude zastupljena:

Ispitanici koji su "manjine" i koji misle da u školi treba nastava iz vjeronauke, bez obzira na kojem području žive, češće smatraju da vjeronauka u školama treba biti zastupljena kao izborni/fakultativni predmet nego

roditelji i učenici koji pripadaju većinskom narodu, koji češće od manjinskih smatraju da bi pohađanje nastave vjeronauke trebalo biti obavezno (Pogledati *Grafik 64*).

Grafik 64.
Da li bi vjeronauka u školama trebala biti zastupljena...

U upitniku nije bilo dodatnog pitanja vezanog za kulturu religija. Ali kako je značajan broj ispitanika (ukupno njih 58%) istakao potrebu za uvođenjem predmeta koji će u bh. školama djecu podučavati o svim religijama (kao jedini predmet iz religijskog obrazovanja ili skupa s vjeronaukom) na grupnim diskusijama ovo je bila jedna od tema o kojima se razgovaralo. I utvrđeno je da su mišljenja učenika i roditelja u skladu s preporukom UN⁶⁶ koja kaže da je u religijski heterogenom društvu (kao što je bosanskohercegovačko) poželjno sticanje znanja o različitim kulturama i religijama kako bi se podstakli kritičko mišljenje, dijalog i poštovanje prema ljudima koji imaju drugačija uvjerenja.

Međutim, potrebno je istaći kako je dio učenika i roditelja istakao da bi i vjeronauka mogla sadržavati podučavanje o egzistencijalnim ili moralnim pitanjima na način na koji se njima bave različite vjerske tradicije, te da bi u tom slučaju potreba za uvođenjem kulture religija u bh. školama bila manja.

5. Nadležnosti za obrazovanje

Dejtonskim ustavom su nadležnosti za obrazovanje u Bosni i Hercegovini svedene na nivoe entiteta, kantona i Distrikta Brčko. Na državnom nivou neposredno nakon potpisivanja Mirovnog sporazuma nije postojala nijedna institucija zadužena za oblast obrazovanja. Početkom 2000. godine osnovana je međuentitetska Agencija za standarde i ocjenjivanje, a 2003. godine su Ministra-

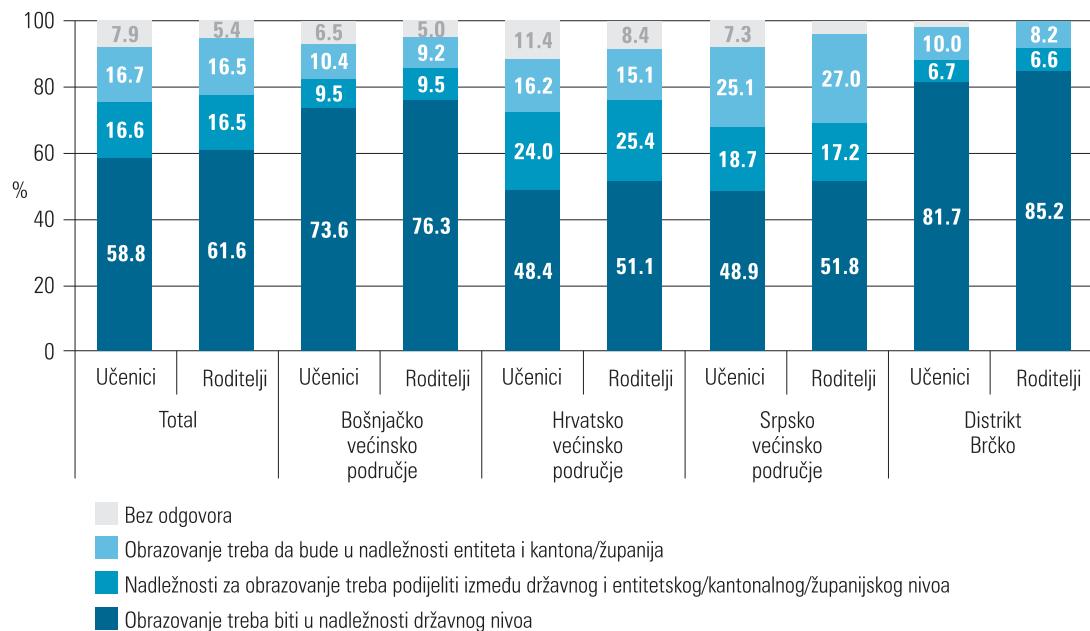
rstu civilnih poslova povjerene ovlasti koordinacije, usklađivanja planova entitetskih i kantonalnih tijela vlasti i definisanje strategije na međunarodnom planu u područjima obrazovanja, nauke, kulture i sporta. Iako je Okvirnim zakonom o osnovnom i srednjem obrazovanju predviđeno i osnivanje državne Agencije za nastavne planove i programe, ona do sada nije uspostavljena.

Mali broj ispitanika (od 8-27%) obuhvaćenih ovim istraživanjem podržava sadašnju podjelu nadležnosti za obrazovanje. Naime, toliko roditelja i učenika iz BiH smatra da obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona, dok otprilike isti broj (7-25%) nalazi da nadležnost za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa. Nasuprot tome, najveći broj ispitanika smatra da **obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa** (od 48-85%).

Da obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa najčešći je stav kod ispitanika iz svih područja BiH, s tim da ispitanici iz Distrikta Brčko i sa bošnjačkog većinskog područja značajno češće zastupaju ovaj stav od ispitanika iz hrvatskog i srpskog većinskog područja. Ispitanici iz hrvatskog većinskog područja su značajno više nego roditelji i učenici iz ostalih područja za podjelu nadležnosti za obrazovanje između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa. Stav da obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona češće od ostalih zastupaju učenici i roditelji iz srpskog većinskog područja. (Pogledati *Grafik 65*)

Ukoliko se nalaze u položaju "manjine", ispitanici u većoj mjeri podržavaju stav da obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa. Izuzetak je bošnjačko većinsko područje, na kojem razlike u pogledu stava u vezi s raspodjelom nadležnosti za obrazovanje između učenika i roditelja koji pripadaju manjinskim narodima i onih koji su Bošnjaci nisu značajne. Međutim, učenici i roditelji koji pripadaju manjinskim narodima na hrvatskom i srpskom području češće od većina zastupaju stav da obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa, što je posljedica toga da ispitanici hrvatske i srpske nacionalnosti, ukoliko žive na području na kojem predstavljaju većinski narod,

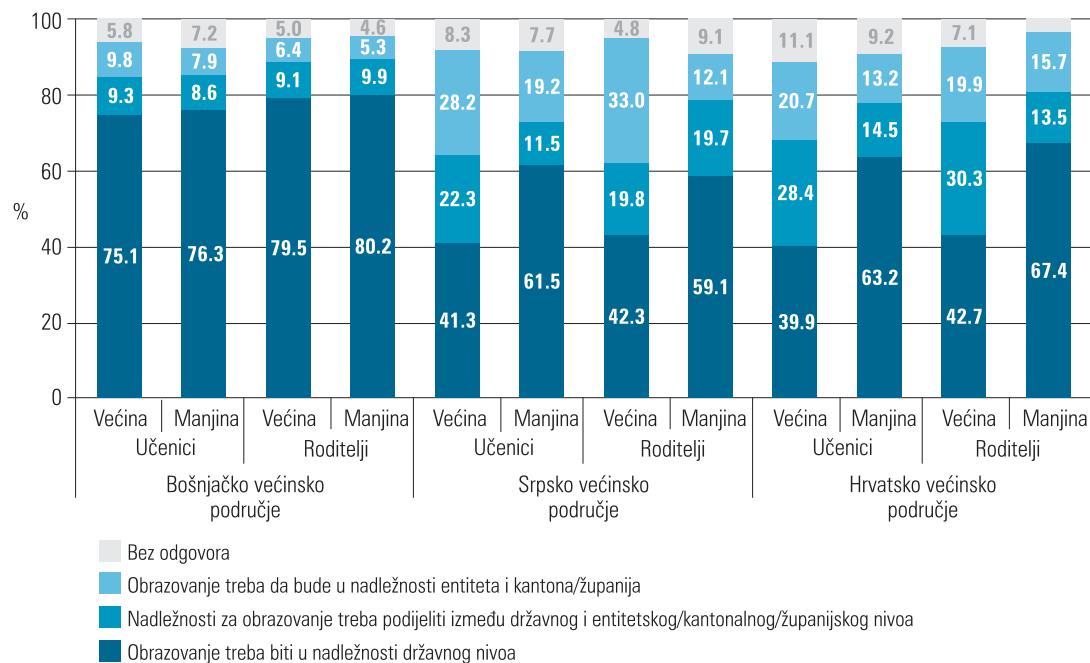
⁶⁶ Funkcionalni pregled sektora obrazovanja u BiH, EU Cards program pomoći BiH, 2005, str. 9.

Grafik 65.
Stavovi ispitanika u vezi s raspodjelom nadležnosti za obrazovanje

češće nego kada su "manjine" smatraju da nadležnosti za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa (što je odgovor koji je zastupljeniji kod roditelja Hrvata koji žive na hrvatskom većinskom području nego kod roditelja Srba iz RS), kao i da ih treba zadržati na entitetskom/kantonalnom nivou (što je češće zastupljeno mišljenje kod roditelja Srba koji su većinski narod nego kod roditelja Hrvata koji su u položaju "većine"). (Pogledati Grafik 66)

U Funkcionalnom pregledu sektora obrazovanja, koji je 2005. godine urađen unutar EU CARDS programa reforme javne uprave, ukazano je da trenutno u BiH ne postoji nijedna od funkcija potrebnih za planiranje, praćenje i upravljanje održivim i koherentnim sistemom obrazovanja, kao ni funkcije koje bi obezbijedile jednak pristup obrazovanju i pravičnost.⁶⁶ Pregled dalje ukazuje na neodrživost asimetričnog principa uređenja sistema obrazovanja, u kojem je unutar jednog od

Grafik 66.
Stavovi ispitanika u vezi s raspodjelom nadležnosti za obrazovanje

⁶⁶ Zaključci sa Konsultativne konferencije UN o školskom obrazovanju i slobodi religije ili vjerovanja, toleranciji i nediskriminaciji, održane u Madridu 2001. godine.

entiteta (Federacije BiH) obrazovanje decentralizovano i sve su obrazovne nadležnosti na kantonalm nivou, dok je u drugom entitetu (Republici Srpskoj) upravljanje obrazovanjem potpuno centralizovano i sve su nadležnosti na entitetskom nivou. Zatim je istaknuta potreba uspostavljanja jednog dijela ingerencija za obrazovanje na državnom nivou, jer ono ima odlučujuću ulogu „u osiguranju zaštite obrazovnih i manjinskih prava, što zauzvrat doprinosi društvenoj koheziji“⁶⁷. S potrebom uspostavljanja dijela nadležnosti na državnom nivou koji je iznesen u ovim istraživanjima složili su se i ispitanici sa svih područja podržavši stav da obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa češće nego ostale predložene promjene u prenošenju nadležnosti.

⁶⁷ Minority Rights International, „Education in Multi-Ethnic Societies of Central and Eastern Europe“, at <http://minorityrights.org>

Zaključak

U anketi su roditeljima i učenicima postavljena pitanja pomoću kojih smo željeli dobiti njihov stav o potrebi mijenjanja sadašnjih NPP i udžbenika. Također su ponuđeni i mogući pravci u kojim bi trebalo promijeniti sadržaj nacionalne grupe predmeta. Neki od njih su razvijeni iz Smjernica za pisanje udžbenika historije i geografije,⁶⁸ dok su drugi proizašli iz nalaza različitih studija vezanih za obrazovanje u BiH u poratnom periodu, a u skladu su s principima obrazovanja za otvoreno društvo.

Nalazi ovog istraživanja pokazuju da svega trećina učenika i roditelja smatra da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba ostati ovakav kakav je sada. Nasuprot tome, 43% ispitanika se ne slaže s održavanjem sadašnjeg stanja - to su najčešće ispitanici iz Distrikta Brčko (75%), zatim ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja, potom hrvatskog, i na kraju sa srpskog većinskog područja (32%). Na svim etničkim područjima u BiH ispitanici pripadnici manjinskih naroda češće od većina smatraju da sadržaj nacionalne grupe predmeta treba promijeniti.

Ispitanici su podržali preporuke i pravce za mijenjanje postojeće obrazovne prakse, koji ujedno govore o

njihovom stavu o potrebi provođenja zakonskih odredbi i njihovom zaživljavanju u obrazovnom sistemu. Mada podrška pojedinim preporukama varira u zavisnosti od većinskog područja i tipa ispitanika, rezultati ukazuju da se u principu može zaključiti kako ispitanici iz različitih dijelova BiH žele iste promjene u obrazovnom sistemu. To su:

- U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama;
- Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjin, a ne samo o jednom narodu;
- U udžbenicima bi u većoj mjeri trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH;
- Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadržavaju različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim/kontroverznim pitanjima
- Potrebno je promijeniti dosadašnji način obrade historijskog razvoja BiH na sljedeće načine:
 1. postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH, koji će se onda prezentovati u udžbenicima, i/ili
 2. navesti perspektive svih naroda pri obradi historijskog razvoja BiH u udžbenicima;
- Udžbenici historije BiH treba da obrađuju i period od 1992. godine do danas;
- Trebalo bi dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogovorom u vezi s nazivom jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima;
- U škole je pored vjeronauke potrebno uvesti i predmet koji će podučavati o svim svjetskim religijama na objektivan i neutralan način.
- Nadležnosti za obrazovanje treba da budu na državnom nivou.

⁶⁸ Službeni glasnik BiH 05/07.

U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama

Najveći dio učenika i roditelja sa svih etničkih područja (54-75%) slaže se s prijedlogom da bi se **u udžbenicima na prvom mjestu trebalo učiti o Bosni i Hercegovini**, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama. Ovu preporuku u većoj mjeri podržavaju ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja. Također, ispitanici hrvatske i srpske nacionalnosti su skloniji podržati ovakav koncept ako su u položaju manjine.

U skladu s ovim nalazima su i podaci koji se odnose na izbor polaznih tačaka za izučavanje geografije i historije u osnovnim i srednjim školama u BiH. Naime, rezultati pokazuju kako najveći dio svih ispitanika smatra da glavna polazna tačka pri izučavanju geografije i historije u BiH treba biti **Bosna i Hercegovina**. Međutim, za razliku od geografije, gdje je ovaj odgovor najzastupljeniji na svim područjima, mišljenje da BiH treba biti polazna tačka pri izučavanju historije nije najzastupljeniji odgovor na srpskom većinskom području, na kojem je odgovor *Historijski događaji vezani za narod kojem pripadate* zastupljen tek nešto manje. Ovo je također drugi odgovor po zastupljenosti i na hrvatskom većinskom području, mada na njemu dominira mišljenje da to treba biti BiH. Stav da BiH treba biti polazna tačka pri izučavanju i geografije i historije češći je kod pripadnika manjinskih nego kod većinskog naroda na pojedinom području, mada ga ispitanici svih nacionalnosti najčešće zastupaju.

Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu

Najveći dio svih ispitanika (55-79%) podržava preporuku da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako **da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina**, a ne samo o jednom narodu.

Ovu preporuku u većoj mjeri podržavaju ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja i Distrikta Brčkog nego ispitanici sa hrvatskog i srpskog većinskog područja.

Promjenu sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta u smislu da znatno više nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu, u većoj mjeri podržavaju učenici i roditelji pripadnici manjinskih naroda nego oni koji na određenom području predstavljaju "većinu".

U udžbenicima bi u većoj mjeri trebalo da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH

Najveći broj svih ispitanika (58-82%) navodi da bi u nastavnim planovima i programima i udžbenicima trebalo **više nego do sada da budu zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH**.

Manji broj ispitanika (8-32%) je mišljenja da bi ovakvih sadržaja trebalo biti jednakim i sada, dok svega 3% njih smatra da ovakvih sadržaja treba biti manje nego sada, pri čemu ovo mišljenje varira od 0 do 10%. Iako potrebu za ovakvom promjenom zastupa većina ispitanika na svim područjima, u nešto većoj mjeri podržavaju ga učenici iz bošnjačkog, hrvatskog i srpskog većinskog područja nego iz Distrikta Brčko, te roditelji sa bošnjačkog većinskog područja nego oni naseljeni u drugim dijelovima BiH. Ispitanici manjine češće u odnosu na većinu na određenom području smatraju da količinu sadržaja usmjerjenih na razvijanje međusobnog razumijevanja, tolerancije i solidarnosti među narodima u BiH treba *značajno* povećati. Primjetno je i da učenice u većoj mjeri nego učenici podržavaju promjenu udžbenika u ovom smislu.

Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebalo bi da sadržavaju različite poglede, da navode različite interpretacije istih događaja i da podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima

S prijedlogom da udžbenici nacionalne grupe predmeta **sadržavaju različite poglede, navode više interpretacija istih događaja i podstiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima**slaže se nešto manje od polovine svih ispitanika (41-61%). Manji dio preostalih ispitanika (8-29%) protivi se ovakvom pristu-

pu, dok veći dio njih nije imao izražen stav, nisu mogli ili nisu znali odgovoriti na ovo pitanje (30-45%). Potrebno je istaći da u podrišci provođenju ove preporuke nema statistički značajnih razlika između učenika sa različitim područja, dok roditelji iz Distrikta Brčko najčešće, a sa srpskog većinskog područja najrjeđe zastupaju ideju da sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba govoriti o različitim pogledima, navodi različite interpretacije istih događaja i podstiče dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima. Ispitanici koji pripadaju manjinama u većoj mjeri podržavaju multiperspektivan pristup u nastavi, dok mu se ispitanici iz većinskog naroda nešto češće protive. Na fokus grupama učenici i roditelji su kao najčešći razlog za nepodržavanje ovog pristupa navodili strah od načina interpretacije viđenja onih "drugih" i bojazan da djeca koja nisu do sada podsticana da se analitički odnose prema sadržaju udžbenika neće znati "šta da misle". Učesnici su inače pokazali otpor prema uvođenju novih interaktivnih metoda u nastavi, ističući da škola treba da podučava objektivnim činjenicama, bez postavljanja pitanja, bez relativizacije ili diskusije o prezentovanom sadržaju.

Potrebno je promijeniti dosadašnji način obrade historijskog razvoja BiH

Upitani za način na koji bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH, ispitanici sa svih etničkih područja osim Distrikta Brčko najčešće smatraju da je potrebno **postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju** historijskog razvoja BiH i onda ga prezentovati u udžbenicima (39-59%), ili da bi u udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH **uvažavajući/navodeći različite perspektive**, tj. perspektive svih naroda (25-44%). U Distriktu Brčko 27% učenika i 41% roditelja podržava trenutno prevladavajuću praksu koja se zasniva na **navedenju mišljenja samo jednog naroda**, onog u okviru čije se nacionalne grupe predmeta historija izučava, što podržava samo mali broj ispitanika sa preostalih područja BiH (7-12%).

Mišljenje da je potrebno postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog razvoja BiH i onda ga prezentovati u udžbenicima najčešće je kod ispitanika sa srpskog većinskog područja, a mišljenje da bi u

udžbenicima trebalo obrađivati historijski razvoj BiH navodeći perspektive svih naroda zastupljenje je kod ispitanika sa bošnjačkog i roditelja sa hrvatskog većinskog područja. Ispitanici koji se nalaze u položaju "manjine" i "većine" u podjednakoj mjeri podržavaju prve dvije preporuke koje odražavaju principe obrazovanja za otvoreno društvo.

Udžbenici historije BiH treba da obrađuju i period od 1992. godine do danas

Najveći dio ispitanika (49-73%) sa svih etničkih većinskih područja (osim Distrikta Brčko) smatra da bi udžbenici historije BiH trebalo da obrađuju i period od 1992. godine do danas. Za razliku od njih, ispitanici iz Distrikta Brčko u najvećem broju (72%) podržavaju trenutnu praksu da se u udžbenicima, osim pominjanja osnovnih historijskih odrednica, ne izučava period od 1992. godine do danas, što je mišljenje koje u značajno manjem broju podržavaju ispitanici sa preostalih područja (20-43%). Ovo neslaganje sa trenutnom praksom najprisutnije je kod učenika i roditelja sa bošnjačkog većinskog područja.

Mišljenje da period od 1992. godine do danas ne treba obrađivati u udžbenicima u principu je zastupljenje kod ispitanika koji pripadaju manjinskom narodu.

Potrebno je dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogovorom u vezi s nazivom jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima

Mišljenje da bi trebalo dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala **dogovorom u vezi s nazivom jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima** zastupa najveći dio svih ispitanika (48-78%). S ovom promjenom se ne slaže manji broj ispitanika (3-25%). Stav o postizanju dogovora o jedinstvenoj jezičkoj politici najčešće podržavaju ispitanici iz Distrikta Brčko i sa bošnjačkog većinskog područja. I dok ispitanici bošnjačke nacionalnosti, nezavisno od toga na kojem području žive, u više od polovine slučajeva podržavaju prijedlog o postizanju dogovora o zajedničkoj jezičkoj politici, Hrvati i Srbi ga u većoj mjeri podržavaju ukoliko su u položaju manjine.

U prilog ovom stavu - po kojem je potrebno dogovoriti zajedničku jezičku politiku, što podrazumijeva dogovor u vezi s nazivom jezika, gramatike i načina upotrebe - dodatno govor i podatak da se s trenutnom praksom pretežnog izučavanja književnosti samo onog naroda kojem djeca pripadaju slaže samo 21% učenika i 22% roditelja u cijeloj BiH. Mada u maloj mjeri zastupljena, podrška ovakvoj praksi prisutnija je kod učenika sa hrvatskog i srpskog većinskog područja nego sa bošnjačkog većinskog područja, te kod roditelja sa hrvatskog nego kod roditelja sa bošnjačkog i srpskog većinskog područja, dok je najveći dio roditelja iz Distrikta Brčko imao neutralan stav o ovom pitanju.

Djeca bi u školama trebalo da uče sva tri službena jezika, a ne samo jedan

Najveći dio ispitanika (23-52%) nije se složio s ovim prijedlogom. Slaganje je bilo nešto veće jedino u Distriktu Brčko, dok se u svim većinskim područjima najviše učenika i roditelja protivilo ovakvom rješenju „jezičkog pitanja“ u BiH. Potrebno je naglasiti da su stavovi manjina i većina o ovom prijedlogu različiti. Naime, dok se u većini slučajeva oni zalažu za istu stvar u većoj ili manjoj mjeri, ovom se pitanju ispitanici koji se na određenom području nalaze u položaju većine češće protive, a manjine istovremeno češće podržavaju promjenu jezičke politike tako da sva djeca u BiH u školama uče sva tri službena jezika.

U škole je pored vjeronauke potrebno uvesti i predmet koji će podučavati o svim svjetskim religijama na objektivan i neutralan način

Kada je riječ o odnosu ispitanika prema religijskom obrazovanju u školama u našoj zemlji, najveći broj anketiranih učenika i roditelja smatra kako u školi treba da budu zastupljeni predmeti koje se odnose na religijsko obrazovanje. Pri tome ispitanici u najvećem broju podržavaju sljedeće opcije:

- U školama treba da budu zastupljeni i vjeronauka (konfesionalna poduka) i predmet koji će podučavati o svim religijama (npr. kultura religija) (28-42%) ,
- U školama treba da bude zastupljena samo vjeronauka (24-40%).

Ispitanici koji pripadaju većinskom narodu i oni iz manjinskih naroda imaju različite stavove o prisustvu religijskog obrazovanja u školama. Učenici i roditelji koji pripadaju „većini“ češće podržavaju prisustvo vjeronauke u školama (bilo samo vjeronauke bilo skupa s kulturom religija), dok učenici i roditelji koji pripadaju manjinama češće ne žele njen prisustvo (ili smatraju da religijsko obrazovanje treba biti zastupljeno samo kroz kulturu religija ili ocjenjuju da ni jedan od ovih predmeta ne treba biti u bh. školama)

Stav da u školi treba biti zastupljena samo vjeronauka najzastupljeniji je kod ispitanika sa hrvatskog većinskog područja, a stav da u školi treba da budu zastupljeni i vjeronauka i predmet koji će podučavati o svim religijama najčešće zastupaju ispitanici sa bošnjačkog većinskog područja.

Najveći dio ispitanika (od 56- 76%) koji smatraju da u školama treba biti zastupljena vjeronauka (kao jedini predmet iz religijskog obrazovanja ili skupa s kulturom religija) procjenjuje kako bi ona u bh. školama trebalo da bude zastupljena kao izborni/fakultativni predmet. Ovo je mišljenje češće kod ispitanika koji su na određenom području u položaju „manjine“.

Promjene u nadležnostima za obrazovanje

U Funkcionalnom pregledu sektora obrazovanja, koji je 2005. godine urađen unutar EU CARDS programa reforme javne uprave, ukazano je na to da trenutno država Bosna i Hercegovina nema nijedne od funkcija potrebne za planiranje, praćenje i upravljanje održivim i koherentnim sistemom obrazovanja, kao ni funkcije koje bi obezbijedile jednak pristup obrazovanju i pravičnost.⁶⁹ Pregled dalje ukazuje na neodrživost asimetričnog principa uređenja obrazovnog sistema u kojem je unutar jednog od entiteta (Federacije BiH) obrazovanje decentralizovano i sve su obrazovne nadležnosti na kantonalm nivou, dok je u drugom entitetu (Republici Srpskoj) upravljanje obrazovanjem potpuno centralizovano i sve su nadležnosti na entitetskom nivou. Zatim je istaknuta potreba uspostavljanja jednog dijela ingerencija za obrazovanje na državnom nivou, jer on ima odlučujuću ulogu „u osiguranju zaštite obrazovnih i manjinskih prava, što zauzvrat doprinosi društvenoj koheziji“.⁷⁰ S potrebom

⁶⁹ Funkcionalni pregled sektora obrazovanja u BiH, EU Cards program pomoći BiH, 2005, str. 9

⁷⁰ Minority Rights International, „Education in Multi-Ethnic Societies of Central and Eastern Europe“, at <http://minorityrights.org>

uspostavljanja dijela nadležnosti na državnom nivou složili su se i ispitanici sa svih područja podržavaši stav da obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa češće nego ostale predložene promjene u prenošenju nadležnosti.

Mali broj ispitanika (od 8-27%) obuhvaćenih ovim istraživanjem podržava sadašnju podjelu nadležnosti za obrazovanje. Naime, toliko roditelja i učenika iz BiH smatra da obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona/županija, dok otprilike isti broj (7-25%) nalazi da nadležnost za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa. Nasuprot tome, najveći broj ispitanika smatra da **obrazovanje treba biti u nadležnosti državnog nivoa** (48-85%). Ovaj stav podržava najveći dio ispitanika iz svih područja BiH, s tim da ga ispitanici iz Distrikta Brčko i sa bošnjačkog većinskog područja podržavaju češće od ostalih. Stav da nadležnosti za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog nivoa češće zastupaju ispitanici sa hrvatskog većinskog područja nego ostali ispitanici. A stav da obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona češće od ostalih zastupaju učenici i roditelji sa srpskog većinskog područja.

Ukoliko se nalaze u položaju "manjine", ispitanici češće podržavaju stav da obrazovanje treba biti u nadležnosti države. Izuzetak je bošnjačko većinsko područje na kojem razlike u stavu vezane za raspodjelu nadležnosti za obrazovanje između učenika i roditelja koji pripadaju manjinskim narodima i onih koji su Bošnjaci nisu značajne.

Izvori

Izvori

Apple, M.W. (1996) *Cultural Politics and Education*. Teachers College Press. Teachers College, Columbia University

Apple, M.W. (2004) *Ideology and Curriculum*. New York: RoutledgeFalmer

Bush, K.D. and Saltarelli, D. (eds) (2000) *Two Faces of Education in Ethnic Conflict: Towards a Peacebuilding Education for Children*. UNICEF Innocenti Research Centre. Florence, Italy

Burg, S. and Shoup, P. (1999) *The War in Bosnia-Herzegovina*. New York: Armonk

Council of Europe (CoE) (1999) *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: upravljanje, finansiranje i administracija*

Eriksen, T.H. (2002) *Etnicitet i nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek

Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1998) *Nacionalni identitet i međunarodna tolerancija*. Izvještaj s VIII ljetne psihologičke škole, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Daun, H. and L. Benincasa (1998) *Restructuring Education in Europe: Four Country Studies*. Stockholm: Institute for International Pedagogy, Stockholm University

Denis Durand de Bousingen (1999) *Lessons in History: The Council of Europe and the Teaching of History*. Strasbourg: Council of Europe Publishing

Day, C. (2002) *School Reform and Transitions in Teacher Professionalism and Identity*. International Journal of Educational Research 37: 677-692

European Commission Technical Assistance Program (EC TAER) (2003) *Shared Modernization Strategy for Primary and Secondary Education in BiH*.

Heyneman, S. (2000) *From the party/state to multi-ethnic democracy: Education and social cohesion in Europe and Central Asia*. Education Evaluation and Policy Analysis, 22(2), 173-191

Inicijativa i civilna akcija (ICVA) (2006) *Izveštaj nevladinih organizacija o implementaciji mjera i aktivnosti u okviru Srednjoročne razvojne strategije BiH i ostvarivanju prava iz oblasti: obrazovanja, socijalne zaštite i okoliša*.

Kecmanović, D. (2005) *Etnonacionalni stereotipi i etnonacionalna stvarnost*. Revija «Odjek», jesen-zima 2005, Sarajevo

Kodelja, Z. i Bassler, T. (2004) *Religija i školovanje u otvorenom društvu*: Institut otvoreno društvo, Ljubljana, Slovenija

Kreso, A. (2004) *Ustav i obrazovanje u BiH*. http://www.soros.org.ba/pravo_ustav_bih_01.htm

Kuburić, Z. and Moe, C. (eds) (2006) *Religion and Pluralism: Comparative Approaches in the Western Balkans*, Centre for Empirical Researches on Religion. Novi Sad, Serbia

Minority Rights International, „Education in Multi-Ethnic Societies of Central and Eastern Europe“, at <http://minorityrights.org>

Perry, V. (2003) *Reading, Writing and Reconciliation: Educational Reform in Bosnia and Herzegovina*, European Centre for Minority Rights, ECMI Working Paper #18.

Službeni list Bosne i Hercegovine 18/03. Okvirni zakon o osnovnom i opštem srednjem obrazovanju

Službeni list Bosne i Hercegovine 05/07. Smjernice za pisanje udžbenika historije i geografije

Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSSE) (2002) *Poruka građanima Bosne i Hercegovine - Reформа образовања*

- Shapiro, A. (2000) *Creating Culture for a Constructivist Classroom and Team*. Wingspan: The Pedamorphosis Communiqué, Volume 13 (1): 5-8
- Stradling, R. (2004) *Kako predavati historiju 20. vijeka*. Vijeće za kulturnu suradnju, Izdavaštvo Vijeća Evrope
- Tawil, S. And Harley, A. (eds) (2004) *Education, Conflict and Social Cohesion*, UNESCO International Bureau of Education, Geneva
- The Council of Ministries of Bosnia and Herzegovina (2003) *The Poverty Reduction Strategy for the period of 2003-2007*
- Torsti, P. (2003) *Divergent Stories, Convergent Attitudes: A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina*, Helsinki: Taifuuni
- United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (1999) *Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*
- United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2000) *Obrazovanje za sve: ispunjavanje naših kolektivnih obaveza*, Svjetski obrazovni forum, Dakar, 2000
- United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) (2000) *Education for All: National Report for BiH*.
- Markotić, A. i Markotić, M. (2005) *Moj zemljopis 8*, Mostar: Znanje
- Pejić, R. (2005) *Istorija za 9. razred osnovne škole*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo
- Matković, H., Goluža, B., i Šarac, I. (2005) *Povijest 8*, Mostar: Školska naklada i Zagreb: Školska knjiga
- Mihaljčić, R. (2003) *Istorija za 2. razred gimnazije*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Omerdić, M. i Kalajdžisalihović, F. (2005) *Vjeronomaka za sedmi razred osnovne škole*, Sarajevo: El Kalem
- Sulejmanović, Š. i Kapetanović, E. (2005) *Vjeronomaka za 8. razred osnovne škole*, Sarajevo: El Kalem
- Hadžiabdić, H. i Dervišagić, E. (2004) *Historija za 1 razred gimnazije*, Sarajevo: Sarajevo Publishing
- Fornić, M., Daguda, A. i Zaimović, H. (2003) *Historija za 1 razred gimnazije*, Sarajevo: Sarajevo Publishing
- Čatić, M. (1997) *Vjeronomaka za 6. razred osnovne škole*, Sarajevo: El Kalem
- Matković, H., Mirošević, F., Goluža, B. i Šarac, I. (2003) *Povijest za IV razred gimnazije*, Mostar: Školska naklada i Zagreb: Školska knjiga

Udžbenici:

Gnjato, R., Grčić, M., Marić, Đ., i Rakita, R. (2005) *Geografija za 3. razred gimnazije*, Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo

Pajić, N. (2005) *Pravoslavna vjeronomaka za 7. razred osnovne škole*, Banja Luka: Katihetski odbor

Madžar, I. i Kichl, A. (2001) *Geografija za IV razred gimnazije*, Mostar: Školska naklada i Zagreb: Školska knjiga

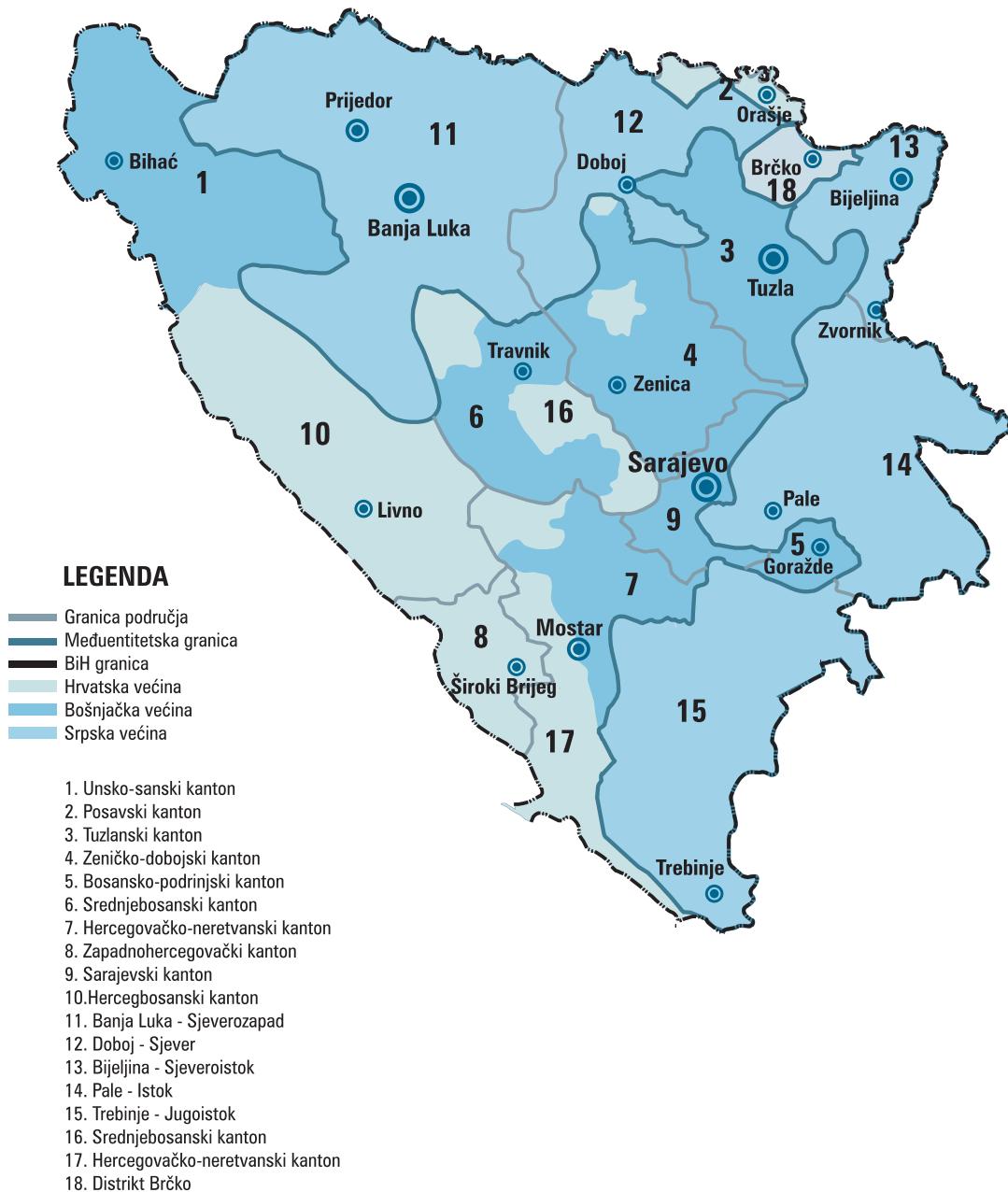

Program podrške obrazovanju
Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina

Prilozi

Prilog 1: Karta sa geografskim prikazom etnički većinskih područja u BiH

Upitnik za učenike

Upitnik za učenike

FOD BiH / Upitnik za učenike / 23. maj 2006.

TIP UPITNIKA	A
DATUM INTERVJUA	
ŠIFRA INTERVJUERA	
ŠIFRA KOORDINATORA	
ŠIFRA REGIONA	
TIP NASELJA (1-GRADSKO; 2-VANGRADSKO/SELO)	
(S)POL ISPITANIKA (1-MUŠKI; 2-ŽENSKI)	
ŠIFRA TAČKE/TOČKE UZORKA	
ŠIFRA KONTAKT LISTE	
ŠIFRA KONTROLNOG LISTA	
PODRUČJE	
ENTITET	
OPĆINA/OPŠTINA	
ULICA	
BROJ	
SPRAT/KAT	
OZNAKA STANA	
OPISNA ADRESA	

Ja koordinator, izjavljujem da je ovaj upitnik pregledan u skladu sa svim uputama za pregled upitnika!

Datum i potpis:

Kontrola terena	
Logička kontrola	
Kodiranje	
Unos podataka	
Šifra upitnika za unos podataka	
Kontrola operatera	

Tip	Logička kontrola	Izvještaj operatera
I – broj pitanja na kojima nedostaju upisani odgovori		
II – broj neispravno primjenjenih filtera		
III – broj pitanja na kojima su neispravno upisani odgovori		
IV – broj pitanja na kojima nije upisano "Nešto drugo" ako je traženo		

VRIJEME POČETKA INTERVJUA!	SAT	MIN
----------------------------	-----	-----

ANKETAR: OBAVEZNO PROČITATI PRIJE POČETKA INTERVJUA!

Dobro jutro/Dobar dan,

Prizma istraživanja za potrebe CEPOS-a i Fonda otvoreno društvo BiH sprovodi Istraživanje stavova roditelja i učenika o nastavnim planovima, programima i udžbenicima. Ovo istraživanje je dio šireg projekta koji ima za cilj unapređenje obrazovnog sistema, s posebnim naglaskom na kvalitet udžbenika i dodatnih nastavnih materijala. U ovu svrhu čemo anketirati 1000 roditelja i 1000 učenika osnovnih i srednjih škola u cijeloj BiH.

Ti si jedan od slučajno izabranih ispitanika u uzorku za ovu anketu.

Anketiranje se obavlja na vrlo jednostavan način. Ja ti čitam pitanja iz upitnika i predložene odgovore. Ti biraš odgovor koji najbolje opisuje tvoj stav, odnosno mišljenje, a ja taj odgovor bilježim u upitnik. U većini slučajeva ćeš birati jedan od predloženih odgovora koji je pročitam.

Učešće u ovoj anketi je potpuno anonimno i dobровoljno. Ne zanima nas tvoj identitet, niti se odgovori koje ćeš davati na bilo koji način mogu dovesti u vezu sa tvojim identitetom. Zbog toga se možeš osjećati slobodnim da iskreno odgovoriš na svako pitanje koje ti postavim. Ako iz bilo kojeg razloga sumnjaš u ovu anketu, ne želiš odgovarati ili želiš izbjegavati odgovore - bolje je da ne učestvuješ/sudjeluješ.

Pa da počнемo sa pitanjima koja se odnose na obrazovni sistem!

A1. Kako bi ocijenio/la trenutno stanje u kojem se nalazi obrazovni sistem u našoj zemlji? Jako dobar, uglavnom dobar, uglavnom loš ili jako loš? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. Jako dobar	► A3	1
2. Uglavnom dobar	► A3	2
3. Uglavnom loš	► A2	3
4. Jako loš	► A2	4
Ne čitati!		
8. Ne zna	► A3	8
9. Ne želi odgovoriti	► A3	9

A2. Zbog čega misliš da je obrazovni sistem jako/uglavnom loš? (**Ukoliko ispitanik navede samo jedan ili dva razloga pitati!**) Ima li još nešto? (**Prvi odgovor upisati u prostor obilježen sa 1., drugi u prostor obilježen sa 2., a treći u prostor obilježen sa 3. Ako ispitanik ne navede tri razloga, napisati pod 2. i 3. „Nema 2.“, odnosno „Nema 3. razloga“**)

1.
2.
3.

Ne čitati!	9
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	9

A3. Ako u svojoj školi ima problema vezanih za obrazovanje, molim te da mi kažeš o kojim se problemima radi? (**Ukoliko ispitanik navede samo jedan ili dva razloga pitati!**) A koji nakon toga? (**Prvi odgovor upisati u prostor obilježen sa 1., drugi u prostor obilježen sa 2., a treći u prostor obilježen sa 3. Ako ispitanik ne navede tri razloga, napisati pod 2. i 3. „Nema 2.“, odnosno „Nema 3. razloga“**)

1.
2.
3.

Ne čitati!	8
8. Nema problema	8
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	9

A4. Dajte u ruke ispitaniku karticu K1 (sa udžbenicima maternjeg jezika)! Koji udžbenik jezika koristiš? (**U donju tabelu pored stavke „Maternji jezik“ u kolonu za odgovore upisati broj koji označava broj udžbenika! Ukoliko na kartici nema udžbenika koji ispitanik koristi, u prostor za odgovor upisati naziv udžbenika i ime i prezime njegovog autora. Ukoliko ispitanik nema navedeni predmet upisati »98«. Ukoliko ispitanik ne želi odgovoriti upisati »99«.**)

A5. Dajte u ruke ispitaniku karticu K2 (sa udžbenicima historije/istorije/povijesti)! Koji udžbenik historije/istorije/povijesti koristiš? (**U donju tabelu pored stavke „Historija/Istorijski/Povijest“ u kolonu za odgovore upisati broj koji označava broj udžbenika! Ukoliko na kartici nema udžbenika koji ispitanik koristi, u prostor za odgovor upisati naziv udžbenika i ime i prezime njegovog autora. Ukoliko ispitanik nema navedeni predmet upisati »98«. Ukoliko ispitanik ne želi odgovoriti upisati »99«.**)

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODGOVORI!

- 1 -

FOD BiH / Upitnik za učenike / 23. maj 2006.

A6. Daite u ruke ispitaniku karticu K3 (sa udžbenicima geografije/zemljopisa) Koji udžbenik geografije/zemljopisa koristiš? (U donju tabelu pored stavke «Geografija/Zemljopis» u kolonu za odgovore upisati broj koji označava broj udžbenika! Ukoliko na kartici nema udžbenika koji ispitanik koristi, u prostor za odgovor upisati naziv udžbenika i ime i prezime njegovog autora. Ukoliko ispitanik nema navedeni predmet upisati «98». Ukoliko ispitanik ne želi odgovoriti upisati «99».)

Stavka	Odgovor
1. Maternji jezik	
2. Historija/Istorijski događaji	
3. Geografija/Zemljopis	

A7. Da li u školi ideš na časove vjeroumaka/vjeroumaka, kulture religije ili nemaš nijedan od ova dva predmeta? (Zaokružiti jedan od odgovora!)

1. Vjeroumaka/vjeroumaka	1
2. Kultura religije	2
3. Nijedan od ovih predmeta	3
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B1. Ovdje imam spisak mesta gdje si mogao/la učestvovati ili čuti razgovor o narodu kojem pripadaš ili razgovor koji je vezan za državu Bosnu i Hercegovinu. Molim te da mi kažeš da li si u toku prošle sedmice učestvovaо/la ili čuo/la razgovor o navedenim temama na ovim mjestima. (Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele upisati broj koji označava odgovore ispitanika!)

1. Da	
2. Ne	
Ne čitati!	
8. Ne zna	
9. Ne želi odgovoriti	

Stavka	O narodu	O BiH
1. Kod kuće sa članovima porodice/obitelji		
2. Izvan škole sa prijateljima		
3. U školi		
4. Putem medija (na televiziji/radiju/u novinama)		
5. Negdje drugo (<u>Navesti gdje!</u>)		

B2. Na osnovu svog iskustva, Šta bi rekao/la, u kojoj mjeri je obrazovni sistem jednonacionalan - usmjeren isključivo na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda? (Zaokružiti jedan odgovor!)

1. U potpunosti	► B3	1
2. Donekle	► B3	2
3. U manjoj mjeri	► B5	3
4. Skoro nikako	► B5	4
5. Nisam siguran/a	► B5	5
Ne čitati!		
9. Ne želi odgovoriti	► B5	9

B3. Misliš li da je to u redu? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B4. Molim te da mi kažeš zbog čega tako misliš? (Upisati odgovor!)

--

Ne čitati!	
9. Ne želi odgovoriti	9

B5. Smatraš li da obrazovni sistem promoviše osjećaj pripadnosti Bosni i Hercegovini? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	► B8	1
2. Ne	► B6	2
3. Nisam siguran/a	► B8	3
Ne čitati!		
8. Ne zna	► B8	8
9. Ne želi odgovoriti	► B8	9

B6. Misliš li da je to u redu? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B7. Zbog čega tako misliš? (Upisati odgovor!)

--

Ne čitati!	
9. Ne želi odgovoriti	9

B8. Da li si u školi imao/la priliku čuti himnu BiH (onu himnu koja nema teksta, koja je samo instrumentalna)? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B9. Da li su u tvojoj školi imaju sljedeći simboli (grb, zastava i sl.): (Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika!)

1. Da	
2. Ne	
Ne čitati!	
8. Ne zna	
9. Ne želi odgovoriti	

Stavka	Odgovor
1. Državni simboli/simboli BiH	
2. Entiteti/simboli/simboli FBiH i RS	
3. Kantonalni/zupanijski simboli	
4. Religijski simboli	
5. Neki drugi (<u>Upisati koji!</u>)	

B10. Daite u ruke ispitaniku karticu K4! Šta bi po tvom mišljenju trebala biti glavno polazna tačka u izučavanju geografije/zemljopisa u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji? (Zaokružiti samo jedan odgovor u koloni „Prvi“. Onda pitati: A nakon toga? (Drugi odgovor zaokružiti u koloni “Drugi”! U obje kolone zaokružiti samo po jedan odgovor!))

	Prvi	Drugi
1. Bosna i Hercegovina	1	1
2. Entitet/distrikt u kojem živiš	2	2
3. Kanton/zupanija u kojoj živiš	3	3
4. Države ili geografski prostori gdje u većini žive pripadnici tvojeg naroda	4	4
5. Regija – zemlje Jugoistočne Evrope	5	5
6. Evropa	6	6
7. Svet	7	7
8. Nešto drugo? (<u>Navesti šta!</u>)	8	8

Ne čitati!		
98. Nema problema	98	98
99. Ne zna/Ne želi odgovoriti	99	99

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODPONVI!

- 2 -

FOD BiH / Upitnik za učenike / 23. maj 2006.

B11. Dajte u ruke ispitaniku karticu K5! Šta bi po tvom mišljenju trebalo biti težište u izučavanju historije/istorije/povijesti u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji? (Zaokružiti samo jedan odgovor u koloni „Prvi“, „Onda pitati!“) A nakon toga? (Dруги одговор заокруžiti u koloni „Drugi“! U obje kolone zaokružiti samo po jedan odgovor!)

	Prvi	Drugi
1. Bosna i Hercegovina	1	1
2. Entitet/distrkt u kojem živiš	2	2
3. Kanton/zupanija u kojoj živiš	3	3
4. Istoriski dogadaji vezani za narod kojem pripadaš	4	4
5. Istoriski dogadaji podjednako vezani za sva tri naroda i nacionalne manjine koji žive u BiH	5	5
6. Područje Jugoistočne Evrope	6	6
7. Evropa	7	7
8. Svijet	8	8
9. Nešto drugo? (<u>Navesti Šta!</u>)	9	9

Ne čitati!

98. Nema problema	98	98
99. Ne zna/Ne želi odgovoriti	99	99

B12. Prema nekim nastavnim planovima i programima se u školama izučava književnost samo jednog naroda – naroda kojem učenici pripadaju. U kojoj mjeri se slažeš sa tim? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti se ne slažem	1
2. Uglavnom se ne slažem	2
3. Niti se slažem niti se ne slažem	3
4. Uglavnom se slažem	4
5. U potpunosti se slažem	5

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B13. Koliko u školi koristiš oba pisma (ćirilicu i latinicu)? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U školi koristim samo ćirilicu	1
2. U školi koristim samo latinicu	2
3. Podjednako ih koristim	3
4. Češće koristim ćirilicu/ponekad koristim latinicu	4
5. Češće koristim latinicu/ponekad koristim ćirilicu	5

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C1. Šta bi, na osnovu svog iskustva, rekao/la u kojoj mjeri naš obrazovni sistem podučava da su kulturni identitet, jezik i tradicija svih naroda u BiH jednak dobiti i vrijedni? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti	1
2. Donekle	2
3. U manjoj mjeri	3
4. Nimalo	4
5. Nisam siguran/a	5

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C2. Smatraš li da se raznolikost naroda, kultura, religija u BiH u školama treba prezentirati kao prednost ili kao nedostatak? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Kao prednost	1
2. Kao nedostatak	2

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C3. Šta misliš, da li bi u udžbenicima trebalo staviti naglasak na: razlike među narodima u BiH, na sličnosti među narodima u BiH ili treba podjednako isticati njihove razlike i sličnosti? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Naglasak treba staviti na razlike među narodima u BiH	1
2. Naglasak treba staviti na sličnosti među narodima u BiH	2
3. Treba podjednako isticati razlike i sličnosti	3

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C4. U nekim udžbenicima koji se koriste u školama u BiH sugerira se da je doprinos jednog naroda razvoju BiH veći od doprinosa ostalih naroda. U kojoj mjeri se slažeš sa tim da navedeni stav bude prisutan u udžbenicima? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Izrazito se ne slažem	1
2. Uglavnom se ne slažem	2
3. Niti se slažem niti se ne slažem	3
4. Uglavnom se slažem	4
5. Izrazito se slažem	5

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C5. U kojoj mjeri smatraš da je opravданo da se u udžbenicima potencira ugroženost jednog od naroda u BiH? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti je opravданo	1
2. Donekle je opravданo	2
3. U manjoj mjeri je opravданo	3
4. Nije uopšte opravданo	4
5. Nisam siguran/a	5

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C6. U kojoj mjeri bi po tvom mišljenju u nastavnim planovima i programima i u udžbenicima trebali biti zastupljeni sadržaji koji razvijaju međusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Značajno više nego sada	1
2. Nešto više nego sada	2
3. Jednako kao i do sada	3
4. Nešto manje nego sada	4
5. Značajno manje nego sada	5

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C7. U nekim udžbenicima se pozitivne vrijednosti i osobine pripisuju samo jednom narodu, a ne predstavljaju kao univerzalne vrijednosti svojstvene ljudima uopšte. Misliš li da li je to u redu? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

C11. Smatraš li da se pri izučavanju nacionalne i svjetske istorije previše naglašavaju oružani sukobi i ratovi uopšte? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2

Ne čitati!

8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

FOD BiH / Upitnik za učenike / 23. maj 2006.

D2. Dajte u ruke ispitniku karticu K6! Smatraš li da nastavni planovi, programi i udžbenici koji se koriste u školama u BiH trebaju da ... : (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Naglašavaju važnost građanina/pojedinca u društvu	1
2. Naglašavaju važnost pripadnosti određenom narodu i/ili konfesiji	2
3. Podjednako naglašavaju važnost i jednog i drugog	3
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

D3. U kojoj su mjeri, po svom mišljenju, nastavni planovi, programi i udžbenici koncipirani/postavljeni na način koji potiče kritičko razmišljanje i ostavlja učenicima mogućnost da sami donesu zaključak u vezi sa prezentiranim sadržajem? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti	1
2. Donekle	2
3. U manjoj mjeri	3
4. Nisu uopšte	4
5. Nisam siguran/a	5
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

D4. Dajte u ruke ispitniku karticu K7! Smatraš li da bi se u školama trebalo podučavati da su... (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Razlike u mišljenju poželjne	1
2. Razlike u mišljenju prihvatljive	2
3. Razlike u mišljenju nepoželjne jer se negativno odražavaju na nacionalno jedinstvo	3
4. Razlike u mišljenju inače nepoželjne	4
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

D5. Dajte u ruke ispitniku karticu K8! U nekim školama u BiH koriste se udžbenici u kojima pišu tvrdnje koje će ti sad pročitati. Molim te, da mi za svaku od njih kažeš u kojoj mjeri se slažeš sa njom. (Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitniku!)

1. U potpunosti se ne slažem
2. Donekle se ne slažem
3. Niti se slažem niti se ne slažem
4. Donekle se slažem
5. U potpunosti se slažem
Ne čitati!
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

Stavka	Odgovor
1. Danas su rijetka mjesta u svijetu kao što je BiH u kojoj se susreću tri svjetske religije. Glavni grad BiH Sarajevo danas nazivaju Jerusalemom Europe	
2. Put u Evropu otvorio je srpski narod Šumadije i Pomoravlja revolucionjom na početku 19. vijeka. ... Slijedeći rezultate Srba oslobođenih od Osmanlija, srpski narod u Bosanskom elajetu išao je iz bune u ustancu da bi se oslobođio azijatskog feudalizma i priključio evropskom svijetu novog kapitalističkog društva.	
3. Hrvati su najstariji svjedoci bosanske povijesti.	
4. Za muslimana je skromnost i umjerenost prirodno stanje. ... Zato se musliman može prepoznati i po doстоjanstvenom i skromnom ponašaju.	
5. U proteklih deset godina (1992-2002.) Republika Srpska je ostvarila zavidne rezultate u izgradnji pravnog sistema i demokratizaciji društva.	
6. Vojna agresija na BiH je počela u jesen 1991. Muslimani se nisu pravovremeno naoružali, a Hrvati su organizovali oružane snage nazvane HVO i odlučno se suprostavili srpskom nasrtaju.	
7. Narodi BiH su u I svjetskom ratu prošli kroz sve nedaće i nesreće koje donosi rat. Srpski narod je bio u najtežem položaju. Optuživan je za sarajevski atentat i zbog toga bio izložen nevidenom teroru.	

8. Partizanski pokret je bio usmjeren protiv Nezavisne Države Hrvatske, a cilj im je bio doći na vlast i ponovo obnoviti Jugoslaviju. Uništili su mnoga hrvatska sela i poubijali mnogo hrvatskih domoljuba.	
9. U Rezoluciji ZAVNOBiH-a 1943. uspostavlja je BiH kao slobodna i zbratimljena BiH, u kojoj će biti zagarantovana puna ravnopravnost i jendakost svih Srba, Muslimana i Hrvata.	
10. NATO pakt je počeo bombardovanje Jugoslavije 24. marta 1999. Najmoćniji vojni savez u istoriji ljudskog društva od 19 država sa pet stotina miliona stanovnika napao je malu miroljubivu balkansku zemlju.	
11. BH ustanovljenim su dva entiteta (državne zajednice): FBiH i RS. Dakle, tri konstitutivna i ravnopravna naroda žive u dva entiteta. Tko je u BiH ostao kratkih rukava nije vam teško zaključiti! I bez toga je BiH nefunkcionalna državna zajednica.	
12. Jasenovac se duboko ukorijenio u istorijsko pamćenje srpskog naroda. Pravoslavljje ne zna za osvetu, ali se ne smije zaboraviti da je Jasenovac bio najveće gubitilo srpskog, jevrejskog i romskog naroda od doseljavanja na Balkan.	
13. Sve bitne odluke u Jugoslaviji su se donosile u državnom središtu i republici su ih morale provoditi. U Hrvatskoj je bila vrlo izražena povlaštenost Srba, koji su kao članovi Partije dolazili na mnoga odgovorno mjesata i položili i na različite načine su gušili iskazivanje hrvatskih nacionalnih osjećanja.	
14. Njemačke jedinice su ušle u Zagreb 10. aprila 1941. godine. Zagrebačani su ih dočekali s cvijećem i častili raznim dakonijama. Za srpski i miroljubivi jugoslovenski narod to je bio početak patnji, stradanja i genocida.	

D6. U kojoj mjeri se slažeš sa tvrdnjom da u školi dobivaš dovoljno znanja o drugim narodima u BiH? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti se ne slažem	1
2. Donekle se ne slažem	2
3. Niti se slažem niti se ne slažem	3
4. Donekle se slažem	4
5. U potpunosti se slažem	5
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

D7. U kojoj mjeri se slažeš sa tvrdnjom da se u školi drugi narodi u BiH uglavnom spominju u negativnom kontekstu? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti se ne slažem	1
2. Donekle se ne slažem	2
3. Niti se slažem niti se ne slažem	3
4. Donekle se slažem	4
5. U potpunosti se slažem	5
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

E1. Da li misliš da bi učenici različitih nacionalnosti trebali da: (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Idu u iste razrede i imaju zajedničke sve predmete	1
2. Idu u iste razrede, ali odvojeno uče predmete iz nacionalne grupe predmeta	2
3. Uopšte ne idu u iste razrede	3
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

E2. U nekim djelovima BiH učenici različitih nacionalnosti se odvojeno školjuju. Kakav je tvoj stav u vezi sa tim? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Političari su odgovorni za to što se djeca različitih nacionalnosti odvojeno školjuju-to nije želja učenika i roditelja	1
2. To je želja i učenika i roditelja i političara	2
3. Političari nisu odgovorni za to, to že učenici i roditelji	3
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODPONI!

- 4 -

FOD BiH / Upitnik za učenike / 23. maj 2006.

E3. Kada se radi o nastavi vjeroulike, da li si imao mogućnost izbora u vezi sa njenim pohadanjem? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. Da	► E5	1
2. Ne	► E4	2
Ne čitati!		
8. Ne zna	► E5	8
9. Ne želi odgovoriti	► E5	9

E4. Zbog čega? (**Upisati!**)

Ne čitati!

9. Ne želi odgovoriti	9

E5. Dajte u ruke ispitaniku karticu K9! Smatraš li da je u okviru našeg obrazovnog sistema prisutna diskriminacija učenika na sljedećim osnovama: (**Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore obilježenu sa E5. upisati broj koji označava odgovor ispitanika!**)

1. Jako	
2. Donekle	
3. Vrlo malo	
4. Nije prisutna	
Ne čitati!	
8. Ne zna	
9. Ne želi odgovoriti	

E6. Ispitanik još uvijek drži karticu K9! Da li si ti lično ili neki drugi učenik/ca iz tvoje škole kroz dosadašnje školovanje ikada doživio/la diskriminaciju na sljedećim osnovama: (**Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke u kolonu za odgovore obilježenu sa E6. upisati broj koji označava odgovor ispitanika!**)

1. Da, jesam ja lično	
2. Da, drugi učenik/ca iz moje škole	
3. Ne	
Ne čitati!	
8. Ne zna	
9. Ne želi odgovoriti	

Stavka	E5.	E6.
1. Spolnoj/rodnoj osnovi		
2. Političkoj osnovi		
3. Nacionalnoj osnovi		
4. Vjerskoj osnovi		
5. Ekonomskoj osnovi		
6. Nekoj drugoj (Upisati kojoj!)		

ANKETAR: Pitanje E7. postaviti SAMO ispitanicima koji su pri odgovaranju na prve četiri stavke predhodnog pitanja, na jednu ili više njih odgovorili sa sa 1. ili 2. (tj. rekli „Da, jesam ja lično“ ili „Da, drugi učenik/ca iz moje škole“)! Ostale ispitanike odmah pitati pitanje P1!

E7. Molim te da mi navedeš jedan način na koji si bio diskriminiran/a ili na koji je bio diskriminiran/a učenik/ca iz tvoje škole po ... ? (**Pitati samo za stavku/stavke za koje je ispitanik u prethodnom pitanju odgovorio sa »Da« tj. pored kojih je u koloni za odgovore obilježeno sa E6 upisano »1« ili »2«!**)

1. Spolnoj/rodnoj osnovi
2. Političkoj osnovi
3. Nacionalnoj osnovi
4. Vjerskoj osnovi

Ne čitati!

9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	9

P1. Dajte u ruke ispitaniku karticu K10! Postoje razne ideje o pravcima u kojim bi se trebalo promijeniti sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta. Pročitatu ti neke od njih, pa mi reci u kojoj mjeri se slažeš sa svakom od tih ideja? (**Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika!**)

1. U potpunosti se ne slažem	
2. Donekle se ne slažem	
3. Nitи se slažem niti se ne slažem	
4. Donekle se slažem	
5. U potpunosti se slažem	
Ne čitati!	
8. Ne zna	
9. Ne želi odgovoriti	

Stavka	Odgovor
1. Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba ostati ovakav kakav je sada.	
2. Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima sva tri naroda i nacionalnih manjina, a ne samo o jednom narodu.	
3. U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o BiH, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama	
4. Djeca bi u školama trebala da uče sva tri službena jezika u BiH, a ne samo jedan.	
5. Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebaju sadržavati različite poglede, navoditi različite interpretacije istih događaja i poticati dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima.	
6. Trebalo bi dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogovorom oko naziva jezika, gramatike i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima.	

P2. Smatraš li da bi se nadležnosti za obrazovanje trebale podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalno/županijskog nivoa ili misliš da obrazovanje i dalje treba da bude isključivoj nadležnosti entiteta i kantona/županija, bez ikakvih ingerencija na nivou države BiH? (**Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika!**)

1. Obrazovanje treba biti u isključivoj nadležnosti državnog nivoa 1	
2. Nadležnosti za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog/županijskog nivoa	2
3. Obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona/županija	3
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

P3. Dajte u ruke ispitaniku karticu K11! Kakav je tvoj odnos prema nastavu vjeroulike u školama u BiH (pri čemu pod školama podrazumijevamo javne ustanove)? (**Zaokružiti jedan od odgovora!**)

1. U školi treba da bude zastupljena vjeroulike (pouka o prakticiranju određene religije)	► P4	1
2. U školi treba da bude zastupljena vjeroulike, ali i predmet koji će učenike podučavati o svim religijama (npr. „kulturna religija“)	► P4	2
3. U školi vjeroulike ne treba da bude zastupljena jer ona nepotrebno razdvaja učenike, ali treba biti zastupljen predmet koji će učenike podučavati o svim religijama	► P5	3
4. U školi vjeroulike ne treba da bude zastupljena jer ona treba da se podučava kroz škole pri vjerskim zajednicama, ali treba biti zastupljen predmet koji će učenike podučavati o svim religijama	► P5	4
5. U školi ne treba da bude zastupljen ni jedan od ovih predmeta	► P5	5
Ne čitati!		
8. Ne zna	8	
9. Ne želi odgovoriti	9	

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODGOVORI!

- 5 -

FOD BiH / Upitnik za učenike / 23. maj 2006.

P4. Smatraš li da bi vjeronauka u školama trebala biti zastupljena ... ?
(Zaokružiti jedan od odgovora!)

1. Kao obvezni predmet	1
2. Kao izborni/fakultativni predmet	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

P5. Kakav je tvoj stav o izučavanju savremene istorije BiH (istorije od 1992. do danas) u osnovnim i srednjim školama? **(Zaokružiti jedan od odgovora!)**

1. U udžbenicima treba obradivati i period od 1992. do danas	1
2. Period od 1992. do danas ne treba obradivati u udžbenicima	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

P6. Šta misliš, na koji način bi u udžbenicima trebalo obradivati istorijski razvoj BiH? **(Zaokružiti jedan od odgovora!)**

1. Navodeći mišljenje samo jednog naroda, onog u okviru čije se nacionalne grupe predmeta istorija izučava	1
2. Uvažavajući/navodeći različite perspektive, tj. perspektive svih naroda	2
3. Potrebno je postići dogovor svih aktera o zajedničkom videnju istorijskog razvoja BiH i onda njega prezentirati u udžbenicima	3
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

PROČITATI: Sada ćemo preći na pitanja koja odnose na socio-demografske podatke koji su nam potreбни radi statističke analize.

S1. Koju školu pohadaš? **(Zaokružiti jedan od odgovora!)**

1. Gimnaziju	1
2. Srednju tehničku i srodnu školu	2
3. Srednju umjetničku školu	3
4. Srednju vjersku školu	4
5. Srednju stručnu/strukovnu školu	5
6. Srednju školu za učenike/učenice sa specijalnim potrebama u obrazovanju	6
7. Neka druga? (Navesti koja!)	7

Ne čitati!
9. Ne želi odgovoriti 9

S2. Koji razred ideš? **(Zaokružiti jedan od odgovora!)**

1. Prvi razred	1
2. Drugi razred	2
3. Treći razred	3
4. Četvrti razred	4
- Ne čitati!**
9. Ne želi odgovoriti	9

S3. Dajte u ruke ispitaniku karticu K12! Kojoj od navedenih kategorija stanovništva pripada tvoje domaćinstvo? **(Zaokružiti jedan odgovor!)**

1. Živjeli ste na ovoj adresi i prije rata - domaći ste i pripadnik ste ovđe većinskog naroda	1
2. Živjeli ste na ovoj adresi i prije rata - domaći ste i pripadnik ste ovđe manjinskog naroda	2
3. Raseljene osobe/izbjeglice-niste živjeli na ovoj adresi prije rata	3
4. Povratnici - pripadnici ovđe većinskog naroda - poslje rata ste se vratili u svoj dom	4
5. Povratnici - pripadnici ovđe manjinskog naroda	5
6. Niste živjeli na ovoj adresi prije rata - u međuvremenu ste se dobrovoljno preselili	6
7. Izbjeglice ste iz druge zemlje	7
8. Nešto drugo? (Navesti šta!)	8

Ne čitati!
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti 9

S4. Sa kim živiš? **(Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Spol" Tablice S4-S8!)**

1. Da	
2. Ne	
- Ne čitati!**
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	

S5. Godine starosti člana domaćinstva? **(Upisati navršene godine starosti u kolonu "Starost" Tablice S4-S8!)**

S6. Šta član domaćinstva ima najviše završeno od škole? **(Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Nivo obrazovanja" Tablice S4-S8!)**

1. Bez škole	
2. Završena osnovna škola	
3. Završena (trogodišnja i četvorogodišnja) srednja škola/IV i V stepen	
4. Završena viša škola/VI stepen	
5. Završen fakultet/VII stepen	
6. Završen postdiplomski studij- magisterij, doktorat/VIII i IX stepen	
7. Nešto drugo (Napisati šta!)	

- Ne čitati!**
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	

S7. Da li je član domaćinstva zaposlen? **(Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Zaposlenost" Tablice S4-S8!)**

1. Da	
2. Ne	
3. Ne može se primjeniti na člana domaćinstva	
- Ne čitati!**
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	

S8. Koje je nacionalnosti član domaćinstva? **(Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Nacionalnost" Tablice S4-S8!)**

1. Bošnjačka/Muslimanska	
2. Srpska	
3. Hrvatska	
4. Bosanska	
5. Miješana	
6. Neka druga? (Navesti koja!)	

- Ne čitati!**
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	

TABLICA S4-S8					
Član domaćinstva/ kućanstva	Osebe sa kojima živi	Starost	Nivo obrazovanja	Zaposlenost	Nacionalnost
1. Ispitanik – učenik/ca					
2. Majka					
3. Otac					
4. Neko drugi 1(Upisati ko)					
5. Neko drugi 2(Upisati ko)					

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODPONVI!

- 6 -

FOD BiH / Upitnik za učenike / 23. maj 2006.

S9. Ako je prosječno domaćinstvo, s obzirom na ukupna novčana primanja i imovinu, ono koje po članu ima mjesечni prihod od 200 KM, u koju od slijedećih kategorija bi svrstao/la domaćinstvo u kojem živiš?
(Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Na rubu egzistencije	1
2. Znatno ispod prosjeka	2
3. Nešto ispod prosjeka	3
4. Oko prosjeka	4
5. Nešto iznad prosjeka	5
6. Znatno iznad prosjeka	6
Ne čitati!	
9. Ne zna/Ne želi odgovoriti	9

PROČITATI: I za sam kraj imamo jednu tabelu. Molimo te da je sam/a popuniš.

N1. Dajte u ruke ispitaniku! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj tabele stavku po stavku!

Pred tobom se nalazi niz tvrdnji. Molimo te da ih pažljivo pročitaš, te da za svaku izraziš svoj stepen/stupanj slaganja i to tako da u prostor za odgovor upišeš jedan od brojeva koji imaju slijedeće značenje:

1. Izrazito se ne slažem
2. Uglavnom se ne slažem
3. Niti se slažem niti se ne slažem
4. Uglavnom se slažem
5. Izrazito se slažem

Stavka	Odgovor
1. Lojalnost vlastitoj naciji je važnija od lojalnosti samom sebi.	
2. Isticanje nacionalnih obilježja odraz je primitivizma.	
3. Smatram sebe prije svega gradaninom svijeta.	
4. Djecu treba učiti da vole svoj narod.	
5. Iako je moj narod malobrojan, u njemu je puno više sposobnih ljudi nego u drugim narodima.	
6. Ponosim se historijom/istorijom/poviješću svog naroda.	
7. Djeci bi odmahala trebalo usadivati nacionalni duh.	
8. Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu; zato je svaka podjela na nacije štetna i besmislena.	
9. Spreman sam dati život za svoj narod.	
10. Čovjek bez jasnog osjećaja nacionalne pripadnosti je čovjek bez identiteta.	
11. Smatram da sam vrlo svjetan pripadnost vlastitoj naciji.	
12. Svaka nacija bi trebala njegovati svoje nacionalne ideale.	
13. Ljudi koji ne vole svoj narod zasluzuju prezir.	
14. Volio bih živjeti kao stanovnik svijeta, a ne kao stanovnik samo jedne države.	
15. Ne osjećam pripadnost niti jednoj naciji.	
16. Osjećaj vezanosti za vlastiti narod je jedan od najljepših osjećaja koje pojedinac može imati.	
17. Izuzetno mi je važna pripadnost mojoj naciji.	
18. U svim povijesnim sukobima s drugim nacijama moj je narod uvijek bio u pravu.	
19. Osjećam se vrijednim zbog bogate kulture svoga naroda.	
20. Bez osjećaja svoje nacionalne pripadnosti bio bih siromašan.	
21. Gdje god da živim isticao bih svoju nacionalnu pripadnost.	
22. Moja nacionalnost mi je sasvim nebitna.	

23. Ja sam kao prvo pripadnik čovječanstva, a tek onda svoje nacije.	
24. Svaki put kad čujem našu nacionalnu himnu osjetim ponos.	
25. Pripadnici istoga naroda trebali bi se uvijek držati zajedno.	
26. Osjećaj nacionalne pripadnosti čini me cijelovitim osobom.	
27. Dobar pripadnik moje nacije ne bi se smio družiti s našim neprijateljima.	

D20. PROČITATI NAGLAS ISPITANIKU: I došli smo do samog kraja ankete. Budući da će se rezultati ove anketе statistički prezentirati ukupno za BiH po određenim kategorijama populacije, veoma je važno da imamo neke podatke o strukturi tvog domaćinstva po godinama i polu/spolu. Također, te nam informacije pomazuju da saznamo da li je naš uzorak u skladu sa našim instrukcijama. Zbog ovih razloga postavljajući ti pitanje o strukturi u tom domaćinstvu/kućanstvu po godinama i polu/spolu. Nas zanimaju samo članovi domaćinstva/kućanstva stariji od 18 godina. Ne zanimaju nas njihova imena. Ako smatraš da ne možeš ili ne želiš odgovoriti na ovo pitanje, molimo te da to kažeš. Sa ovim ćemo završiti našu anketu. Krenimo od tebe.

REDNI BROJ	DAN, MJESEC I GODINA ROĐENJA	SPOL / POL M ILI Ž
1. ISPITANIK		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		

TO JE SVE. HVALA VAM ZA VAŠE VRJEME I SURADNJU.

VRIJEME ZAVRŠETKA	SAT	MINUTE

**JAKO VAŽNO! NAKON ŠTO ISPITANIK PROČITA KONTROLNI LIST, ZAMOLITE GA DA VAM DA BROJ TELEFONA, RADI KONTROLE, ILI AKO NAM SLUČAJNO BUDE POTREBAN JOŠ NEKI PODATAK, DA GA MOŽEMO NAZVATI.
OBAVEZNOST UPIŠITE POZIVNI BROJ!**

TELEFON SA POZIVNIM →	
0. Ispitanik ne želi dati broj telefona	0

Ijavljujem da je ovaj intervju obavljen u skladu sa svim uputama za intervju licem u lice, sa ispitanikom koji je izabran u skladu sa uputama za izbor ispitanika!

Datum i potpis:

VRLO VAŽNO! PROVJERITI DA LI STE UPISALI TAČNU/TOČNU ADRESU U KONTAKT LIST I UPITNIK! BEZ UPISANE TAČNE/TOČNE ADRESE (ULICA, BROJ, SPRAT, STAN) ILI PRECIZNE OPISNE ADRESE OVAJ UPITNIK, A NI KONTAKT LIST NEĆE BITI PRIHVACEN KAO VALIDAN!

HVALA LIJEPА!

Upitnik za roditelje

Upitnik za roditelje

FOD BiH / Upitnik za roditelje / 23. maj 2006.

TIP UPITNIKA	B
DATUM INTERVJUA	
ŠIFRA INTERVJUERA	
ŠIFRA KOORDINATORA	
ŠIFRA REGIONA	
TIP NASELJA (1-GRADSKO; 2-VANGRADSKO/SELO)	
(S)POL ISPITANIKA (1-MUŠKI; 2-ŽENSKI)	
ŠIFRA TAČKE/TOČKE UZORKA	
ŠIFRA KONTAKT LISTE	
ŠIFRA KONTROLNOG LISTA	
PODRUČJE	
ENTITET	
OPĆINA/OPŠTINA	
ULICA	
BROJ	
SPRAT/KAT	
OZNAKA STANA	
OPISNA ADRESA	

Ja koordinator, izjavljujem da je ovaj upitnik pregledan u skladu sa svim uputama za pregled upitnika!

Datum i potpis:

Kontrola terena	
Logička kontrola	
Kodiranje	
Unos podataka	
Šifra upitnika za unos podataka	
Kontrola operatera	

Tip	Logička kontrola	Izvještaj operatera
I – broj pitanja na kojima nedostaju upisani odgovori		
II – broj neispravno primjenjenih filtera		
III – broj pitanja na kojima su neispravno upisani odgovori		
IV – broj pitanja na kojima nije upisano "Nešto drugo" ako je traženo		

VRIJEME POČETKA INTERVJUA!	SAT	MIN
----------------------------	-----	-----

ANKETAR: OBAVEZNO PROČITATI PRIJE POČETKA INTERVJUA!

Dobro jutro/Dobar dan,

Prizma istraživanja za potrebe CEPOS-a i Fonda otvoreno društvo BiH sprovodi Istraživanje stavova roditelja i učenika o nastavnim planovima, programima i udžbenicima. Ovo istraživanje je dio šireg projekta koji ima za cilj unapređenje obrazovnog sistema, s posebnim naglaskom na kvalitet udžbenika i dodatnih nastavnih materijala. U ovu svrhu ćemo anketirati 1000 roditelja i 1000 učenika osnovnih i srednjih škola u BiH.

Vi ste jedan od slučajno izabranih ispitanika u uzorku za ovu anketu.

Anketiranje se obavlja na vrlo jednostavan način. Ja vam čitam pitanja iz upitnika i predložene odgovore. Vi birate odgovor koji najbolje opisuje Vaš stav, odnosno mišljenje. Zatim ja Vaš odgovor bilježim u upitnik. Vi ne morate ništa pisati. U većini slučajeva ćete birati jedan od predloženih odgovora koji Vam pročitam. U nekim slučajevima ćete odgovarati vlastitim riječima.

Učešće u ovoj anketi je potpuno anonimno i dobровoljno. Ne zanima nas Vaš identitet, niti se odgovori koje budete dati i na koji način mogu dovesti u vezu sa Vašim identitetom. Zato nam je važno da iskreno odgovorite na svako pitanje koje Vam postavimo. Ako iz bilo kojeg razloga sumnjate u ovu anketu, ne želite odgovarati ili želite izbjegavati odgovore - bolje je da ne učestvujete/sudjelujete.

Pa da počнемo sa pitanjima koja se odnose na obrazovni sistem!

A1. Kako bi ste ocijenili trenutno stanje u kojem se nalazi obrazovni sistem u našoj zemlji? Jako dobar, uglavnom dobar, uglavnom loš ili jako loš? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Jako dobar	► A3	1
2. Uglavnom dobar	► A3	2
3. Uglavnom loš	► A2	3
4. Jako loš	► A2	4
Ne čitati!		
8. Ne zna	► A3	8
9. Ne želi odgovoriti	► A3	9

A2. **Dajte u ruke ispitaniku Karticu K1! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj kartice!** Šta biste rekli, koja su dva najozbiljnija problema vezana za obrazovni sistem? (Ukoliko ispitanik navede samo jedan problem pitati:) A koji nakon toga? (Prvi odgovor zaokružiti u koloni "Prvi", a drugi odgovor zaokružiti u koloni "Drugi")! U obje kolone zaokružiti samo po jedan odgovor!

	Prvi	Drugi
1. Obimnost nastavnog gradiva	1	1
2. Loš kvalitet udžbenika	2	2
3. Jednonacionalni/nacionalno obojeni udžbenici	3	3
4. Nepostojanje jedinstvenih udžbenika na BiH nivou	4	4
5. Nezastupljenošć nacionalne grupe predmeta	5	5
6. Loš odnos nastavnika prema učenicima	6	6
7. Nemotivisanost nastavnika za rad	7	7
8. Loši uslovi/slaba opremljenost škola	8	8
9. Podijeljenost obrazovnog sistema/neuvezanost na BiH nivou	9	9
10. Nešto drugo 1? (<u>Navesti šta!</u>)	10	

11. Nešto drugo 2? (Navesti šta!)

Ne čitati!
99. Ne zna/Ne želi odgovoriti

A3. **Dajte u ruke ispitaniku Karticu K2! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj kartice!** Šta biste rekli, koja su dva najozbiljnija problema vezana za obrazovanje u školi u koju Vaše dijete ide? (Ukoliko ispitanik navede samo jedan problem pitati:) A koji nakon toga? (Prvi odgovor zaokružiti u koloni "Prvi", a drugi odgovor zaokružiti u koloni "Drugi")! U obje kolone zaokružiti samo po jedan odgovor!

	Prvi	Drugi
1. Udaljenost škole od mjesta stanovanja	1	1
2. Nepostojanje/neadekvatnost prevoza od kuće do škole	2	2
3. Obimnost nastavnog gradiva	3	3
4. Loš kvalitet udžbenika	4	4
5. Jednonacionalni/nacionalno obojeni udžbenici	5	5
6. Nepostojanje jedinstvenih udžbenika na BiH nivou	6	6
7. Nezastupljenošć nacionalne grupe predmeta	7	7
8. Loš odnos nastavnika prema učenicima	8	8
9. Nemotivisanost nastavnika za rad	9	9
10. Loši uslovi/slaba opremljenost škola	10	10
11. Podijeljenost obrazovnog sistema/neuvezanost na BiH nivou	11	11
12. Nešto drugo? (<u>Navesti šta!</u>)	12	

13. Nešto drugo 2? (Navesti šta!)

Ne čitati!
98. Nema problema
99. Ne zna/Ne želi odgovoriti

FOD BiH / Upitnik za roditelje / 23. maj 2006.

A4. Da li Vaše dijete u školi ima zastupljenu odgovarajuću nacionalnu grupu predmeta (maternji jezik, historiju/istoriju/povijest, geografiju/zemljopis i vjeronauku/vjeronauku) – onu koju bi ste željeli da Vaše dijete pohađa? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
3. Nisam siguran/a	3
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

A5. Da li Vaše dijete u školi ima sljedeće predmete? (Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika!)

Stavka	Odgovor
1. Bosanski jezik	
2. Hrvatski jezik	
3. Srpski jezik	
4. Historiju	
5. Povijest	
6. Istoriju	
7. Geografiju	
8. Zemljopis	
9. Islamsku vjeronauku	
10. Katolički vjeronauk	
11. Pravoslavnu vjeronauku	
12. Kulturu religija	

B1. Da li mislite da Vaše dijete u školi dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji naroda kojem pripada? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
3. Nisam siguran/a	3
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B2. A da li mislite da Vaše dijete u školi dobiva dovoljno znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji ostalih naroda u BiH? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	► B4 1
2. Ne	► B3 2
3. Nisam siguran/a	► B3 3
- Ne čitati!**
8. Ne zna	► B4 8
9. Ne želi odgovoriti	► B4 9

B3. Smatrate li da bi trebalo dobivati više znanja o kulturnom identitetu, jeziku i tradiciji ostalih naroda u BiH? (Zaokružiti jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
3. Nisam siguran/a	3
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B4. U kojoj mjeri je po Vašem mišljenju obrazovni sistem u koji je uključeno Vaše dijete usmjeren isključivo na izučavanje kulturnog identiteta, jezika i tradicije jednog naroda – u tom smislu jednonacionalan? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti	► B5 1
2. Donekle	► B5 2
3. U manjoj mjeri	► B7 3
4. Skoro nikako	► B7 4
5. Nisam siguran/a	► B7 5
- Ne čitati!**
8. Ne zna	► B7 8
9. Ne želi odgovoriti	► B7 9

B5. Smatrate li da je to u redu? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B6. Zbog čega mislite tako? (Upisati!)

- Ne čitati!**
9. Ne želi odgovoriti	9

B7. A da li mislite da obrazovni sistem koji trenutno pohađa Vaše dijete promoviše osjećaj pripadnosti Bosni i Hercegovini? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Da	1
2. Ne	2
3. Nisam siguran/a	3
- Ne čitati!**
9. Ne želi odgovoriti	9

B8. Da li su u školi koju vaše dijete pohađa vidljivi sljedeći simboli (grb, zastava i sl.): (Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele upisati broj koji označava odgovor ispitanika!)

1. Da	1
2. Ne	2
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

Stavka	Odgovor
1. Državni simboli/simboli BiH	
2. Entitetski simboli/simboli FBiH i RS	
3. Kantonalni/županijski simboli	
4. Religijski simboli	
5. Neki drugi (<u>Upisati koji!</u>)	

B9. Prema nekim nastavnim planovima i programima se u školama izučava književnost samo jednog naroda – naroda kojem djeca pripadaju. U kojoj mjeri se slažete sa tim? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. U potpunosti se ne slažem	1
2. Uglavnom se ne slažem	2
3. Niti se slažem niti se ne slažem	3
4. Uglavnom se slažem	4
5. U potpunosti se slažem	5
- Ne čitati!**
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

B10. Dajte u ruke ispitaniku Karticu K3! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj kartice! Šta bi po Vašem mišljenju trebala biti glavna polazna tačka u izučavanju geografije u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji? (Zaokružiti samo jedan odgovor u koloni „Prvi“; Onda pitati!) A nakon toga? (Dруги одговор заokružiti u koloni „Drugi“!) U obje kolone zaokružiti samo po jedan odgovor!

	Prvi	Drugi
1. Bosna i Hercegovina	1	1
2. Entitet/distrakt u kojem žive	2	2
3. Kanton/županija u kojoj žive	3	3
4. Države ili geografski prostori gdje u većini žive pripadnici vašeg naroda	4	4
5. Regija – zemlja Jugoistočne Evrope	5	5
6. Evropa	6	6
7. Svet	7	7
8. Nešto drugo? (<u>Navesti šta!</u>)	8	8

- Ne čitati!**
99. Ne zna/Ne želi odgovoriti	99	99

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODGOVORI!

- 2 -

FOD BiH / Upitnik za roditelje / 23. maj 2006.

B11. Dajte u ruke ispitaniku Karticu K4! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitate sadržaj kartice! Šta bi po Vašem mišljenju trebalo biti težište u izučavanju istorije u osnovnim i srednjim školama u našoj zemlji? (**Zaokružiti samo jedan odgovor u koloni „Prvi“. Onda pitati:) A nakon toga? (Drugi odgovor zaokružiti u koloni "Drugi"! U obje kolone zaokružiti samo po jedan odgovor!**)

	Prvi	Drugi
1. Bosna i Hercegovina	1	1
2. Entitet/distrakt u kojem živite	2	2
3. Kanton/zupanija u kojoj živite	3	3
4. Istoriski dogadaji vezani za narod kojem pripadate	4	
5. Istoriski dogadaji podjednako vezani za sva tri naroda i nacionalne manjine koji žive u BiH	5	5
6. Područje Jugoistočne Evrope	6	6
7. Evropa	7	7
8. Svijet	8	8
9. Neko drugo? (Navesti šta!)	9	9

Ne čitati!

99. Ne zna/Ne želi odgovoriti 99 99

B12. Dajte u ruke ispitaniku Karticu K5! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitate sadržaj kartice! U nekim školama u BiH koriste se udžbenici u kojima pišu tvrdnje koje će Vas sad pročitati. Molim Vas da mi kažete, da li se slažete da ove tvrdnje stoe u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH: (**Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke u kolonu za odgovore obilježenu sa B12. upisati broj koji označava odgovor ispitanika!**)

1. Slažem se
2. Ne slažem se
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

Stavka	B12.
1. Muslimani su starosjedoci ove zemlje i oni su stoljećima nepokolebljivo branili BiH od vanjskih nasrata i unutrašnjih pokušaja njenog razaranja.	
2. Geoprostor BiH od vremena doseljavanja Slovena pa sve do unazad tridesetak godina bio je naseljen većinskim srpskim stanovništvom.	
3. Hrvati su najstariji svjetski bosanci povijesti.	
4. Čirilica je izuzetno važna za očuvanje srpskog identiteta i pravi Srbin će uvijek privatnom životu pisati čirilicom, a samo u izuzetno opravdanim slučajevima može pisati latinicom.	
5. Za muslimana je skromnost i umjerenost prirodno stanje. ... Zato se musliman može prepoznati i po dostojanstvenom i skromnom ponašanju.	
6. Geoprostor Republike Srpske, u istorijskom i etničkom pogledu, pripada srpskom narodu.	
7. Islam je dostojanstvo žene podigao na najviši stepen.	
8. Samo u proteklim četvrti stoljeća BiH je svakog dana gubila po jednog Hrvata. Riječju, u BiH se mjesечно «gasilo» jedno hrvatsko selo, a godišnje je nestajao jedan hrvatski gradić.	
9. Srpski narod treba da pokaže etničku i vjersku toleranciju prema drugim etnosima, i da razvija saradnju sa onima koji nisu civilizaciono agresivni i predstavljaju opasnost.	
10. Vojna agresija na BiH je počela u jesen 1991. Muslimani se nisu pravovremeno naoružali, a Hrvati su organizovali oružane snage nazvane HVO, i odlučno se suprostavili srpskom nasratu.	

B13. Mislite li da se u školi koju Vaše dijete pohađa u dovoljnoj mjeri djeca potiču na korištenje oba pisma (čirilice i latinice)? (Zaokružiti samo jedan odgovor!**)**

1. Da
2. Ne
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

C1. U kojoj mjeri, po Vašem mišljenju, образovni sistem koji pohađa Vaše dijete uči djecu da „poštuju druge“, tj. podučava ih da su kulturni identitet, jezik i tradicija svih naroda jednako dobri i vrijedni? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. U potpunosti
 2. Donekle
 3. U manjoj mjeri
 4. Nimalo
 5. Nisam siguran/a
- Ne čitati!**
8. Ne zna
 9. Ne želi odgovoriti

C2. Smatrate li da se raznolikost naroda, kultura, religija u BiH u školama treba prezentirati kao prednost ili nedostatak? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. Kao prednost
 2. Kao nedostatak
- Ne čitati!**
8. Ne zna
 9. Ne želi odgovoriti

C3. U nekim udžbenicima koji se koriste u školama u BiH sugerira se da je doprinos jednog naroda razvoju BiH veći od doprinosa ostalih naroda u BiH. U kojoj mjeri se slažete sa tim da navedeni stav bude prisutan u udžbenicima? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. Izrazito se ne slažem
 2. Uglavnom se ne slažem
 3. Niti se slažem niti se ne slažem
 4. Uglavnom se slažem
 5. Izrazito se slažem
- Ne čitati!**
8. Ne zna
 9. Ne želi odgovoriti

C4. Sadržaj nekih udžbenika potencira ugroženost jednog od naroda u Bosni i Hercegovini. U kojoj mjeri smatrate da je to opravданo? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. U potpunosti je opravданo
 2. Donekle je opravданo
 3. U manjoj mjeri je opravданo
 4. Nije uopšte opravданo
 5. Nisam siguran/a
- Ne čitati!**
8. Ne zna
 9. Ne želi odgovoriti

C5. U kojoj mjeri bi, po Vašem mišljenju, u nastavnim planovima i programima u udžbenicima trebali biti zastupljeni sadržaji koji razvijaju medusobno razumijevanje, toleranciju i solidarnost među narodima u BiH? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. Značajno više nego sada
 2. Nešto više nego sada
 3. Jednako kao i do sada
 4. Nešto manje nego sada
 5. Značajno manje nego sada
- Ne čitati!**
8. Ne zna
 9. Ne želi odgovoriti

D1. U udžbenicima nacionalne i svjetske istorije veliki prostor zauzimaju oružani sukobi i ratovi uopšte. U kojoj mjeri smatrate da je to opravданo? (**Zaokružiti samo jedan odgovor!**)

1. U potpunosti je opravданo
 2. Donekle je opravданo
 3. U manjoj mjeri je opravданo
 4. Nije uopšte opravданo
 5. Nisam siguran/a
- Ne čitati!**
8. Ne zna
 9. Ne želi odgovoriti

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODGOVORI!

- 3 -

FOD BiH / Upitnik za roditelje / 23. maj 2006.

D2. Dajte u ruke ispitaniku Karticu K6! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj kartice! U nekim školama u BiH koriste se udžbenici u kojima pišu tvrdnje koje ču Vam sad pročitati. Molim Vas, da mi kažete, da li se slažete da ove tvrdnje stoe u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH: **(Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke u kolonu za odgovore obilježenu sa D2. upisati broj koji označava odgovor ispitanika!)**

1. Slažem se
2. Ne slažem se
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

Stavka	D2
1. U prirodi žene je da želi da je muž štiti. Štititi ženu znači onemogućiti bilo komu da je vrijeda, zatim oblačiti je, hraniti, obezbijediti joj lijepo uvjetje za stanovanje.	
2. Narod i država su najveća dostignuća ljudskog duha.	
3. Vjera je stoljetna i vrhovna inspiracija čovjeka. Nju ne čine samo bogomolje. Ona je ukupnost našeg duhovnog prostora – načina mišljenja, ponašanja, postupanja i življenja.	
4. U periodu od 1992. do 1995. na BH geoprostoru voden je rat kao sredstvo za ostvarenje nacionalnih interesa konstitutivnih naroda.	
5. Srbi u BiH su herojski izborili za svoj entitet – Republiku Srpsku. Srbi u Hrvatskoj nisu uspjeli da odbrane Republiku Srpsku Krajini u 1995. godini su većinom prognavani sa svojih ognjišta.	
6. U našoj ponosnoj domovini BiH je bilo mnogo boraca koji su vlastitim životom potvrdili veličinu i istinitost svoga Šehadeta. I danas su Bošnjaci spremni na to potvrdu Šehadeta, ako zatreba, braniti Vjeru i Domovinu.	
7. Crkva u Hrvata suočila se za vrijeme i nakon Drugoga svjetskog rata s dva totalitarna i protukršćanska sustava: nacizmom i komunizmom.	
8. Povezanost partizana i četnika je do izražaja tijekom rata, kada su mnogi predstavnici četničkog pokreta postupno prelazili u partizane, da bi unutar nove organizacije nastavili antihrvatsku borbu i politiku.	
9. Danas su rijetka mjesta u svijetu kao što je BiH u kojoj se susreću tri svjetske religije. Glavni grad BiH Sarajevo danas nazivaju Jerusalatom Evrope	
10. U proteklim deset godina (1992-2002.) Republika Srpska je ostvarila zavidne rezultate u izgradnji pravnog sistema i demokratizaciji društva.	
11. Hrvati koji ostaju u BiH pod Osmanlijama su bili izloženi najgorim represalijama. Zato nije ni čudo što je dio njih prešao na islam ili pravoslavlje. Zapravo, čudo je da su se katolici uopšte uspjeli održati u BiH.	

D3. Dajte u ruke ispitaniku Karticu K7! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj kartice stavku po stavku! Smatrate li da nastavni planovi, programi i udžbenici koji se koriste u školama u BiH trebaju da...: **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Naglašavaju važnost građanina/pojedinca u društvu
2. Naglašavaju važnost pripadnosti određenom narodu i/ili konfesiji
3. Podjednako ističu važnost i jednog i drugog
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

D4. Dajte u ruke ispitaniku Karticu K8! Smatrate li da bi se u školama trebalo podučavati da su...: **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Razlike u mišljenju poželjne
2. Razlike u mišljenju prihvatljive
3. Razlike u mišljenju nepoželjne jer se negativno održavaju na nacionalno jedinstvo
4. Razlike u mišljenju imaju nepoželjne
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

E1. Smatrate li da svako dijete u BiH ima mogućnost da pohađa školu u kojoj, bez obzira na svoju nacionalnu, kulturnu i religijsku pripadnost, neće biti diskriminirano od strane učesnika obrazovnog sistema (nastavnika, učenika...)? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

E2. A smatrate li da svako dijete u BiH ima mogućnost da pohađa školu u kojoj, bez obzira na svoju nacionalnu, kulturnu i religijsku pripadnost, neće biti izloženo sistematskim političkim, vjerskim, kulturnim predrasudama, plasiranim kroz nastavni plan, program i udžbenike? **(Zaokružiti samo jedan odgovor!)**

1. Da	1
2. Ne	2
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

UPUSTVO ANKETARU: Pitana E3. i E4 postaviti SAMO ispitanicima koji su pri odgovaranju na pitanje A5 odgovorili da im dijete u školi IMA VJERONAUKE/VJERONAUKE.
Ostale ispitanike odmah pitati pitanje E5!

E3. Da li ste odluka o tome da Vaše dijete pohađa nastavu vjeronauke donijeli isključivo na osnovu Vašeg ličnog/porodičnog uvjerenja ili ste se pri tome rukovodili i nekim drugim faktorima? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Islučivo na osnovu ličnog/porodičnog uvjerenja ►E5	1
2. I na osnovu nekih drugih faktora ►E4	2
Ne čitati!	
8. Ne zna	8
9. Ne želi odgovoriti	9

E4. Koji drugi faktori su bili u pitanju? (Upisati!)

--

- Ne čitati!**
9. Ne želi odgovoriti

E5. Dajte u ruke ispitaniku karticu K9! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj kartice stavku po stavku! Smatrate li da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna diskriminacija djece po slijedećim osnovama: **(Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika!)**

1. Da
2. Ne
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

Stavka	E5.
Spolnoj/rodnjoj osnovi	
Političkoj osnovi	
Nacionalnoj osnovi	
Vjerskoj osnovi	
Kulturnoj osnovi	
Ekonomskoj osnovi	
Nekoj drugoj (Upisati kosoj!)	

FOD BiH / Upitnik za roditelje / 23. maj 2006.

E6. Ispitanik treba još uvek imati u rukama Karticu K9! Molim Vas da mi kažete da li je Vaše dijete/djeca kroz dosadašnje školovanje ikada doživjelo/a diskriminaciju po slijedećim osnovama: (**Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika! Ukoliko je na neku stavku odgovor 1. - „Da“, odmah upisati i za primjer koji će pokazati kako je dijete/su djeca bila diskriminirana.**)

1. Da
2. Ne
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

Stavka	E6.	Primjer
Spolnoj/rođnoj osnovi		
Političkoj osnovi		
Nacionalnoj osnovi		
Vjerskoj osnovi		
Ekonomskoj osnovi		
Nekoj drugoj (Upisati kojoj!)		

P1. Dajte u ruke ispitaniku karticu K10! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitaite sadržaj kartice stavku po stavku! Postoje razne ideje o pravcima u kojim bi se trebalo promijeniti sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta. Pročitaču vam neke od njih, pa mi recite u kojoj mjeri se slažete sa svakom od tih ideja? (**Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika!**)

1. U potpunosti se ne slažem
2. Uglavnom se ne slažem
3. Ništa se slažem niti se ne slažem
4. Uglavnom se slažem
5. U potpunosti se slažem
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

Stavka	Odgovor
1. Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba ostati ovakav kakav je sada.	
2. Sadržaj udžbenika nacionalne grupe predmeta treba promijeniti tako da u znatno većoj mjeri nego sada govori o pripadnicima svih tri naroda i nacionalnim manjinama, a ne samo jednom narodu.	
3. U udžbenicima bi se na prvom mjestu trebalo učiti o BiH, pa poslije toga o svakom narodu pojedinačno ili o susjednim zemljama.	
4. Djeca bi u školama trebala da uče sva tri službena jezika, a ne samo jedan.	
5. Udžbenici nacionalne grupe predmeta trebaju sadržavati različite poglede, navoditi različite interpretacije istih događaja i poticati dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima.	
6. Trebalo bi dogovoriti jedinstvenu jezičku politiku koja bi rezultirala dogovorom oko naziva jezika, gramatike jezika i načina upotrebe i izučavanja jezika u školama i udžbenicima.	

P2. Kakav je Vaš stav u vezi sa raspodjelom nadležnosti za obrazovanje? (Pitati za svaku stavku pojedinačno! Pored svake stavke iz donje tabele u kolonu za odgovore upisati broj koji označava odgovor ispitanika!)

1. Obrazovanje treba biti u isključivoj nadležnosti državnog nivoa
2. Nadležnosti za obrazovanje treba podijeliti između državnog i entitetskog/kantonalnog/zupanijskog nivoa
3. Obrazovanje treba ostati u isključivoj nadležnosti entiteta i kantona/zupanija
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

P3. Dajte u ruke ispitaniku karticu K11! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitaite sadržaj kartice stavku po stavku! Kakav je Vaš odnos prema nastavni vjeronauke u školama u našoj zemlji - pri čemu pod školama podrazumijevamo javne ustanove? (**Zaokružiti jedan od odgovora!**)

1. U školi treba da bude zastupljena vjeronauka (pouka o prakticiranju određene religije) ► P4 1
2. U školi treba da bude zastupljena vjeronauka, ali i predmet koji će djecu podučavati o svim religijama (npr. „kulturna religija“) ► P4 2
3. U školi vjeronauka ne treba da bude zastupljena jer ona nepotrebno razdavaja djecu, ali treba biti zastupljen predmet koji će djecu podučavati o svim religijama ► P5 3
4. U školi ne treba da bude zastupljena vjeronauka ali treba biti zastupljen predmet koji će djecu podučavati o svim religijama ► P5 4
5. U školi ne treba da bude zastupljen ni jedan od ovih predmeta ► P5 5
- Ne čitati!**
8. Ne zna ► P5 8
9. Ne želi odgovoriti ► P5 9

P4. Smatrate li da bi u školama vjeronauka trebala biti zastupljena ... ? (Zaokružiti jedan od odgovora!)

1. Kao obavezni predmet
2. Kao izborni/fakultativni predmet
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

P5. Sadašnji udžbenici istorije Bosne i Hercegovine uglavnom ne obraduju period od 1992. godine do danas. Kakav je Vaš stav o tome? (Zaokružiti jedan od odgovora!)

1. U udžbenicima treba obradivati i period od 1992. do danas
2. Period od 1992. do danas ne treba obradivati u udžbenicima
- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

P6. Šta mislite, na koji način bi u udžbenicima trebalo obradivati historijski/istorijski/povjesni razvoj BiH? (Zaokružiti jedan od odgovora!)

1. Navodeći mišljenje samo jednog naroda, onog u okviru čije se nacionalne grupe predmeta historija/istorija/povijest izučava
2. Uvažavajući/navodeći različite perspektive, tj. perspektive svih naroda
3. Potrebno je postići dogovor svih aktera o zajedničkom viđenju historijskog/istorijskog/povjesnog razvoja BiH koji će se prezentirati u udžbenicima

- Ne čitati!**
8. Ne zna
9. Ne želi odgovoriti

FOD BiH / Upitnik za roditelje / 23. maj 2006.

PROČITATI: Sada ćemo preći na pitanja koja odnose na socio-demografske podatke koji su nam potrebni radi statističke analize.

S1. Dajte u ruke ispitaniku karticu K12! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj kartice! Kojoj kategoriji stanovništva pripada Vaše domaćinstvo? (**Zaokružiti jedan odgovor!**)

1. Živjeli ste na ovaj adresi i prije rata
- domaći ste i pripadnik ste ovdje većinskog naroda	1
2. Živjeli ste na ovaj adresi i prije rata
- domaći ste i pripadnik ste ovdje manjinskog naroda	2
3. Raseljene osobe/izbjeglice - niste živjeli
na ovaj adresi prije rata	3
4. Povratnici - pripadnici ovdje većinskog naroda
- poslije rata ste se vratili u svoj dom	4
5. Povratnici - pripadnici ovdje manjinskog naroda	5
6. Niste živjeli na ovaj adresi prije rata
- u međuvremenu ste se dobrovoljno preselili	6
7. Izbjeglice ste iz druge zemlje	7
8. Nešto drugo? (Navesti šta!)	8

Ne čitati!

9. Ne zna/Ne želi odgovoriti

S2. Godine starosti člana domaćinstva? (Upisati navršene godine starosti u kolonu "Starost" Tablice S2-S6!)

S3. Šta član domaćinstva ima najviše završeno od škole? (Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Nivo obrazovanja" Tablice S2-S6!)

1. Bez škole
2. Završena osnovna škola
3. Završena (trogodišnja i četvogrodišnja) srednja škola/IV i V stepen
4. Završena viša škola/VI stepen
5. Završen fakultet/VII stepen
6. Završen postdiplomski studij- magisterij, doktorat/VIII i IX stepen
7. Nešto drugo? (Napisi šta!)

Ne čitati!

8. Ne zna/Ne želi odgovoriti

S4. Da li je član domaćinstva zaposlen? (Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Zaposlenost" Tablice S2-S6!)

1. Da
2. Ne

Ne čitati!

9. Ne zna/Ne želi odgovoriti

S5. Koje je nacionalnosti član domaćinstva? (Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Nacionalnost" Tablice S2-S6!)

1. Bošnjačka/Muslimanska
2. Srpska
3. Hrvatska
4. Bosanska
5. Mješana
6. Neka druga? (Navesti koja!)

Ne čitati!

9. Ne zna/Ne želi odgovoriti

S6. Koji razred/razrede pohada Vaše dijete/djeca? (Pročitati ispitaniku sve opcije! Upisati oznaku jednog od odgovora u kolonu "Razred" Tablice S2-S6!)

1. Prvi do četvrti razred OŠ
2. Peti razred OŠ
3. Šesti razred OŠ
4. Sedmi razred OŠ
5. Osmi razred OŠ
6. Deveti razred OŠ
7. Prvi razred SS
8. Drugi razred SS
9. Treći razred SS
10. Četvrti razred SS

Ne čitati!

99. Ne želi odgovoriti

TABLICA S2-S6					
RB	Član domaćinstva/ kućanstva	Starost	Nivo obrazovanja	Zaposlenost	Nacionalnost
1. Ispitanik					
2. Supružnik					
3. Dijete 1					
4. Dijete 2					
5. Dijete 3					
6. Dijete 4					

S7. Ako je prosječno domaćinstvo, s obzirom na ukupna novčana primanja i imovinu, ono koje po članu ima mjesечni prihod od 200 KM, u koju od sljedećih kategorija bi svrstali svoje domaćinstvo? (Zaokružiti samo jedan odgovor!)

1. Na rubu egzistencije	1
2. Znatno ispod prosjeka	2
3. Nešto ispod prosjeka	3
4. Oko prosjeka	4
5. Nešto iznad prosjeka	5
6. Znatno iznad prosjeka	6

Ne čitati!

9. Ne zna/Ne želi odgovoriti

PROČITATI: I za sam kraj imamo jednu tabelu. Molio/la bih Vas da je sami popunite.

N1. Dajte u ruke ispitaniku Upitnik! Ispitanicima koji slabo vide ili ne mogu čitati pročitajte sadržaj tabele stavku po stavku!

Pred Vama se nalazi niz tvrdnji. Molimo Vas da ih pažljivo pročitate, te da za svaku izrazite svoj stepen/stupanj slaganja i to tako da u prostor za odgovor upišete jedan od brojeva koji imaju sljedeće značenje:

1. Izrazito se ne slažem
2. Uglavnom se ne slažem
3. Niti se slažem niti se ne slažem
4. Uglavnom se slažem
5. Izrazito se slažem

Stavka	Odgovor
1. Lojalnost vlastitoj naciji je važnija od lojalnosti samom sebi.	
2. Isticanje nacionalnih obilježja odraz je primitivizma.	
3. Smatram sebe prije svega gradaninom svijeta.	
4. Djecu treba učiti da vole svoj narod.	
5. Iako je moj narod malobrojan, u njemu je puno više sposobnih ljudi nego u drugim narodima.	
6. Ponosim se historijom/istorijom/povijesku svog naroda.	
7. Djeci bi odmalena trebalo usavijati nacionalni duh.	
8. Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu; zato je svaka podjela na nacije štetna i besmislena.	
9. Spreman sam dati život za svoj narod.	
10. Čovjek bez jasnog osjećaja nacionalne pripadnosti je čovjek bez identiteta.	
11. Smatram da sam vrlo svjestan pripadnosti vlastitoj naciji.	

PRISM RESEARCH

PROVJERI DA LI SU POSTAVLJENA SVA PITANJA I UPISANI SVI ODGOVORI!

- 6 -

FOD BiH / Upitnik za roditelje / 23. maj 2006.

12. Svaka nacija bi trebala njegovati svoje nacionalne ideale.	
13. Ljudi koji ne vole svoj narod zasljužuju prezir.	
14. Volio bih živjeti kao stanovnik svijeta, a ne kao stanovnik samo jedne države.	
15. Ne osjećam pripadnost niti jednoj naciji.	
16. Osjećaj vezanosti za vlastiti narod je jedan od najljepših osjećaja koja pojedinač može imati.	
17. Izuzetno mi je važna pripadnost mojoj naciji.	
18. U svim povijesnim sukobima s drugim nacijama moj je narod uvek bio u pravu.	
19. Osjećam se vrijednim zbog bogate kulture svoga naroda.	
20. Bez osjećaja svoje nacionalne pripadnosti bio bih siromašan.	
21. Gdje god da živim isticao bih svoju nacionalnu pripadnost.	
22. Moja nacionalnost mi je sasvim nebitna.	
23. Ja sam kao prvo pripadnik čovječanstva, a tek onda svoje nacije.	
24. Svaki put kad čujem našu nacionalnu himnu osjetim ponos.	
25. Pripadnici istoga naroda trebali bi se uvek držati zajedno.	
26. Osjećaj nacionalne pripadnosti čini me cijelovitim osobom.	
27. Dobar pripadnik moje nacije ne bi se smio družiti s našim neprijateljima.	

D20. PROČITATI NAGLAS ISPITNIKU: I došli smo do samog kraja anketi. Budući da će se rezultati ove ankete statistički prezentirati ukupno za BiH po određenim kategorijama populacije, veoma je važno da imamo neke podatke o strukturi Vašeg domaćinstva po godinama i spolu/polu. Također, te nam informacije pomazu da saznamo da li je naš uzorak u skladu sa našim instrukcijama. Zbog ovih razloga postavit ću Vam pitanje o strukturi u Vašem domaćinstvu/kućanstvu po godinama i spolu/polu. Nas zanimaju samo članovi domaćinstva/kućanstva stariji od 18 godina. Ne zanimaju nas njihova imena. Ako smatrate da ne možete ili ne želite odgovoriti na ovo pitanje, molimo Vas da to kažete. Sa ovim ćemo završiti našu anketu. Krenimo od Vas.

REDNI BROJ	DAN, MJESEC I GODINA ROĐENJA	SPOL / POL M ILI Ž
1. ISPITANIK		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		

TO JE SVE. HVALA VAM ZA VAŠE VRJEME I SURADNU.

VRJEME ZAVRŠETKA	SAT	MINUTE

JAKO VAŽNO! NAKON ŠTO ISPITANIK PROČITA KONTROLNI LIST, ZAMOLITE GA DA VAM DA BROJ TELEFONA, RADI KONTROLE,ILI AKO NAM SLUČAJNO BUDE POTREBAN JOŠ NEKI PODATAK, DA GA MOŽEMO NAZVATI.
OBAVEZNOST UPIŠITE POZIVNI BROJ!

TELEFON SA POZIVNIM→

0. Ispitanik ne želi dati broj telefona

Izjavljujem da je ovaj intervju obavljen u skladu sa svim uputama za intervju licem u lice, sa ispitanikom koji je izabran u skladu sa uputama za izbor ispitanika!

Datum i potpis:

VRLO VAŽNO! PROVJERITI DA LI STE UPISALI TAČNU/TOČNU ADRESU U KONTAKT LIST I UPITNIK! BEZ UPISANE TAČNE/TOČNE ADRESE (ULICA, BROJ, SPRAT, STAN) ILI PRECIZNE OPISNE ADRESE OVAJ UPITNIK, A NI KONTAKT LIST NEĆE BITI PRIHVACEN KAO VALIDAN!

HVALA LIJEPА!

Vodič za diskusiju

1. UVOD

- Predstavljanje agencije
- Kratki uvod o ciljevima istraživanja - provedenoj anketi
- Pravila komunikacije među učesnicima fokus grupe - otvorenost, iskrenost, nemametanje mišljenja drugome, spontano uključivanje u diskusiju, nepostojanje pogrešnih ili ispravnih odgovora
- Pojašnjenje zašto se diskusija snima
- Predstavljanje moderatora i učesnika

2. OBRAZOVNI SISTEM UOPŠTE

- Anketa o kojoj smo govorili pokazuje da dobar dio anketiranih učenika i roditelja (61%) smatra da je **bh obrazovni sistem dobar**. Ukoliko bi smo vas upitali: Šta je dobro u našem obrazovnom sistemu, šta bi ste rekli?
- A što mislite zbog čega su anketirani roditelji i učenici ocijenili bh obrazovni sistem dobrim?

3. NACIONALNA GRUPA PREDMETA

Kao što vjerovatno znate, u školama u BiH uvedena je nacionalna grupa predmeta, koja obuhvata: istoriju, geografiju, maternji jezik i umjetnost. I u skladu sa tim, (prema Zakonu) škole bi morale svakom učeniku pružiti mogućnost izbora nacionalne grupe predmeta. Tako, postoje bosanski, hrvatski i srpski NPP. U okviru svakog od ovih NPP, osim navedenih predmeta, se izučava i vjeroučenje. Ona je u nekim djelovima BiH obavezan, a u nekim izborni predmet.

- Zanima nas kako je vaše iskustvo, tj. da li ste imali **slobodu izbora** pri odluci o počinjanju nastave **vjeroučenje**? Objasnite!

Također, u nekim školama je uveden i predmet **kultura religija**, u okviru kojeg se, sa neutralnog stanovništva, izučavaju sve velike svjetske religije (*tj. njihov nastanak, istorijski razvoj i osnovni postulati*).

- S tim u vezi, voljeli bi smo čuti vaše mišljenje o tome zašto je u zemlji u kojoj je prisutno više religija u školama potrebno/nije potrebno imati ovakav predmet?

Za svaki od ova tri NPP postoje posebni udžbenici i svaki od njih bi trebao ispunjavati kriterije postavljene Zakonom o obrazovanju. Međutim, kako nadzor u ovoj oblasti nije sveobuhvatan, to jedan dio ovih udžbenika nije u skladu sa propisanim odredbama. Za ove sadržaje smo, u okviru ankete imali posebna pitanja, i sa vama bi smo htjeli prodiskutovati rezultate nekih od njih.

Tako smo imali pitanje o tome koliko i na koji način su drugi narodi (*oni koji nisu većinski na određenom području*) predstavljeni u udžbenicima nacionalne grupe predmeta. I osim toga, što je većina ispitanih rekla da sadržaja "o drugima" treba biti više, dio učenika (22%) je istakao da su drugi narodi uglavnom predstavljeni u negativnom kontekstu.

Šta to, po Vašem mišljenju/iskustvu podrazumijeva?/ Šta znači "**predstavljeni u negativnom kontekstu**"? (*primjeri, reakcije*)

4. TVRDNJE

U pripremi za ovo istraživanje ustanovili smo da se u nekim školama u BiH koriste udžbenici u kojima pišu tvrdnje koje će vam sad pročitati. Za svaku od njih bi smo željeli čuti da li se slažete da ona stoji u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH.

Pitati na svim grupama:

1. Evo prve: **Danas su rijetka mjesta u svijetu kao što je BiH u kojoj se susreću tri svjetske religije. Glavni grad BiH Sarajevo danas nazivaju Jerusaljom Evrope.**

- Mislite li da bi ova tvrdnja trebala biti u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH? Zašto da?/ Zašto ne?

Pitati na grupama sa učesnicima bošnjačke nacionalnosti:

2. Sljedeća glasi: **Vojna agresija na BiH je počela u jesen 1991. Muslimani se nisu pravovremeno naoružali, a Hrvati su organizovali oružane snage nazvane HVO i odlučno se suprostavili srpskom nasrtaju.**

- Kako vam ona izgleda? Treba li ona biti u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH? Zašto da?/ Zašto ne?

Pitati na grupama sa učesnicima srpske nacionalnosti i mješovitoj manjinskoj grupi u Sarajevu:

3. Da čujemo sljedeću: **U proteklih deset godina (1992-2002.) Republika Srpska je ostvarila zavidne rezultate u izgradnji pravnog sistema i demokratizaciji društva.**

- Slažete li se da ova tvrdnja bude u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH? Zašto?

Pitati na grupama sa učesnicima bošnjačke i srpske nacionalnosti i mješovitoj manjinskoj grupi u Sarajevu:

4. Dobro, evo još jedne od tvrdnji iz udžbenika. Ona glasi: **BH ustavom utemeljena su dva entiteta (državne zajednice): FBiH i RS. Dakle, tri konstitutivna i ravnopravna naroda žive u dva entiteta. Tko je u BiH ostao kratkih rukava nije vam teško zaključiti! I bez toga je BiH nefunkcionalna državna zajednica.**

- Šta mislite, da li ova tvrdnja treba biti u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH? Zašto tako mislite?

Pitati na grupama sa učesnicima bošnjačke i hrvatske nacionalnosti i mješovitoj manjinskoj grupi u Sarajevu:

5. **Jasenovac se duboko ukorijenio u istorijsko pamćenje srpskog naroda. Pravoslavlje ne zna za osvetu, ali se ne smije zaboraviti da je Jasenovac bio najveće gubilište srpskog, jevrejskog i romskog naroda od doseljavanja na Balkan.**

- Mislite li da bi ova tvrdnja trebala biti u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH? Zašto da?/ Zašto ne?

Pitati na svim grupama:

6. **Srpski narod treba da pokaže etničku i vjersku toleranciju prema drugim etnosima, i da razvija saradnju sa onima koji nisu civilizaciono agresivni i predstavljaju opasnost.**

- Slažete li se da ova tvrdnja bude u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH? Zašto tako mislite?

7. **U prirodi žene je da želi da je muž štiti. Štititi ženu znači onemogućiti bilo komu da je vrijeđa, zatim oblačiti je, hraniti, obezbijediti joj lijepo uvjete za stanovanje.**

- Šta mislite, da li ova tvrdnja treba biti u udžbenicima iz kojih uče djeca u BiH? Zašto da?/ Zašto ne?

5. POTENCIRANJE UGROŽENOSTI JEDNOG OD NARODA

- U nekim udžbenicima koji se koriste u pojedinim bh školama potencira se ugroženost jednog naroda u BiH. Mislite li da je to opravdano? Zašto da?/Zašto ne?

6. DISKRIMINACIJA

- Da li mislite da je u okviru obrazovnog sistema u BiH prisutna diskriminacija učenika (*po različitim osnovama - ekonomskoj, nacionalnoj, vjerskoj, spolnoj...?*)?

Ako da:

- Zašto tako mislite? (*Gdje? Kako? Na osnovu čega to znate? Iz kojih izvora?*)
- A šta mislite o prisustvu nacionalne/vjerske diskriminacije u bh obrazovnom sistemu?
- Imate li ličnih primjera ove diskriminacije učenika u školi?

Ako je primjera malo ili ih nema:

- Zašto onda mislite da je nacionalna/vjerska diskriminacija prisutna?

7. PREPORUKE

- Trenutna praksa je da se u udžbenicima historije/istorije/povijesti, osim pominjanja osnovnih istorijskih odrednica (*npr. Daytonskog mirovnog sporazuma*) **ne izučava period od 1992. godine do danas**. Šta vi mislite o tome - da li bi u ovim udžbenicima trebalo izučavati ovaj period (*od 1992. do danas*)?
- Zašto tako mislite?

U okviru ankete roditelje i učenike smo pitali o načinima na koji bi ubuduće trebali biti koncipirani udžbenici nacionalne grupe predmeta. I dobili smo neke rezultate koje želimo sa vama prodiskutovati.

- Tako smo dobili da pripadnici manjina (*roditelji i učenici koji su manjine na određenom većinskom području*) češće nego roditelji i učenici koji

pripadaju većinskom narodu smatraju da bi udžbenike trebalo **promijeniti tako da navode različite poglede i interpretacije istih događaja i potiču dijalog o osjetljivim/kontraverznim pitanjima**. Šta bi ste rekli, zašto je to tako?

- Više od polovine učenika i roditelja je reklo da bi trebalo **dovoriti jedinstvenu jezičku politiku: naziv jezika, gramatiku jezika i način upotrebe i izučavanja jezika u školama**. Šta vi mislite o tome? (*Kako uopšte riješiti pitanje jezika? Šta bi mogla biti zajednička jezička politika? Kako to vidite?*)

8. KRAJ

Mogućnost da se kaže nešto što nije rečeno, a što je važno za temu diskusije.

Zahvale.

Skala nacionalnog identiteta

Skala nacionalnog identiteta

Skala nacionalnog identiteta (NAIT) Čorkalo i Kamenov (1998)

NAIT skala nacionalnog identiteta je skala Likertovog tipa raspona od 1 do 5 (prilog 3). Sastoji se od 27 tvrdnji. Ukupan raspon rezultata kreće se od 27 – 135 pri čemu veći rezultat ukazuje na izraženiji nacionalni identitet (Čorkalo i Kamenov, 1998). Čorkalo i Kamenov (1998) navode koeficijent pouzdanosti skale $\alpha=.80$, a dobivena je zasićenost skale s četiri faktora:

- 1.) osjećaj izražene nacionalne pripadnosti** koja podrazumijeva patriotizam i određeni stupanj nacionalne ideacije, ali i prihvatanje postojanja drugih nacionalnih pripadnosti.
- 2.) isključiva nacionalna vezanost ili nacionalizam** koju karakterizira izrazita svjesnost o pripadnosti vlastitoj naciji, ocjena da je jedino ta pripadnost važna i značajna, te omalovažavanje drugih nacija. Autori smatraju da ovaj oblik nacionalne vezanosti odgovara pojmovima koji se u literaturi označavaju kao etnocentrizam, nacionalizam ili nacionalni šovinizam.
- 3.) odanost naciji** koju karakterizira oblik internacionalizma koji je karakteriziran osjećajem lojalnosti prema vlastitoj naciji, ali i težnjom za međunarodnom suradnjom i sporazumijevanjem. Lojalnost se prvenstveno iskazuje prema čovječanstvu, prema onome što se ocjenjuje humanim, vrijednim, naprednim za sve narode i ljudi, a to ne isključuje osjećaj vezanosti uz vlastitu naciju.
- 4.) kozmopolitizam** koji podrazumijeva istaknutu internacionalnu vezanost koju karakterizira vezanost uz opću ljudsku zajednicu i težnja da se prevladaju uski nacionalni interesi.

Matrica faktorske strukture za mjeru nacionalnog identiteta NAIT

NAIT čestice	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4
Izuzetno mi je važna pripadnost mojoj naciji.	,752			
Osjećaj nacionalne pripadnosti čini me cijelovitom osobom.	,717			
Bez osjećaja svoje nacionalne pripadnosti bio bih siromašan.	,715			
Osjećaj nacionalne vezanosti jedan je od najljepših osjećaja koje pojedinac može imati.	,710			
Čovjek bez jasnog osjećaja nacionalne pripadnosti je čovjek bez identiteta.	,709			
Gdje god da živim isticao bi svoju nacionalnu pripadnost.	,707			
Svaki put kad čujem našu nacionalnu himnu osjetim ponos.	,704			
Smatram da sam vrlo svjestan pripadnosti vlastitoj naciji.	,669			
Moja nacionalnost mi je sasvim nebitna.	-,644			
Osjećam se vrijednim zbog bogate kulture svoga naroda.	,638			
Spreman sam dati život za svoj narod.	,586			
Svaka nacija bi trebala njegovati svoje nacionalne ideale.	,528			
Pripadnici istog naroda trebali bi se uvijek držati zajedno.	,521			
Ljudi koji ne vole svoj narod zasluzuju prezir.	,504			
Ne osjećam pripadnost niti jednoj naciji.	-,487			
Iako je moj narod malobrojan, u njemu je puno više sposobnih ljudi nego u drugim narodima.		,686		
Dobar pripadnik moje nacije ne bi se smio družiti s našim neprijateljima.		,674		
U svim povijesnim sukobima s drugim nacijama moj je narod uvijek bio u pravu.		,569		
Lojalnost vlastitoj naciji važnija je od lojalnosti samom sebi.		,489		
Volio bih živjeti kao stanovnik svijeta, a ne kao stanovnik samo jedne države.			,778	
Sebe smatram prije svega građaninom svijeta.			,750	
Čovječanstvo predstavlja jedinu pravu ljudsku zajednicu; zato je svaka podjela na nacije štetna i besmislena.			,732	
Ja sam kao prvo pripadnik čovječanstva, a tek onda svoje nacije.			,635	
Isticanje nacionalnih obilježja odraz je primitivizma.			,528	
Ponosim se poviješću svoga naroda.				,706
Djecu treba učiti da vole svoj narod.				,579
Djeci bi odmalena trebalo usađivati nacionalni duh.				,488

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

© 2007 Fond otvoreno društvo Bosna i Hercegovina